

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

5

MAI

2000

- [**Jaan Kaplinski tundeline teekond Ameerikasse**
- [**Ilmar Jaks vaesest õnnetust Hitlerist jt. novelle**
- [**jätkub mõttevahetus 90-ndate kirjandusest**
- [**Pierre Bourdieu meedia- ja olümpiamängudest**
- [**Jaak Urmet eesti rahvuslust reformimas**

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

5

2000

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 2000

„Looming“ ilmub Eesti riigi toetusel.

2000. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital

Perioodika AS

Rahvuskultuuri Fond

Kirjanike Liit

ISSN 0134 — 4536

KREMLI VÄRAVATE EES: SISSEJUHATUS

Loomulikult oli Wsewolod Konstantinowitsch seal, tervitas meid ja alustas niimoodi: „Aeg on nagu kell, ta tiksab ja laseb seieritel joosta, inimesed läbivad aega nagu kella, aga Kreml püsib ja seisab ja laulab ikka oma igavest laulu.“

Selle peale ütles kohutavalt seksapiilne Nathalie: „Minagi olen kommunist, ent sellele vaatamata ei pea ma Kremlit maailma nabaks, vastupidi, minu meelest on maailma naba Pariis koos kuulsa Pariisi Kommuunaga.“ Wsewolod väitis ootuspäraselt

vastu: „Aga see oli ju nii ammu.“ Just sel hetkel möödus meist autode korteež. Venemaa president saabus oma maad valitsema, oli juba õhtu, pääsukesed vidistasid ja tulistasid Kremli iidsete müüride kohal, ja erootiline Nathalie pihtis selles Wenemaa

müstilises lummuses: „Brejneff ei olegi ju surnud, ta on lihtsalt Pariisis peidus, sest tema jaoks ei olnud aega üldse olemas, ta ei teadnudki, mis asi on kell, tal polnudki kella, tal oli lihtsalt tema partei, mis asendas igasuguseid ajanäitajaid,

ja vahel on mul tunne, et aeg ja kõik maailma kellad on vaid kodanluse järjekordne väljamõeldis.“ Wsewolod Konstantinowitsch nõustus võluva prantslannaga: „Ka mina olen mitu korda mõtelnud, et äkki on ta tõepoolest Pariisis peidus.“

Siis sõnas Madis Kõiw: „Meie, eestlased, oleme teist targemad ja oleme seda kõike juba kuulnud. Meie tahaksime hoopis uurida Kremli ajalugu. Nii et asugem asja juurde.“ Mille peale Kremli filosoof ütles lühidalt: „Asja kui niisugust polegi

olemas.“ Siinkohal pean küll tunnistama, et see õhtu seal kuulsas kuldses Kremlis muutus üha erootilisemaks. Kuigi naisi oli napilt. Ent Wenemaa Presidenti ja tema valitsemist ei pannud küll mitte keegi enam tähele.

HOBUSEGA AEAESMAEEL: IMPERAATORI JÄLGEDES

Aprillikuu koledad puud konutamas Estonia ümber, tramm kolksub ja kolksatab prügikasti kaas, hing on ikka tühi ja mingit vedelikku oleks väga vaja, ütle veel, et sa armastad seda tühist Taanlinna — neid rasvaseid nägusid

akendes ja akendega, ja õhtuti avanevat avamängu. Sest ikka tuleb jutuks finantsvahendite teatav ümberjagamine, see oleks elementaarse õigluse kehtestamine — ja lõp-pude lõpuks läheb kõik mööda, ehk nagu ütles juba Na-

poléon Bonaparte: „Mis on Egiptuse piramiidid minu kõrval? Nad on number null! ZERO!“ Pärast seda istus Bona-part valge hobuse selga ja ratsutas minema. See oli ilus. Minagi olen kord hobuse selga istunud ja nii-öelda mi-

nema ratsutanud. See juhtus Ääsmäe mõisas. Ent kuidas seda inglise keeles kirjutada — how do you spell it in English? AEAESMAEE? Otsekui oleksin Hawaiiil. Et on Honolulu ja siis kohe tuleb seesama Aeaesmaee.

Isn't it fine?

Küsisin Mallelt, kas nende tuttavate hulgas on mõni oma kultuuri ja religiooni tundev intelligentne juut. Üht sellist inimest nad teadsid. Käisime siis külas Aaroni perel, kes elab poolsaare teises ääres vastu Seattle'it. Aaron on kunstnik, kes oli väga tõsiselt huvitatud vedantast ja käis isegi Indias või Nepalis gurut otsimas ja meditatsiooni õppimas nagu mõnedki ameeriklased. Nüüd on ta uuesti leidnud judaismi, leidnud seal palju sellist, millega tema sugupõlv tutvus kõigepealt buddhismi ja hinduismi kaudu. Temasuguseid, kes püüavad leida ja ehitada sildu judaismi ja India-Hiina religioonide vahele, on arvestatavalt palju, tegu on ühe uue liikumisega juutluses, mille kohta saan Aaronilt isegi ühe raamatu. Autor on rabi David Cooper, kes õpetab Jeruusalemmas kabalat ja meditatsiooni. Ise on ta seda õppinud zen-õpetajatelt ja avastanud siis juutide oma, kabalistikas kujunenud meditatsioonitraditsiooni. Hiljem ostan New Yorgis veel ühe tema raamatu, populaarse esitluse kabalast pealkirjaga „God Is a Verb“. Lähedasel teemal on kirjandust enamgi: Roger Kamenetzi „Jew in the Lotus“ ja „Stalking Elijah“ ning Silvia Boorsteini „That's Funny You Don't Look Buddhist“.

Need raamatud räägivad sama keelt mis mõned varem loetud: judaism võib mõnes asjas olla väga avatud ja tolerantne. Judaismis ei ole usutunnistust, õigupoolest on neid püütud sõnastada, kuid kunagi ei ole neil olnud erilist tähtsust. Mis loeb, on teod, mitte usk. Puhas teooria, filosoofiline teoloogia ei ole nii oluline kui kristluses, ei ole religiooni lahutamatu osa ja sellele ei ole seatud nii rangeid dogmaatilisi piire. Juutide vaimuenergia on sajandite jooksul kulunud rohkem käseaduse seletamisele ja täpsustamisele kui tervikliku filosoofilise maailmavaate ülesehitamisele. Kirjatargad ei pea filosoofiast eriti lugu, Talmud isegi hoiatab sellega tegelemast:

Kes küsib, mis oli enne, mis tuleb pärast, mis on üleval, mis all, sellele oleks parem, kui ta ei oleks sündinud.

Juudiks hakanud rootsi kirjanik Lars Gustafsson arutleb, mis on judaismi suhtumine elusse pärast surma, hinge surematusse, ja toob välja kolm erinevat seisukohta, mis kõik on aktsepteeritud ja eksisteerinud koos. Saduserid, Herodese-aegsed helleniseerunud templiaristokraadid, ei uskunud tulevast elu, millest neil tekkis konflikte rändava rabi Joshuaga (rohkem tuntud Jeesuse nime all) ja tema õpilastega, kes kuulutasid surnute ülestõusmist nagu mitmed teisedki rabid. See on teine seisukoht. Kolmas on kabalistlikes ringkondades levinud usk hingede rändamise, reinkarnatsiooni. Sellele võiks lisada neljanda — usu sellesse, et surnu hing elab pärast tema surma edasi kuskil teises ilmas või tõeluses ja suhtleb vahel mingil kombel elavatega. Missugune neist seisukohtadest on õige, päris judaistlik? Sellele ei ole vastust. Juutidel on

uskumus, et kui tuleb Messias, tuleb inimeste juurde ka prohvet Elias ja aitab neil lahendada kõik lahendamatud probleemid, pääseda paradoksides ja apooriatest, millega filosoofiline mõtlemine ei ole hakkama saanud. Seni aga tuleb katsuda oma eluga hakkama saada. Kerge pole seegi.

Aaronil on kaks pisikest last, kolmeaastane Noah oskab juba lauas lugeda heebreakeelseid tänusõnu „Baruch ata, adonai elohim...“. Ta teeb seda lustlikult, võiduka näoga: on ju sel hetkel tema oma kõrges lastetoolis seltskonna kõige tähtsam inimene.

Majas on ka Aaroni äi ja ämm. Äi räägib, et tema ei ole kunagi uskunud Jumalat. Kui ta noorena rääkis seda rabile, oli rabi kostnud, et see pole nii oluline, peaasi on elada õiget elu, teha head. Mis meenutas üht Hannah Arendti mälestust. Ta oli usuõpetuse tunnis teatanud rabile, et ei usu Jumalat. Rabi vastanud rahulikult, et seda ei ole keegi temalt oodanudki. Vanahärral, kes enne pensionile minekut töötas tuumaenergeetika alal, on muidki ketserlikke vaateid. Ta ei tunne solidaarsust Iisraeliga, arvab, et juudid on Palestiinas sissetungijad. Juudid on pluralistlik rahvas. Nende hulka mahub nii ortodokse kui liberaale, nii Iisraeli tuliseid patrioote kui vastaseid. Iisraeli riiki suhtuvad lausa vaenulikult mõned ultraortodoksiks kutsutud rühmad, näiteks Satmare hassiidid. Nemed olevat Washingtonis Kongressi ees ka meelt avaldanud vabaduste piiramise vastu Iisraelis. Kuuepäevase sõja ajal ootasid nad Iisraeli lüüasaamist. Nende ultraortodoksides meelest on Iisraeli riik jumalateotus, väljakutse Jumalale. Ainult Messias, Jumala saadik, saab taastada õige juudi riigi, praegune riik on vale-Iisrael, suur eksitus ja õnnetus.

Teel Aaroni juurde sõitsime läbi linnakesest nimega Poulsbo, mille kunagi olid asutanud skandinaavlased, keda merest ja metsast elavatesse põhjaosariikidesse rändas palju. Nüüd on nad amerikaniseerunud, alles on ainult kohanimed ja perekonnanimed: mööda sõites märkan silte nagu DAHLQUIST'S JEWELRY. Norrakad olid siin kalamehed ja paadi- ning laeva-meistrid. Nende järeltulijad on seda ka nüüd, kuigi puupaatide ja -laevade valmistamise oskus on mõnel pool välja surnud. Mõned Eesti paadimeistrid on teenind head raha, tehes puupaate rikastele eurooplastele.

See räägib päris selget keelt Eesti perspektiividest: üleasustatud, urbaniiseerunud Euroopas oleme meie veel hõredasti asustatud, meeldivalt metsik ja looduslik paik. Me võime sakslastele ja prantslastele pakkuda puhkust võsade ja soode vahel, võime pakkuda loodusprodukte alates puupaatidest ja lõpetades meremudaga, kasvatada mahedat vilja ja puuvilja, müüa mett, mis on korjatud pool-looduslikelt aruniitudelt, loopealsetelt ja raismikelt. Maailmas on esialgu vilja, liha ja piima ülearu. Euroopa peab tootmist vaos hoidma nii selleks, et hoida hindu, kui selleks, et kaitsta maad ja vett industrialse põllumajandusega kaasas käiva saastamise ja lagastamise eest. Põllumajandustoodangus loeb praegu kvaliteet enam kui kvantiteet ja meil on peamised kvaliteedi eeldused olemas. Oleks vaid tahet ja mõistust.

Mõtlen teel neist skandinaavlastest siin Põhja-Ameerikas. Norrast, Rootsist ja Soomest rändas siia palju inimesi eelmise sajandi lõpul ja selle algul.

Nad assimileerusid kiiresti, mõne sugupõlve pärast ei ole nende skandinaavilusest järel rohkem kui perekonnanimed, kui needki. Mõtlen, et omamoodi paradoks on, kuidas Ühendriikides tegelikult tekkis mingi ühtne euroopa rahvus, segu ingllastest, šotlastest, iirlastest, sakslastest, hollandlastest, skandinaavlastest, millele hiljem lisandus rohkem lõuna-eurooplasi ja ida-eurooplasi. Nood aga ei assimileeru nii kergesti, juudid on Ameerikaski kõigest hoolimata veel vägagi juudid. Neegrite assimileerumiseni on veel pikk maa — rassidevahelisi segaabielusid on endiselt harva. Filmideski moodustavad ikka paari must mees ja must naine, kuigi ekraanil seiklevad paaris must ja valge politseinik. Ma ei ole aga näind ühtegi *action*-filmi, kus must ja valge läheksid koos voodisse. Ilmselt on neid väga vähe. Kodudes ja seksis näib avalik arvamus endiselt pooldavat segregatsiooni, mis on lõppenud avalikkuses, vähemasti avaliku arvamuse meelest. On muidugi ka hääli, mis leiavad, et see ei ole nii. Nagu nimetatud Gore Vidal.

Malle ja Tomi kodus süüakse ainult „orgaanilist“ toitu, mida saab osta lähikonnast, Swan Lake'i — Luigejärve poest. Ilmselt on loodustoitute tarbijad siin maal vägagi arvestatav vähemus ja neid teenindab suur poodide, sööklate ja muidugi farmide võrk. Keegi vaimukas esseist on kirjutand, et tänapäeval on läänemaailmas toidutabud muutund olulisemaks seks-tabudest. Inimesed tunnevad suuremaid hingepiinu sellest, et söövad liiga palju või valesti, kui sellest, et rikuvad abielu. Isegi sõnad „abielurikkumine“ või „hooratöö“ on muutund arhaismideks. Seda ka inglise keeles. Mis aga ei tähenda, et neid sünnitand mõtlemine ei võiks jälle elustuda, tulla välja neist pragudest ja pelgupaikadest, kuhu ta vahepeal oli pagendatud. On olnud lugeda-kuulda, et mõnes USA paikkonnas on noorte üle peetud kohut, süüdistades neid kuriteos, mida nimetati *fornication*. Eesti keelde tuleks vist tõlkida „hooratöö“, kuigi üks Kanada eestlane pakkus vasteks lihtsalt „nikkumine“. Selle sama hooratöö ja sinna juurde kuuluva abielurikkumise pärast üritati ju tegelikult tagandada president Clintonit. Ja konservatiivsete kristlaste hulgas on mõjukaid rühmi, kes tahaksid Ühendriikide seadustesse sisse tuua Moosese seadused, koos nendega sarmanuhtluse abielurikkumise ja abielueelse seksi eest. Seda propageerib vabariiklaste parema tiivaga seotud pastor Jerry Falwell, kes esindab suunda, mida nimetatakse teonoomiaks. Paralleelid islami maailmast on väga selged, sealsed Jerry Falwellid on mõnel pool saavutandki seda, et islami seadustik šariia on saand riigi põhiseaduse osaks ja selle järgi mõistetakse kohut. Nii sündis minu teada viimati Pakistanis ja nii on muidugi Afganistanis, kus ka esimesed abielurikkujad on vana kauni kombe järgi kividega surnuks visatud. Ma ei tea, kas Jerry Falwelli fundamentalism ulatub ka karistuste täideviimise alale, selles ei ole aga erilist vajadust kahelda.

Loodustoitute sööjad, taimetoitlased ja keskkondlased, ei tunne huvi Moosese või Muhammadi seatud seaduste kehtestamise vastu. Nemed on lebed inimesed ja käituvad, nagu püüaksid lunastada inimese liigipattusid muude elavate olevuste ja terve looduse ees. Mõnikord muutuvad nad seda tehes isegi sõjakaks nagu kuulsad rebasetüdrukud — *kettutyöt* Soomes või

Loomade Vabastusrinde (*Animal Liberation Front*) aktivistid Inglismaal. Mulle on nad aga omal viisil sümpaatsed — ka poliitikutest on mul ainukesena säilind mingid suhted Euroopa rohelistega.

Rohelised seisavad maailma mitmekesisuse eest. Mis tähendab, et nad ei saand olla ei Nõukogude Liidu ega liberaalse Läänega mestis. Ei saand toetada maailma ökoloogilist ja kultuurilist sovetiseerumist, toimugu see mis tahes sildi all. Nõukogude Liidus käivitas sovetiseerumist peamiselt ideoloogia, Läänes majandusliku tõhususe, konkurentsi karmid nõuded. Praegune areng näitab, et kuigi väike võib olla kaunis, valitsevad maailma suured, kes muutuvad aina suuremaks ja rikkamaks. Ameerika majandusteadlasest teisitimõtleva David Korteni väidab, et kui fusioonid, firmade liitumised, jätkuvad senises tempos, on kümne aasta pärast ühe kontserni käes kontroll kõigi suuremate firmade üle terves maailmas. See tähendab ka toodangunomenklatuuri kahanemist, paljude markide kadumist turult, ent ka paljude põllukultuuride, õunasortide, looma- ja taimeliikide kadumist. Jäävad vaid need, mida on mugav ja odav kasvatada. Seda globaliseerumisega kaasas käivat neosovetiseerumist näeme kas või oma poodide riiulitel, kus on saadaval vaid paar sorti Euroopa ja Ameerika õunu. Kuigi üksnes raamatus „Aiandus väikeaegades“ on kirjeldatud kahtkümmet seitset õunasorti, mida soovitakse kasvatada Eestis. Pilt on veel tõsisem lõunamaadel, kus kultuurtaimede mitmekesisus on viimaste aastakümnetega drastiliselt vähenenud. Kui akadeemik Vavilov käis ekspeditsioonil Afganistanis, kasvatati seal peaaegu igas külas oma nisu- ja odrasorte. Nüüd on need põlised sordid hääbumas uute ja saagikamate ees, mis on aretatud kuskil kaugel keskustes ja mõnikord ka patenteeritud mõne biotehnoloogiafirma poolt. Uued sordid nõuavad teistsugust agrotehnikat, rohkem väetisi ja tõrjevahendeid ning aitavad seega väikepõllumehi kõrvale tõrjuda. Koos traditsiooniliste kultuuridega kaob ka traditsiooniline talupoeg. Kuhu ta kaob? Temast võib saada palgatööline, moonakas mõnes uuslatifundiumis või uskolhoosis. Või siis müüb ta oma maalapikese ja rändab linna, enamasti agulisse. Tihtipeale tähendab see lihtsalt seda, et ta on muutunud ülearuseks inimeseks, tarbetuks mutrikeseks globaalses majandusmasinavärgis, mis toimib aina tõhusamalt ja saab läbi ikka vähema arvu inimestega.

Arvame, et kahekümnendal sajandil on maailm ja inimesed saand rikkamaks. Tegelikult on vastupidi: selle sajandiga oleme jäänd vaesemaks. Maad, puhast vett ja puhast õhku jääb igale inimesele ikka vähem ja meie ühine pärandus — Maa genofond — kahaneb kiiresti. Kaovad liigid, alamliigid, sordid, ökosüsteemid. Selle asemele tuleb aina uusi inimesi, kellele ikka vähem leitakse rakendust, ülearuseid inimesi.

Uurin orgaanilise müsli pakki, millest segasin endale hommikusööki. Kirjade järgi sisaldab ta traditsioonilisi teravilju nagu *spelt*, *quinoa*, *kamut* ja *millet*. Kaht nendest ma tunnen. *Millet* on hirss. *Quinoa* oli juba muiste ja on praegugi Kesk-Ameerikas oluline põllukultuur. Botaaniliselt on ta lihtsalt üks maltsa liik, *Chenopodium quinoa*. Kolmanda, *spelt*'i leidsin taimeraamatust, see on üks meil tundmata nisusortide rühm. Mis on *kamut*, seda ma ei teagi. Aga botaanika pole siin oluline. Oluline on see, kas inimesed tunnevad

ja oskavad hinnata looduse või kultuuri rikkust. Kas lepime selle napi toitude, riiete, ideede ja meloodiate valikuga, mida pakub massikultuur, või otsime endale midagi sellest väljaspool? Ma ise olen noorusest peale olnud kontra-kultuuri inimene, kes ei taha ega suuda käia kaasas ajaga ja moega. Ma tõrgun moe ja tavade vastu, mis püüavad ahendada mu valikuvõimalusi. Kanti varieerides võiksin öelda, et kaks asja täidavad mu hinge harduse ja imetlusega — mõne inimese hingetarkus ja looduse ning kultuuride rikkus. Meie aeg ei ole olnud helde kummagi vastu. Nii natsid kui bolševikud põlgasid ja kiusasid taga häid ja tarku inimesi ja kultuuride mitmekesisus on löögi all nii Idas kui Läänes. Mitmekesisuse, rikkuse vastased jõud, konkistadoorid, misjonärid, kommersandid, on nüüdki palju tugevamad kui neid kaitsta püüdvad jõud.

Looduse ja loodusrahvaste, täiesti teistsuguste kultuuride hävitamises on kommunistid ja kapitalistid, ateistid ja misjonärid tegutsend peaaegu üksmeeles. Konkistadoorid on oma töö teind ja ajaloolavalt lahkund, kuid nende tööd jätkavad nüüd teistsugused kultuuritoojad ja kultuurihävitajad. Seda, kuidas voolujoonestatakse vaeste maade põllumajandust, kuidas hävivad kultuurtaimede sordid, ma juba nimetasin. Mida teevad India ja Aafrika viljapõldudel multinatsionaalsed agrotehnoogiakompaniid, teevad vaimupõllul misjonärid. Eriti USA omad, fundamentalistid, evangelistid, mormoonid ja teised, kelle nimi on leegion nagu vanatühjal. Nende hulgas on ka meeldivaid ja tsiviliseeritud inimesi, kuid enamus neist esindab inimtüüpi, kes on mulle vastumeelne lapsest saadik, seitsaadik, kui kohtasin esimesi fanaatikuid, inimesi, keda mingi sisemine rahutus kihutab teisi oma usku pöörama, olgu see siis kristlus, islam, kommunism või midagi muud. Kristlased ja muslimid on teistest hullemad kahel põhjusel. Esiteks on nad agaramad ja agressiivsemad, teiseks sallimatamad. Et saada heaks kristlaseks või muslimiks, tuleb endisest usust loobuda, endine elu hukka mõista, saada uueks inimeseks. Teised religioonid on tavalisele misjonärile ikka veel eksitus, vaimupimedus, millest tuleb inimesed päästa.

Kristlased nimetavad seda pimeduse aega paganluseks, muslimid džahilik. Nende vahel on kuristik, ületamatu vastuolu nagu pimeduse ja valguse, tõe ja vale, hea ja kurja vahel. Et võtta vastu uus, tuleb vanast loobuda, vana tuleb hävitada. Selles vana hävitamises on misjonärid ikka nõu ja jõuga abiks olnud. Siin Baltikumis alustasid nad XIII aastasajal pühade puude maharaiumisega. Seda tuli teha veel kuussada aastat hiljem, 1850. aastatel, kui Eesti- ja Liivimaal ikka oli pühi puid ja inimesi, kes uskusid, et sellele, kes niisugust puud vigastab, kas või oksakese temast murrab, tuleb suur õnnetus. Oksa murdekohalt pidi ka veri välja tulema. Peaaegu sedasama uskusid liivlased ja eestlased, kui misjonärid nende puujumalaid ja jumalapuid lõhkuma hakkasid. Läti Henriku kroonikas loeme, kuidas see sündis Virumaal, oletatavasti Ebavere mäel:

Ja seesinane teine preester käis ringi ning raius maha kujud ning nende jumalakujutused, mis sääl olid valmistatud, aga rahvas imetles, et seejuures verd ei voolanud, ja nad uskusid veel enam preestrite õpetust.

Vaimulikkude sõda pühade puude vastu kestis vahelduva eduga sadu aastaid. Ants Viires toob oma raamatus „Puud ja inimesed“ mitmeid korraldusi, mis kiriku ja ilmalike võimude poolt antud. 1749 nõutakse Pärnumaal, et talupojad peavad väärjumalakummardamise kohad täiesti hävitama, „puud maha raiuma ja ära põletama, kivid lõhkuma ja laiail pilduma ning maa üles kündma“. Pastorite ja pappide viimast suurt sõjakäiku pühade puude vastu kirjeldab Oskar Loorits oma „Mulgimaa ohvrikohtades“.

Üks püha puu kasvas ilmselt ka siin Veskimõisa lähedal Ristikiriku järve ääres. Sellest on Eesti Rahvaluule Arhiivis niisugune lugu:

Kohalik pastor sulasega tulnd püha puud maha raiuma, annud sulasele kirve ja käskind raiuma hakata. Sulasel tulnd hirm peale, pole julgend. Siis võtnud pastor ise kirve ja hakand raiuma. Puu seest kostnud hääl, see küsind: „Kaks ja pool tuhat aastat olen ma siin selle puu sees elanud. Ütle, kuhu ma nüüd pean minema.“ — „Mine sinna, kuhu inimese jalg kunagi ei astu!“ kostnud pastor ja raiund puu maha.

Nii on kristlik misjonitöö ikka olnud võitlus, vahel lausa relvastatud võitlus inimkonna ja looduse mitmekesisuse vastu. Ühe viimase misjonisõja paganate vastu pidasid muslimid 1890. aastatel Afganistanis. Seda peeti mägi-hõimude vastu, kes räägivad omapäraseid indoeuroopa keeli ja kes siis kummardasid (ja ehk salaja nüüdki mõnel pool kummardavad) oma vanu jumalaid, kelle nimede hulgast leiab tuttavaidki nagu Imra (võrdle India Yamaraja'ga). Mägilasi kaitses misjonäride ja vallutajate eest kaua nende asupaik — Hindukuši mäed ja kuristikud. Siis aga otsustas Afganistani valitseja Abdurrahman paganlusele oma riigis lõpu teha ja kaotusi ning raskusi kartmata tungisid tema väed katide ja teiste hõimude maale, hävitasid jumalakujud ja sundisid inimesed vastu võtma islami. Provints, mis oli kaua kannud piinlikku nime Kafiristan — Paganamaa —, sai 1896 uue õigeuskliku nime Nuristan — Valgusemaa. Lugu, mis on eestlastele tuttav sealtsamast Läti Henriku kroonikast. Meie maa, kus rüütlid paganate või valede kristlaste vastu — oletatavasti oli siin palju neid, keda olid ristitud õigeusu papid — samuti visa sõda pidasid ja kus nad vallutatud maa samuti vaga nimega Maarjamaaks ristisid. Kulus mitusada aastat, enne kui vallutatud siin olukorraga leppisid ja vana usu unustasid. Seda aga, et sakslased kunagi tulid ja maa põlisrahva käest ära võtsid, mäletati veel mitmel pool ka enne Jakobsoni „Isamaa kõnesid“. Martin Körber kirjutab, et Saaremaal pandud mehele hauda kaasa kirves ja öeldud: „Valitse seal sakste üle, nagu nemad siin meie üle valitsevad.“ Viimane teadaolev ohvritalitus „maajumalatele“ peeti Setumaal umbes sada aastat tagasi, pühade puude juurde on ande viidud hiljemgi. Ilmselt aga hääbus katoliiklike joontega segunenud (koduhaldjast oli saanud Tõnn) vana usk umbes samal ajal, kui suur osa rahvast ka kristlusest ära pöördus.

Koos kristluse ja teiste religioonide tagasitulekuga selle aastasaja lõpul

on ellu ärganud ka vana usk, olgugi et uuel kujul — Taara usu, maausu või metsausuna. Eriti populaarseks ta kindlasti ei saa (aga mine sa tea), kuid oma roll tal Eestis on nüüd ja tulevikus. Ta suudab rahuldada paljude hinges elavat lähedusetunnet metsapuude, kivide ja vetega. Hinges on paljud eestlased maa- ja metsausku, olgu nende ametlik usutunnistus milline tahes. Hinges on paljud eestlased natuke pärismaalased, indiaanlased, olgu nende rahvuskangelane pealegi Kentuki Lõvi, kes üksinda võitles kaheteistkümne punanaha vastu. Hinges ei ole paljud eestlased keskmised eurooplased — *Standard Average European* —, kuigi meie president jagab võõramaalastele ordenit nimega Maarjamaa rist. Kas maajumalad, keda ta sel kombel on teotanud, saavad talle andeks anda, ma ei tea. Mina ei saa seda kunagi unustada ja see teeb mulle alati haiget. Kas rahvad, kes ise on valmis tapma pärismaalase, indiaanlase endas, on väärt edasi elama?

Kardan, et eestlased saavad sellise enesesalgamise ja enese-unustamisega lähema sugupõlve jooksul hakkama. Täitub ennustus, mille kaheksateistaastase noormehena panin Vercingetorixi suhu:

*Näen neid juba
õppimas isandate ja unustamas isade keelt...*

Seda luuletust on ikka tõlgendatud vastuhakuna nõukogulikult vägivaldsele assimileerimisele. Tegelikult on Vercingetorixi sõnum teine: temas kõneleb protest igasuguste vallutajate ja misjonäride vastu, kellest nõukogude omad olid vaid ühed jõhkramad. Aga nad ei olnud hullemad hispaania konkistadooridest Uues Maailmas või ristirüütlistest Baltikumis. Ega roomlastest Gallias või Lähis-Idas. Aga sellest kõigest ma olen juba kord kirjutanud.

Luuletus „Vercingetorix ütles...“ on vist mu kõige tuntum ja kõige ühekülgselt mõistetud luuletus üldse. Ma ei saa enam öelda, millal ta täpselt kirjutasin. Mäletan, et olin siis juba üliõpilane, arvatavasti kaheksateistaastane. Oli sügiseaeg. Olin just lugend Caesaril elulugu eestiaegsest koolidele mõeldud ajalooramatukeste sarjast. Lugu Alesia vallutamise ning arvnerine pealiku, vastuhaku juhi Vercingetorixi vangistamisest ja hukkamisest äratas raevu ja inspireeris kirjutama seda teksti. Oma osa on selles ka Uku Masingul, kes mulle ütles Vercingetorixi sõnad „Maa, kus elame, saad meilt võtta; maad, kus sureme, ei saa“. Luuletus on protestiluuletus, kuid mitte allegooriline protestiluuletus Nõukogude okupatsiooni ja Vene valitsuse vastu. Pigem protestiluuletus nende keltide, eestlaste, indiaanlaste ja teiste vastu, kes võtavad omaks vallutajate kultuuri ja väärtused. Vercingetorix on oma järeltulijate vastu, kelle kangelane on Caesar ja kes on oma südames aktsepteerinud imperialismi. Mitte kurva, vaid üleva paratamatusena.

Vercingetorix on aja-masohhismi vastane luuletus. Tema peategelane ei lepi kunagi nendega, kelle meelest õige ja hea on „jälgida aja nõudeid“, „käia ajaga kaasas“, kui kasutada selle aja-masohhismi nõukogudeaegseid väljendusi. Aeg, aja nõuded ja aja kutse olid-on nii Nõukogude Liidus kui

Läänes olulised ebajumalad, kellele ohverdatakse inimesi, rahvaid, metsi, loomi. Ajale võib inimene ohverdada ka oma hinge, nii et temast saab aja-zombi, kes võtab omaks aja käsu ja käib selle järgi „sommambuulselt kuulekalt“.

Kas Vercingetorix on ka eestlane? Ei ja jaa. Kui võtta eestlastena neid euro-kadakaid, kes kinnitavad, et on juba 700 aastat kuulunud Läände ja avaldavad tänu rooma-germaani õigusele ning baltisakslastele enda läänes-tamise eest, siis Vercingetorix ei ole eestlane. Tema kõne on täis põlgust selliste eestlaste vastu. Noore inimese maksimalismiga kuulutab ta, et ei taha nende hulgas elada.

Vercingetorix oli noor ja suri noorelt — sellest on väga ilusti kirjutanud Fanny de Sivers. Ta ei saakski olla muud kui noor, sest tal on ju Caesari ja omaenda assimileerunud järglastele väga vähe vastu panna peale noorusliku uhma, raevu ja põlguse. Ja sangarliku valmisoleku surra — seegi midagi noortele vabadusvõitlejatele nii omast. Temas on põimunud *eros* ja *thanatos* — elutahe ja surmatahe. Vercingetorix võib olla mõlemate imago. Tema surm on praktiliselt ja poliitiliselt mõtetu. See on tegelikult ohver, religioosne akt, millel on tähendus teises kontekstis, teistes mõõdetes. Vercingetorix ei tunnud muidugi Freudi, kuid ta oskas võidelda, surra ja rääkida. Ta oskas väljendada midagi, mida väga paljud meist tunnevad. Ta oskas esineda arhetüüpselt, olla üks paljudest endasugustest. Vercingetorix elas ja suri sellepärast, et meil on teda ja temataolisi vaja.

Vercingetorixil on palju kaaslasi. Kõigepealt muidugi indiaanlased. Vaprat ja lootusetut võitlust võidelnud ja ilusaid kõnesid pidanud indiaanipealikute kõnedest on koostatud terveid antoloogiaid. Need on kõned, mis nad pidasid valgetele, oma vastastele. Selliseid kõnesid olen oma luuletustes pidanud ka mina. Mitmed mu luuletused on Vercingetorixi kõned ordumeistrile.

Galle ei ole enam olemas, indiaanlased on. Kuigi alandatudena, reservaatidesse pagendatudena, vaestena ja alkoholiseerunudena, aga ikkagi olemas. Ka oma vanu võitlusi ei ole nad unustanud. Ja isegi Kanadas ja Ühendriikides on olnud väikseid kokkupõrkeid põlisameeriklaste ja politsei vahel. Sõjakirves on maetud, kuid on teada, kuhu, ja mõnikord kaevatakse ta välja.

Muidugi ei kaeva enam indiaanipealikuid välja sõjakirvest, kuid midagi ühist on neis — trots, vastupanu valgete maailmale. Olla põlisameeriklane tähendab olla opositsioonis. Indiaanlane on keelduja, vastuhakkaja, alternatiiv. Ta esindab teistsugust arusaama elust, väärtustest ja maailmast. Temale ei ole püha ainult abstraktses teoloogilises ja kosmilises kõrguses trooniv Jehoova, vaid paljud asjad ja olevused siin maa peal. Puud, veed, kivid, loomad, ka Maa ise. Indiaanlased on maausku ja selle maausu on nad suuresti säilitand misjonitöö ja tsiviliseerimise kiuste. Valge mehe eesmärgid, tegemised ja väärtused on põlisameeriklastele nüüdki suuresti võõrad. Tema meelest on valge mehe tarkus hullus.

Sellel indiaanitarkusel on aga oma maagiline võlu ka valgele inimesele, vähemalt osale neist. Nii nagu indiaanlane ei unusta, kes ta oli ja on, ei unusta ka valge mees tema olemasolu. Ka valges mehes elab indiaanlane. Valge mees on natuke indiaanlane, kuni ta ei ole veel päris meheks saanud.

Mehekssaamine — ja läänemaine kultuur on jätkuvalt mehine — tähendab seda, et loobutakse indiaanlane olemast, vahel isegi seda, et tapetakse indiaanlane endas. „Edasi, Kentuki poisid, surm punanahkadele!“ hüüab valge mehe hakatis, kui läheb löömaks. Tema on oma valiku teinud.

Kõigele kasvatusetele ja misjonitööle vaatamata ei õnnestu see indiaanlase tapmine endas ja väljaspool ennast sugugi nii hästi, kui võiks arvata. Mõnest valgest ei saa kunagi päris korralikku valget meest, nad jäävad rohkem või vähem indiaanlasteks ja nendega on ühiskonnas pahandus. Neist võivad saada kahtlejad, vastuhakkajad, kirjanikud, filosoofid, antropoloogid, anarhistid. Nad võivad hakata tundma seletamatut huvi ja sümpaatiat indiaanlaste, vanade keltide, bušmanite ja muude põlisrahvaste vastu. Ka vanade eestlaste vastu. Sest ka vanad eestlased olid indiaanlased, olid põlisrahvas, kes kaua aega visalt ja kangekaelselt keeldus saamast selleks, kelleks teda taheti kasvatada. Leole Lembitu oli samasugune indiaanipealik kui Sitting Bull või Crazy Horse. Ka eestlastes on kaua tapetud indiaanlast, päriseestlast.

Pärisindiaanlastest olen kirjutanud luuletuse „Me peame ju väga tasa käima...“. Sedagi luuletust on tõlgendatud allegooriana eestlaste sandist olukorrast Vene valitsuse all, mida ta ei ole. See, nagu Vercingetorixi luuletuski, on monoloog, nimetu indiaani-meie monoloog, sarkastiliselt kutsuvad nad valgeid üles unustama tapetud indiaanlased ja olema õnnelikud, kui suudavad.

Indiaanlast on aga raske unustada. Indiaanlase tapmine on üks Lääne tsivilisatsiooni põhirituuaale, tema initsiatsiooniriitus. Kõige läänelikumatel maaladel on see rituaal interioriseeritud: inimesed tapavad seal indiaanlase iseendas. Sellest aga ei piisa ja paljud käivad indiaanlast tapmas ka mujal, näiteks tehes misjonitööd paganate, pärismaalaste hulgas. Pärismaalased ongi need, kelles indiaanlase tapavad muud, valdavalt valged inimesed.

Indiaanlase, see tähendab pärismaalase, ka päris-eestlase tapmisest olen kirjutanud ka suuremaid teoseid. Kõige olulisem on ehk näitemäng „Neljakuningapäev“. Kui Vercingetorix ja nimetud indiaanlased luuletuses „Me peame ju väga tasa käima“ esitavad oma monoloogi, siis „Neljakuningapäevas“ on sellest saanud dialoog. Siin kohtuvad ja räägivad üksteisega neli eestlaste kuningat ja ordumeister. Neli kuningat esitavad poeetilised kõned nagu Vercingetorix või indiaanipealikud, ordumeister vastab neile lääne aja-loofilosoofia ja geopolitiikaga. Näidend ei ole näidendina kuigi tugev, kuid selle väitlusega, kuningate ja ordumeistri üks-nelja-vastu dialoogiga olen üldiselt rahul. Olen rahul ka ordumeistri osaga. Ta pole mingi fanaatiline militarist, vaid täiesti normaalne euroopalik riigimees, kes isegi püüab põikpäsetele eestlaste kuningatele selgeks teha, et orduvõimule, läänestumisele jms. ei ole alternatiivi. Ta räägib aga kurtidele kõrvadele: kuningad ei võta tema aja-loofilosoofiat omaks. Nad keelduvad euroopastumast, kordavad ikka jonnakalt oma ugrimugri arusaamu, esitavad ordumeistrile poliitiliselt naiivseid ettepanekuid ja lõpuks ei jää muud üle kui nad likvideerida. Näidendis ei tee seda ordumehed, vaid ordumeesteks riietunud tänapäeva-kodueestlased, ning ühe sellise joobnud pilgule tunduvadki kuningad punanahkadena. Loomulikult hüüab ta tuntud üleskutse Kentuki poistele, teised süldipeo-külalised on end kuumaks kütnud väidetega sellest, et kolmeteistkümnendal sajandil

ei saanud Eesti jääda iseseisvaks ja ordu vallutus tõi meid Euroopasse. Peolistel on valida, kas lüüa näitemängus kaasa vanade eestlaste või ordumeeste rollis. Omal ajal oli neid, kes soovisid mängida eestlasi, nüüd tahavad kõik mängida ordumehi. Kuningad tapetakse ja peretütar, oma kuningad tapnud eestlaste tütar, itkeb nende surnukehade kohal.

Indiaanlastest olen kirjutanud veel näidendi „Indiaaninägemused“, mis oli kehvavõitu, selle töötuluse tulemusena aga sündis Soome TV-le kaheosaline näidend „Maa, kus surma ei ole“. Selle lavastas Kalle Holmberg. Näidendi teema on võetud antropoloog Curt Nimuendajú eluloost: ühe Brasiilia rannikulinna lähedusse ilmuvad äkki metsikud metsaindiaanlased, kes on rännanud tuhandeid kilomeetreid, et jõuda mere äärde. Nende šamaanile on unes lubatud, et nad juhitakse üle mere maale, kus ei ole surma ega kannatusi.

Nii on mu loomingu üks põhitelgi see, kuidas tänapäeva inimene, olgu ta kirjanik, joodik, politseinik või luuleline tütarlaps, kohtab indiaanlast (kelti, muinaseestlast, pärismaalast) iseendas või enda kõrval. Vahel ta tapab indiaanlase endas, vahel õpib temaga koos eksisteerima, vahel muutub tagasi indiaanlaseks, pärismaalaseks, päris-ameeriklaseks või päris-eestlaseks.

Veidi teise pilguga näen sama kohtumist poemis „Hinge tagasitulek“. See on šamaani loveretk, kes peab tooma tagasi kadunud hinge. Hinge on meilt röövind tsivilisatsioon, millesse oleme sattunud ja mida liigse õhinaga teenime, uskudes, et ta on meile annud vabaduse. Oleme saamas lääne tsivilisatsiooni zombideks nagu paljud enne meid. Ometi on keegi, küllap šamaan ise, kes sellist zombi-elu ei suuda elada, kes on aastaid haige nagu rahvalaulu Osm ja kes püüab siis loovesse langenukt minna järele kadunud hingele ja tuua ta tagasi. „Neljakuningapäevas“ tapsid peo-eestlased oma kuningad, „Hinge tagasitulekus“ ütleb šamaan:

eesti rahvas ajas oma hinged ära ajas ise ja laskis pastoritel ja pappidel ajada....

Hinge tagasitulek tähendaks ka eestlaste taas-saamist päris-eestlasteks, kustunud (aga vahest lihtsalt magama pandud) tule taassüttimist. Hantide mütooloogias on kujutus sellest, kuidas kord maa pöördub pahupidi, ja kõik, mis kunagi oli, tuleb tagasi. „Hinge tagasitulekus“ on olulisemaid loitsusid kaugete Lõunamere saarte nimed Falkland, Macquarie, Kerguelen. Need on teispoole maakera, on meie antipoodid, minek nende juurde tähendab minekut teise maailma või selle maailma pahupidi, jalad ülespidi pöördumist. Siin ei puudu ka paralleel hiinlaste päris-hiinlaseks saamise ja jäämise õpetusega, mis on taoism, ka omamoodi tagurpidi-tarkus. Taoism aitas hiinlasel vältida zombistumist, aitas tal püsida indiaanlasena.

Nii olen kirjutanud väga palju ühel teemal, mida Vercingetorixi eas olev noor kirjanik võiks sõnastada üleskutsena „Olgem eestlased, aga saagem ka indiaanlasteks“. See ei ole minu privaatoosung, ta kajastab midagi, mis on õhus. Kuigi selles mõttes tundub olevat vähe ratsionaalsust, kuigi tundub, et põlis-ameeriklased, vanad eestlased, šamaanid ja ugrimugrilased on igaveseks

kadunud, osutub ikka ja jälle, et neil on kadestamisväärt ülestõusmis- ja elluärkamisvõime. Indiaanlasel on üheksa hinge nagu kassil ja anne ilmuda välja ootamatutes kohtades. Näiteks interneti-padrikus, kus võib kohata Chiapase maia-indiaanlaste ülekutseid, kus muistsete jumalate nimel kutsutakse üles võitlema neoliberalismi vastu ja inimsuse eest. Internetis kohatab ka Chiapase zapatistide komandöri, *subcommandante* Marcose piibuga kuju ja saab lugeda tema kirju ja naljalugusid. Interneti-padrikus satub ka tekstidele, mis tunnistavad, et vana vastandus kristlased — pärismaalased ei pea enam igal pool paika. Kristlased, kes on nii paljudelt pärismaalastelt röövind hinge, saavad vahel aru, et nad on sel kombel mänginud hoopis hinge kollektioneeriva Vanatühja rolli ja jäänud ka ise hingest ilma, saanud Jeesus-zombideks. Et seda tagasi saada, tuleb saada indiaanlasteks, leiavad Lõuna-Ameerika vabastusteoloogid. *Teologia india* — „Indiaani teoloogia“ — rehabiliteerib vanad jumalad ja rituaalid ja Chiapase piiskop Ruiz ütleb ühes intervjuus, et indiaanlaste hääl teisest, kogukondlikust kultuurist pakub alternatiivi igähele meist. Indiaanlased, keda me tahtsime „päästa“, pakuvad tema järgi nüüd meile uuenemise võimalust.

Tema suu läbi räägivad jälle kord Vercingetorix, neli eestlaste kuningat ja Leole Lembitu, kellest ma olen kirjutanud. „Hinge tagasituleku“ lõpus on:

*Kuskil
kelleski
elab
pühkeb
ta
uuesti
tuluke
tuleke
hingeke
hing.*

Claude Lévi-Strauss on kirjutand sellest, mida võiks nimetada kultuuride kihelkondlikuks erinevuseks. Näitena sobivad Eesti või mõne muu maa rahvariided. Igal kihelkonnal peavad olema omad rahvariided, mis aga on põhiliselt vaid variatsioonid mõnest põhiteemast. Nende varieeruvust reguleerib sarnasuse ja erinevuse tasakaalu seadus. Ühe kihelkonna riided ei tohi olla teistele liiga sarnased ega neist liialt erineda. Samalaadne seaduspära kehtib massikultuuris ja isetegevuses, mis on üks selle alaliike. Šlaager peab teistest erinema, ei tohi aga erineda liiga palju, ta peab vastama teatud põhireeglitele, varieerima samu teemasid, kasutama samu stiilivõtteid. Nii on ka kriminaalromaanidega, *action*-filmidega ja muu massikultuuri kuuluvaga, mis kunagi ei astu väljapoole oma grammatikat, oma struktuurireegleid. Kes seda teeb, langeb massikultuurist välja, olgu siis unustusse või valdkonda, mida nimetame kõrgkultuuriks. Meie ajal on see mõnikord peaaegu üks ja seesama.

Kõrgkultuuris ei ole niisuguseid jäiki grammatikareegleid, ta lubab kunstnikul astuda süsteemist välja, reegleid rikkuda ja ise luua.

Kui nii vaadata, siis on eesti rahvus oma keele ja kultuuriga praegu massikultuuri nähtus, meie erinevused läänemaistest kultuurigrammatika reeglitest ei ületa lubatavaid piire ja on tüüpiliselt kihelkondlikud. Eesti rahvuskultuur on viimase pooleteistsaja aasta jooksul kujundatud euroopalikku massikultuuri sobivaks. Eesti on kunstiline isetegevus. Isetegevuse tuum on matkimine ja võistlemine — isetegevuse ülevaatused. Eesti kultuurist on välja heidetud see, mis isetegevuslastele ei sobi, ja temasse on loodud uut, et täita lünki, seda, mis euroopaliku kultuurigrammatika seisukohalt paistab lünkadena.

Asja illustreerib eesti keele kujundamine „euroopalikuks kultuurkeeleks“, millega tegeldakse veel praegugi. Eesti keeles oli üpris eba-euroopalikke nähtusi, nagu rikas onomatopoeetika ja mõnede vormide puudumine, mis on euroopa keeltes tavalised, näiteks omadussõna ülivõrde vorm. Eesti kirja-keeles on onomatopoeetika taandunud, seda ei kasutata sõnatuletuses, see-eest on kunstlikult loodud superlatiivi vorm (*ilusaim, kauneim* jne.). Keelt on paljude isetegevuslaste jõududega sepistatud selliseks, et temasse saaks tõlkida euroopalikku terminoloogiat, mis tähendab, et kõik olulisemad mõtted on pärit sealt, on tõlgitud eesti keelde. Alternatiiv oleks luua eesti keele alusel midagi mitte-euroopalikku, näiteks eesti filosoofia, mis oleks keelega umbes sama intiimses vahekorras kui Heideggeri filosoofia on saksa keelega. Seda ei ole aga senini tehtud.

Nii on eesti keel ja kultuur eesti rahvuse tekkega kaotanud oma sügavama omapära, meie *nation-building* viis lõpule selle, millega alustasid seitsesada aastat tagasi misjonärid ja rüütlid. Eks olnud ka pühade puude maharaiumine selline euroopaliku standardiseerimise akt: tsiviliseeritud inimene ei kumarda ju puude all, vaid kirikus.

Inimese olemasolu õigustus on tema olemasolu ise. Kultuuriga on asi keerulisem. Kellelgi ei ole õigust kultuuri hävitada, nagu seda on tehtud ja tehakse tänini. Kas on aga põhjust kujundada üht mittestandardset, mitte-euroopalikku kultuuri standardseks ja väita edasi, et see on eesti kultuur, et kroonulik-kunstlik kirjakeel on eesti keel, ja nimetada seda emakeeleks? Mulle tundub, et selline standardiseeritud kultuur kuulub massikultuuri ja isetegevuse valdkonda ja sellisena on tal üsna piiratud väärtus, kihelkondlik Eesti kultuur annab maailmale palju vähem kui mõne Amasoonia või Aafrika assimileerumata hõimu oma. Eesti kordab läänemaailma metropolides loodud oma provintslikul viisil. Oma mõte on muidugi ka kunstilisel isetegevusel, küla pasunakoorigel, laulukoorigel ja laulupidudel. Kas aga seda tasub võtta nii tõsiselt?

Ikka sagedamini tundub mulle, et romantilise aja kujutelmad rahvuslikest kõrgkultuuridest ja rahvusriikidest ei ole ajaproovile vastu pidanud. Tegemist on ühe või paari põhikultuuriga, mida teised siis oma võimalusi mööda kordavad, kopeerivad ja varieerivad, sellele midagi olulist lisamata. Seda, mis on uusaja eesti- või lätikeelses kõrgkultuuris tõeliselt väärtuslikku — ja seda

kahtlemata on —, võiks ehk paremini teha mingis vanemas ja suuremas keeles. Praegune meeleheitlik püüd luua eestikeelset terminoloogiat kõige tarvis lagastab tegeliku põlise emakeele, ei anna aga rahvusvahelise terminoloogiaga samaväärset tulemust. Uuem kirjakeel on nagu torulukkseppade häälestatud klaver, täis kunstlikke ja kentsakaid sõnu: *kaavik, kuvand, kuvar, hageja, kostja, seire, valgusti, vedeldi...* Nad ei sobi olemasolevate sõnadega süsteemi, on kõledalt tõkelaenulised ja neid on raske, vahel võimatu kasutada kirjanduslikus tekstis. Ja kahtlemata tekitavad nad inimeses võõristust, on ühtaegu omad ja ei ole ka. Selline võõristus võib areneda lähenedes mõnele vanale kultuurkeelele nagu omal ajal. Nii jääme kahe ilma, kahe keele vahele ja oleme selles kahevahel-olemises parasjagu keeletud ja meeletud.

Minu meelest degenereerub eesti keel oma maakeelsetest-kõnekeelsetest juurtest eemaldudes järjest rohkem. Sellele sobivad kinnitust andma piiblitõlked, mis on muutunud järjest ilmetumaks, kantseilikumaks ja kaotanud peaaegu igasuguse poeetilise. Vanas puukaantega piiblis, mis on trükitud 1863. aastal ja mille mulle enne Eestist lahkumist pärandas Arvo Pärt, seisab:

*Kes on sesuggune, kui Jehowa, meie Jummal, kes kõrgeste läinud istuma?
Kes ennast allandab vaatma, mis taewas ja Ma peäl on.
Kes ülestõstab põrmo seest alwa, kes santi üllendab sõnniko peält,
Et ta panneb tedda istuma üllematte jure, omma rahwa üllematte jure.*

Uuemates väljaannetes on sama koht tõlgitud

*Kes on nagu Issand, meie Jumal,
kes kõrgel istub,
kes alandub vaatama,
mis taevas ja maa peal on,
kes tõstab põrmust üles vaevase
ja tuhaasemelt viletsa
pannes tema istuma õilsate kõrvale.*

Kui see ei ole keele ja inimeste keeletunde allakäik, siis mis see on? Ma ei tea, miks eestikeelsed piiblitõlked lähevad aina hullemaks, mida aeg edasi. Viimases ev. lut. kiriku (vahel mõtlen, miks on ta nimi ev. lut. ja mitte kristlik kirik) poolt heaks kiidetud Piiblis on luule kohusetruult ära kaotatud, sellest ei ole midagi järel. Psalmid ja muu poeetiline on — ma ei tea, kas keelelist, teoloogilist või poliitilist korrektsust taotledes — tõlgitud keelde, mis sobiks ehk raamatusse „algteadmisi jurisprudentsist“, aga mitte vana-eebrea vaimuliku luule valimikku:

*Inimlikes tegudes
olen ma su huulte sõnade tõttu
hoidunud üleannetuist teeradadest.*

Meie piiblitõlkijaid vaevab ilmselt mitu kompleksi. Üks on vanamoelisuse kompleks, millele juhtis omal ajal tähelepanu Kaarel Leetberg: kartes, et neid peetakse mineviku inimesteks, kasutavad nad püüdliselt keeleuuen- duslikke sõnu ja vorme. Teine on teoloogilise korrektsuse kompleks, mis viib hallile pedantsusele. On ka Uku Masingu kompleks, mis võtab mõnelt selle mehe jüngrilt kriitikameele guru keeletarvituse suhtes. Masingu keel on isikupärane ja huvitav, see isikupärasus muutub aga vahel jäigaks jonniks. Masing tahtis näiteks kasutada „teenima“ tähenduses sõna „pälvima“ ja muud seesugust, ühesõnaga konstrueerida ja rekonstrueerida oma eesti keele. Seda, et keel on suhtlemisvahend teiste inimestega ja tema normid põhinevad ühiskondlikult leppel, ta ei näe ega tunnista.

Ikka vähem tundub eesti kirjakeel mulle selle keelena, milles tahaksin ja suudaksin oma mõtteid mõelda ja väljendada. Praegune kirjakeel pole minu emakeel, pole isegi eesti keel, vaid mingi estoranto, kus kõik on segamini — oma ja võõras, uus ja vana, loomulik ja kunstlik — ja mille kasutajad on kaotanud stiilitunde. Ajakirjanduses väljendutakse ühtaegu peenutsevalt (*kiireimini*) ja labaselt-kraadelikult (*pank müüakse koos naha ja karvadega, põgenikud tikuvad Eestisse*).

Rahvused on nagu esinejad ajaloo teatrilaval. Rahvusriikide tekkega on neid esinejaid tulnud palju ja teater hakkab muutuma tüütuks, kuna suur enamus esitab kiiruga tõlgitud ja mugandatud versioone ühestsamast tuntud näitemängust.

Eesti on nagu üks paljudest *action*-filmidest, mida Hollywood hulgi toodab ligilähedaselt sama stsenaariumi järgi. Stsenaarium pole suurem asi, näitlejate mäng ja keel on halvad.

Nii tundub mulle ikka enam, et katsed luua Eestis oma läänelik kõrgkul- tuur ei ole õnnestunud, ja kahtlane, kas nad olekski saand õnnestuda. Meil ei ole ei ilusat piiblitõlget ega intelligentset ajakirjandust, ei vana, millele roetuda, ei uut, millega kaasa mõelda.

Mis oleks alternatiiv? Hakata rohkem tegelema Teistsuguse kultuuriga, sealhulgas rahvakultuuriga, regionaalse kultuuriga, mille traditsioon meil on olemas, kuigi sellest on suuresti loobutud. Eesti keeles tasuks teha seda, millele see keel tõesti midagi olulist juurde annab, mida sellisena muus keeles teha ei saa — luuletada, arendada oma keelefilosoofiat, oma loodusreligiooni, nagu on teind jaapanlased. Teha seda, mis on tõesti eesti, eestilik. Vähem tõlkida, rohkem teha ise, tegelda päris omaga, vähem teha midagi sellepärast, et kui teistel on, peab meil ka olema. Oma pasunakoorid, oma laulukoorid, oma ooper ja ballett, oma op- ja popkunst, oma trendikirjandus. Need võivad ju olla, aga nad ei ole, ei peagi olema omad niisamuti nagu Aristotelese loogika või unix-operatsioonisüsteem. Maailmakultuuri on meile vaja, aga parem on võtta ta vastu mugandamata kujul. Eestikeelset maailmakultuuri ei ole ja vist ei saagi olla. Püüeldes selle poole, oleme aga unarule jätnud selle, mis meil tõeliselt on, oma Millegi Muu. Kui eestlastel on maailmakul- tuuri ees mingeid kohuseid, siis kõigepealt kohus hoida ja arendada seda,

mis meil on tõesti oma ja omapärane. Mitte et see oleks teiste omast parem, vaid sellepärast, et sellega saame tegelda ainult meie ja seda hoides ja arendades anname maailmale midagi juurde, seisame praegu igal pool toimuva kultuuride hävimise ja standardiseerumise vastu.

Kõike aga ei ole mõtet teha eesti keeles. Eestlased võivad teha maailma-kultuuri, kõik eestlaste tehtu ei ole eesti kultuur. Näiteks Arvo Pärdi muusika või Priit Pärna filmid. Sedavastu aga Veljo Tormise muusika, millel on oma koht maailmakultuuris, on midagi, mida ei oleks saand kirjutada keegi teine kuskil mujal.

Mitmekeelsus on maailmas pigem norm kui erand, see võiks saada ja küllap varem või hiljem saab normiks ka Eestis. Kord jõuame tagasi sinna, kus olime sada aastat tagasi oma kolme kohaliku keelega. Igaüks neist leiab oma kasutusala, oma funktsiooni. Eesti keel jääb eestlaste suhtlemiskeeleks, suurema jao kirjanduse ja teatri keeleks. Eesti keeles aetakse eesti asju, seda ei püüta aga enam sundida ainsaks avaliku elu, hariduse ja kultuuri keeleks. Temaga võistlevad inglise, vene ja ilmselt ka soome keel. Inglise keel on teaduse ja äri keel, temas kirjutatakse aga ka kirjanduslikumaid tekste, lauldakse laule ja tehakse teatrit. Oma roll jääb vene ja soome keelele, seda vähemalt Tallinnas ja mõnes teises linnas.

Mulle vist meeldiks, kui maailmas pöörduks tagasi olukorra juurde, kus suuri kultuurkeeli oli vähe — Euroopas ainult ladina, kreeka, heebrea ja araabia keel — ning need olid kiriku, akadeemilise hariduse, jurisdudenti ja diplomaatia keeled. Rahvakeeltele — *vulgaris eloquentia*'le, nagu Dante seda nimetab — jäi kitsam, ometi aga oluline roll ilmaliku kultuuri, armulaulude, tantsulaulude, uudisjuttude ja komejandi keelena. See vulgaarne elokvents ei olnud aga korraldatud, uuendatud ega ametliku keelena kehtestatud, ta elas loovas kaoses, täis variante ja paralleelvorme.

Kui eesti keel vabaneks oma kroonukeele rollist, millesse tuleb tõlkida kõik vajalik ja väärtuslik, näiteks miljon lehekülge euroseadusi ja -reegleid, elavneks ehk temagi, muutuks jälle keeleks, milles saab vabalt laulda, naljata ja jutte rääkida, mida riigikeelsuse kramp varsti kellegil teha ei lase...

Ameerikas, see tähendab USAs, ei ole riigikeelt ja siis muidugi ka mitte kroonukeelt meie mõttes. Kuigi *American English* kannatab oma haiguste all, on temas siiski tunduvalt rohkem loovust ja spontaansust kui mõnes hoolega hoidud ja hooldatud euroopa kirjakeeles. Kui võrrelda näiteks seal loodud, või pigem töö käigus ise tekkinud teadustermioloogiat sellega, mida meil vaevaga ja tõsimeelselt püütakse luua, on kontrast suur. Võib kihla vedada, et eesti kompuuterlased ei oleks iialgi tulnud selle peale, et nimetada arvutihiirt hiireks, *joystick*'i *joystick*'iks, süsteemi, mis lubab kirjutatud lõppvalmis kujul ekraanil näha WYSIWYG'iks — eesti vaste oleks siis näiteks MONSEKT — Mis On Näha, See Ka Trükitakse. Elementaarosakeste füüsikasse tulid peamiselt ameeriklaste kaudu sellised kenad terminid kui *spinn*, *veidrus*, *värv*,

kvark, ajalehe valvetoimetajat kutsutakse täitsa ametlikult *watchdog*, juustuga hamburgerit *cheeseburger* jne.

Ameerika on kõnekeelsesem kui Euroopa ja Ameerika kaudu jõuab meieni ka kõnekeelsus. Kultiveeritud kirjakeel on Ühendriikides kitsa haritlaste ringi asi, see ei ole kohustuslik, ainumõeldav kirjasõnas nagu mõnes Euroopa riigis, sealhulgas Eestis. Kõnekeel valitseb Ameerika keelekasutust, tema kõrval on peale britipärase ja akadeemilise kirjakeele olemas veel juriidiline keel ja reklaamikeel. Kaks viimast on seotud võimuga, on justitiisvõimu ja rahavõimu keeled, mis tähendab, et nad ei ole dialoogilised: jurist räägib lihtsurelikuga omas keeles, lihtsurelik vastab tavalises keeles, juriidilises keeles saab tema eest aga vastata ainult teine jurist — advokaat. Nii ei ole jurisdidentsi maailmas inimesed võrdsed: enamus on siin umbkeelsed ja sõltuvad keele- ja kirjaoskajatest. Advokaatide võim USAs on uskumatult suur ja pigem kasvab kui kahaneb. Juristid on seal nagu preestrid mineviku katoliiklikus Euroopas, asendamatud vahendajad võimutippude ja lihtinimeste vahel.

Reklaamikeel pole samuti dialoogiline: see on keel, milles rahavõim kõneleb inimestega, kes temast sõltuvad, kutsub neid ostma, tarbima, elama nii, nagu on tema huvides. Või õigupoolest selle masinavärgi huvides, millest sõltuvad nii võimukandjad kui võimualused. Me elame ju nagu veerevas rattas, mis püsib püsti vaid niikaua, kui ta veereb, seisma jäädes ta kukuks ümber. Nii on rahavõim teistsugune kui poliitiline võim, ta on vähem personaalne; rahavõim on tegelikult Raha võim, mida teenivad kõik inimesed, ka megakorporatsioonide direktorid, multimiljardärid ja suurpankurid. Raha võim on siis lähedane kiriku võimule: ka siin esindasid preestrid, paavstid ja kardinalid tegelikult Jumala võimu, olid Jumala orjad. Ka Rockefeller, Gates ja teised on ju samamoodi Raha orjad, *servi Pecuniae*.

Tänapäevase superreklaami sünniga saavutas rahavõim oma apogee. Rahavõimu hiilgeaja märgid on vähem pangahooned kui reklaamid, mis kuuluvad meie aja juurde nagu pühapildid, palved ja palverännakud keskaja Euroopasse. Reklaam muudab rahavõimu veel isikupäratumaks ja anonüümsemaks kui varem. Nii mõjub ta samas suunas kui rahavõimu kontsentreerumine. Mineviku tarbija sai vestelda oma poodniku, pagari, kingsepa ja rätsepaga; nüüd me ei tea, kes on küpsetand meie leiva, kellele kuulub supermarket, kus teeme oma ostud; meil ei ole dialoogivõimalust tootjaga ega reklaamiagentuuriga, kes teda esindab. Nagu preestrid esindasid Jumalat, nagu kiriku hääl oli Jumala hääl, millele ei saanud vastu vaielda. Jumal on ideaalne absoluutne võim, tema korraldusi peab täitma, ainus võimalus temaga suhelda on palve vahendusel, mida ta võib kuulda võtta, aga ei pea kuulda võtma. Jumalal ei ole inimese ees kohustusi, inimesel ei ole Jumala ees õigusi. Viimased viiskümmend aastat on meie planeedil toimunud rahavõimu apoteoos, jumalaks-muutumine. Mis on selle protsessi lõpp? Kindlasti poliitilise võimu kasvav sõltuvus rahavõimust, suurbusinessist. Bill Clintoni, maailma kõige võimsama riigi pea kohta kirjutas kord „London Timesi“ kolumnist, et ta kuulab rahavõimu käske nagu hästidresseeritud koer: kui

kästakse, istub, kui kästakse, heidab maha. Sedasama kipuvad nüüd BBC kommentaatorid väitma Billi sõbra Tony Blairi kohta, kes seal, kus tuleb teha valik, ikka valib suurbusinessile meeldiva seisukoha.

Suurbusinessi mõju kasv jätab jälje ka keelele. Nii on see Ameerikas ja Ameerika mõjul ka mujal. Seal maal on demokraatia kuulunud kokku kõnekeelega: igapäev peab olema õigus suhelda teistega, ka võimudega oma moodi ja omal kombel, nimetada presidenti Billiks või Jimmyks ja suruda tal kätt. See on Ameerika suhtlemisstiil, mille peavad võtma omaks ka võimukandjad, olgu siis poliitikud või rahatuusad. Selline keekekasutuse näiv demokraatlikkus varjab tegelikke vahekordi, varjab vertikaalseid vahekordi ühiskonnas, näitab neid horisontaalsetena. Ameerika reklaam patsutab sulle õlale, on sama pealetükkivalt sõbralik ja familiaarne kui need inimesed südamaa osariikides, kes usuvad piiblit, pesapalli ja püstolit. Ta räägib sinuga sinu keelt, muidugi uskudes, et sa oled üks omadest, neist, kellega suheldakse õlalepatsutamise ja laiendamata lihtlausetega. Kui sa oled teistsugune inimene, ei ole tal sulle midagi öelda; kuna sinusuguseid teistsuguseid on vähe, ei vaevu ta neid märkama ega nende poole pöörduma. Nii jääte üksteisele võõraks, seda tunned ja tajud ainult sina. Otsekui oleks võõras-olemine vaid ühepoolne — tegelikult on ta mõlemapidi. Sama palju, kui sina oled võõras temale, keskmisele jänkile, on tema võõras sinule. Asi on ehk kõigepealt selles, et tema on enamus, osa valjuhäälest vaikivast enamusest, sina oled vähemus ja sinu hää ei võimendu. Aga vahel leiate ehk ühise keele, ühised sõnad, mis on sündinud kuskil kampuses, koolis või mõne firma *research and development*'i osakonnas, sõnad, mis oma loovusega löövad läbi, leiavad tee nii kõnekeelde kui teaduse keelde, ja sa pead tunnistama, et selles keeles on vist enam loovust ja spontaansust kui muudes keeltes, mida sa korralikult tunned.

Varsti tuleb hakata lendama San Francisco poole. Viimased öhtud ja hommikud jagan metsa ja raamatute vahel. Otsin metsast puukesi, mida kaasa võtta. Ma ei ole jätnud jonnki, tahan ikka jälle proovida meil kasvatada kanada tsuugat ja hiid-elupuud. Ühe pisikese tsuuga ma tõin paar aastat tagasi koju Bowen Islandilt Vancouveri lähedalt. Ta elas ühe päris krõbeda talve üle, siis aga külmas ära, küllap sellepärast, et ma jätsin ta rumalast peast potiga maa peale, seesamemal et maasse kaevata. Niisama ei ole mul õnne olnud elupuudega, kord jäid tõusmed kastmata ja kuivasid, kui kodunt ära olin, kord võttis nad talvel külm. Nüüd korjasin metsast kilekotti paar nulgku, peotäie elupuud ja paar tsuugat. Praegu, kui seda kirjutan, on elupuud elus, nuld ja üks tsuuga ka.

Proovin Tomi kettsaagi ja kirvest. Ka sealt käis 1998. aasta suvel üle torm ja murdis päris mitmeid puid, mõned olid veel pikali ja tahtsid juppideks saagida ja lõhkuda. Imelik on tükeldada sülejämest elupuutüve, kuigi ta on juba kaua siin vedelnud ja ei lõhna enam. Aga ikkagi on temas midagi

imelikku, ma saan aru, miks see puu oli paljudele indiaanlastele püha. Elupuukoos suitsuga peletati halba väge eemale, kumariinilõhnalise *sweetgrass*'iga kutsuti kohale head väed. Naljakas on, et Põhja-Ameerika pärismaalaste püha hein oli samasuguse lõhnaga kui meie esivanemate maarjahein ehk heinaema. *Sweetgrass*'i kutsuti Maaema karvadeks, meie traditsioonis on Maarja tulnud Maaema asemele. Nii on ka meie maarjahein, millel usuti olevat suur nõiavägi, algselt vist olnud Maaema oma, võib-olla peeti tedagi Maaema juusteks.

Viimase päeva käime Tomiga mägedes, seal, kus väiksel kaitsealal on alles tõelised vanad hiigelpuud — tsuugad ja tuglased. Teed sinna andis otsida, korra sattusime keset metsa uhiuuele majakesele, mille kõrval mängis paar last. Nii jätkub Ameerikas veel koloniseerimine — inimesed ostavad kuskil tüki maad, lasevad seal üles panna majakese, sellise, mis paar korda maanteel meile vastu sõitis, autol seesama silt OVERSIZE CARGO. Keegi kolib, keegi sellest kahekümnest protsendist aastas, kes elukohta vahetavad. Viie aastaga siis terve riigi rahvas. Mõned muidugi püüavad olla paiksed, kasvatada endale juured, Nagu Tom ja Mall, kes endale ise maja ja ateljee ehitasid, ise oma metsa eest hoolitsevad ja kes tahaksid, et nende tuhk kord puhkaks siinsamas tiigi ääres, kus juba ootab Tomi isa tuhk. Aga kas nad saavad jääda? Koloniseerijate ja „arendajate“ surve maale ja metsale kasvab, visad kohalikud inimesed jäävad vanaks, neil läheb ikka raskemaks elada keset metsa, lapsed lähevad oma teed ja ei tule kodusesse metsamajja enam tagasi. Nii lähevad kord ka vanad, olgu siis omal jalgel või teiste kantult, jalad ees.

— Võib-olla tuleb siia kunagi *shopping mall* — ütleb Mall nukralt. Malle, Tomi, metsamaja, hobuste karjamaa, künka ja soise lohu asemel parkimisplats ja pood, kus võib ostude vahel aega veeta, Coca-Colat juua ja tšipse süüa.

Kaitseala tee me viimaks ikka leiame. See tee viib liigeldi-loogeldi üles mäkke ja jõuab lõpuks nii kõrgele, et satume kodumaiselt mõjuvasse lumemaastikku. Seal tuleb vana *pick-up* Toyota maha jätta ja jalgsi läbi lumist rada edasi kahlata. Targu sain kaasa paari säarikuid, lumi on mõnel pool üle pahkluu. Mets on siin kõrgemal natuke teistmoodi: rohkem on samblikku, metsa all rohkem rododendroneid ja tsuugasid, kes siin niiskes mikrokliimas end paremini tunnevad.

Me ei ole ainsad ürgmetsa otsijad ja imetlejad. Vastu tuleb inimesi ja koeri, esimestega vahetame kindlasti tervitusi, teised teevad meiega põgusalt tutvust ja liputavad saba. Kurje koeri ma ei ole Ameerikas kohand, inimeste komme metsas ja mägirajal võõraid teretada meenutab mulle lapsepõlve maal, kus inimesest teretamata mööda astuda oli midagi väga inetut. Nüüd on see komme maal paraku peaaegu kadund. Teretamata mööduja kohta oli ju mõni mõnitav regilaulujupikegi. Hiljem Californias, teisel kaitsealal sain kinnitust sellele, et teretamine pole võõras ka seal, hoopis asustatumas piirkonnas.

Puud olid tõesti seal järsaku äärel. Puud, mis ikka meenutavad mulle Tolkieni kirjeldusi muistsetest metsadest, kus nagu võiks kohata ka haldjaid,

päkapikke või kohalikku koloriiti arvestades ürginimest — *Bigfoot*'i, kes pärimuste ja kõmujuttude järgi pidada sellistes metsades elama. Seattle'i kandi puud on muidugi palju väiksemad kui California sekvoiad, kelle kirjeldamiseks ma ei leia üldse sõnu. Aga oma kirjeldamata jääv vägevus on neiski. Nad peaksid veel väga hästi mäletama aega, mil valgeid inimesi neis paigus ei liikunud. Washingtoni osariik asustati ju suhteliselt hiljuti, valdavalt alles eelmise sajandi lõpupoole. Esimesed kolonistid hakkasidki metsa maha võtma ja kala püüdma. Sestap oli nende hulgas suhteliselt palju skandinaavlasti ja soomlasti ja nendelt saadud kohanimesid nagu toosama Poulsbo, kust Mallega läbi sõitsime.

Rada, mida mööda me edasi rühime, on arvatavasti kunagine metsaveotee. Mahavõetud tüved tuli tirida jõe äärde, jõge mööda parvetati nad siis saeveskiteni, sadamateni ja raudteeni. Inimene ei ela ju üksnes leivast, vaid ka puust, puidust nagu toonesep. Me olemegi selle metsase planeedi toonesepad, ürasekid. Saja aasta eest lohistasid suuri tüvesid teed mööda edasi härjad, kõige raskematele pandi alla põigiti notid, mida rasvaga määrati, et libedam saaks. Kui palju vaeva inimestel ja härgadel! Aga ju see vaev tasus. Ja tasub nüüdki. Kulla hind võib kõvasti langeda, metsa hind aga oluliselt ei lange, ainult tõuseb tasapisi. Jääb ju iga inimese kohta järjest vähem metsa ja ilmub järjest enam trükitud paberit. Sellest paberist, sõnadest, mis paberil, elame ka. Jutud sellest, et tekst kompuutrikraanil asendab paberile kirjutatud teksti, on narrus. Elektrooniline andmetöötlus, kopimasinad, printerid ja bürokraatia ning reklaam ainult suurendavad paberikasutust. Ja tõstavad puu hinda.

Üht põlist tuglast näidates ütles Tom mulle, et selline puu maksaks kuni kakskümmend tuhat dollarit. Nemad olid müünud paar väiksemat puud, saanud igaühe eest ligi tuhat dollarit, mis läksid pojale koolirahaks. Kui puudel on selline hind, kas saab siis loota, et põlismetsi kuskil hoitaks-säilitatakse? Paari sellise puu eest saab ju vaesem inimene kuskil Tšiilis või Indoneesias endale eluks ajaks sissetuleku, uue maja, lastele kooliraha ja endale motoroller. Ja kes neid ei tahaks. Läänemaailm, kes omal ajal hävitas metsad Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal, raius lagedaks Ohio ja muud osariigid, jutlustab nüüd korruga kaht vastukäivat evangeeliumi — tarbimishiskonna ja keskkonnakaitse oma. Raske on uskuda, et teist tõsisemalt kuulatakse kui esimest. Sest esimene kostab ka palju valjemini: seda kordavad omal viisil kõik pildikastid, kus tšiillane, indoneeslane või senegallane näeb, millistes majades elavad ja milliste autodega sõidavad tõelised inimesed...

Nii tuleb alles äsja koloniseeritud metsases Washingtoni osariigiki sõita paar tundi ja kahlata mägirajal läbi lume, et näha tõelist, päris metsa, mida ökoloogia keeles kutsutakse kliimakskoosluseks. Eestis pole selliseid kliimakskoosluse lapikesi raskem leida kui seal. Püüan lasta arengul selleni jõuda oma metsa paaril keskmisel hektaril, kus juba kasvab ilusaid põliseid mände ja kuuski. See võtab veel tubli sada aastat. Minul ei ole nii kaua aega oodata, aga ehk keegi mu järeltulijatest saab seda ürgmetsa siis näha. Kui lihtne on

hävitada, kui raske on taastada, taasluua. Igal asjal on oma aeg, ütleb Koguja, igal asjal on ka ajanorm, mis tema tekkimiseks või tegemiseks vaja läheb. Hiidsekvoia vajab kasvamiseks tuhat aastat, põlismänd sada viiskümmend, inimene saab täisealiseks kahekümne aastaga. Kui saabki. Enamus selle riigi asukaid ilmselt ei saa, Ameerika tsivilisatsioon on lapsik, inimesed jäävad siin lasteks. Lasteks, kes armastavad näsida tšipse ja popkorni, juua magusat lurri, vaadata röövlifilme ja mängida asjadega, mis pauku teevad. Teisalt on lapsik tsivilisatsioon kreatiivne, loovus, olgu kunstiline või tehniline, ja mängulisus kuuluvad kokku. Ameerika on mäng, lastemäng, mida sellisena ei tuleks väga tõsiselt võtta. Paraku võtavad mängijad seda ise kole tõsiselt. Nagu mängijad mängu ikka. Selle sain ise selgeks lapsepõlves, jälgides, kudas vanaisa ja professor Lepp tundide kaupa malet mängisid. Kord oli vanaema kõrvaltoas unustand elektripliidi kohviveega voolu alla. Vesi kees ära, tool, millel pliit seisis, läks kõrbema, elutuppa tuli sinist suitsu, mehed tõmbasid ninaga, ütlesid, et kuskil midagi kõrbeb, peaks minema vaatama, mängisid aga edasi. Kui suits juba väga paksuks läks, pidid nad partii pooleli jätma ja vaatama minema, mis on lahti. Toolileen oli juba kergelt söestund ja hõõgus, varsti oleks ta leegiga põlema läinud. Nemad lõpetasid mängu õigel ajal. Meiegi tõmbame ninaga ja ütleme, et kuskilt tuleb suitsu ja saaste lehka, et maailm vist põleb.

Õhtul käime veel Sami ja tema naise juures. Sam on põneva ja raske elulooga. Ta on hüljatud laps, kes kasvas mormoonidest kasuvanemate juures (sellest ajast ta vihkab mormoone), nägi lapsepõlves viletsust ja nälga, hiljem sai temast Salt Lake Citys noorte gangsterite jõugu pealik. Tulevahetuses sai ta haavata ja haiglas lamades hakkas lugema raamatuid, avastas luule võlujõu, tutvus orientihuvilise luuletaja Rexrothiga, kellest sai tema õpetaja. Sam on tõlkind mitmeid hiina kirjanduse väärtteoseid (Li Bo, Du Fu, Zhuangzi) inglise keelde ja redigeerind ning avaldand minu luuletõlgete raamatu „The Wandering Border“. Nüüd on temast saand korralik inimene, kes on ehitand endale ilusa maja Port Townsendi lähedale, tal on kena töötuba, maast laeni täis raamatuid, tuba on nii puhas ja laitmatult korras, et raske on uskuda, nagu võiks seal töötada selline inimene nagu Sam. Aga eks kuulu ka eks-gangipealiku ja hipi muutumine korralikuks kodanikuks samuti Ameerika elu juurde kui korraliku kodaniku laste muutumine hipideks. Vahel tundub mulle, et Ameerika ühiskond või kultuur liigub hiinaliku kaksikjaotuse poole, jaotudes valitsevaks kultuuriks ja kontrakultuuriks. Hiinas oli valitsev kultuur konfutsiaanlik, kontrakultuur taoistlik-buddhistlik. Ameerikas on natuke samamoodi, tänapäevase kontrakultuuri alguses seisavad *beat-generation*'i suurkujud Allen Ginsberg, Gary Snyder ja Jack Kerouac, kes kõik rohkemal või vähemal määral tegelesid buddhismi ja taoismiga. Neile tuli juurde põlisameeriklaste kultuur, millega Gary Snyder, Jaapanis korraliku zen-ettevalmistuse ja keeleoskuse omandand mees, programmiliselt ühendust otsis.

Snyderi meelest pidanuksidki jänkid saada oma maa aborigeenideks, talle viirastus uus revolutsioon, ökoloogilis-sugukondlik revolutsioon, mis tooks juurtest lahtikistud tarbimisühiskondlased tagasi arhailisemate eluvormide juurde, inimesed hakkaksid elama hõimudena, harrastaksid ürgseid rituaale, sakraalset grupiseksi ja suhtuksid metsa ja metsloomadesse nagu oma suguvendadesse. Snyderi revolutsioon jäi olemata, tema ja teiste beatnikute ideed-ideaalid on aga elanud ja transformeerunud, küllalt palju neist on läind üle *New Age*'i mõttevarasse, mille hõlmas nende transformeerumine ja hübriidiseerumine jätkub. Võib ka öelda, et Ameerika ühiskond on vähehaaval killunemas hõimudeks või rühmadeks, millel on ikka võimatum leida ühist keelt teiste hõimudega. Paljude hõimude hulgas, kes nüüd Ameerikat asustavad, on praegu peaaegu kõige võimukam kristlike konservatiivide oma, see, kuhu kuuluvad Jerry Falwell, Newt Gingrich, Kenneth Starr ja nendesugused. Suur osa neist on fundamentalistid, jäigad abordivastased ja kõvad moralistid. Nende vaim on pärit Ühendriikide südamaalt, sealtsamast, kus valitsevad Piibel, Püstol ja Pesapall. Kuidas võiksid Sam, Tom või Mall, kuidas võiksid kontrakultuuri-inimesed, metsamajade elanikud, Los Angelese või New Yorgi intellektuaalid leida ühist keelt selle valgetes särkides ja lipsudes jutlustajate seltskonnaga? Hipid, *newage*'nikud ja vabamõtlejad teavad, et konservatiivide ülemvõimu all olevas riigis ei oleks neil elu ega asu. Kristlike konservatiivide diktatuur ei ole Ameerikas võimatu, ta ripub kogu aeg õhus. Ometi on tal ka tugevaid vastujõude — kristlikku fundamentalismi tasakaalustab see, mida Peter Ustinov nimetab vabaduse fundamentalismiks. Vabaduse fundamentalismil on oma pühakiri — Konstitutsioon ja Õiguste Deklaratsioon (*The Bill of Rights*). Mis minusugusele inimesele Ameerika vaimususes vastu hakkab, on ka see, et need mõlemad fundamentalismid nii fundamentalistlikult rumal-enesekindlad on. Loobumise tarkust, mis on nii oluline osa elutarkusest, on seal maal vähem kui Euroopas. Hesühasm, kvietism ei ole USAs õieti kohta leidnud, nii konservatiiv- kui liberaalfundamentaliste ühendab teotahe ja teoagarus, mis tihtipeale võtab lausa mitšuurinlikud vormid. Ameeriklane ei oota looduselt ja elult armuande, ta tahab neid ise võtta.

See oli Jaan Kaplinski Ameerika-raamatu algusosa. Teos tervikuna on ilmumas kirjastuselt „Vagabund“.

ÕNNISTUS

Kui kord kõrgetes sfäärides tehtud sai maha,
et Poeti on tarvis seal all... ning kõik väed
olid päri... siis all, langend tuhudes maha,
emaks valitud eit lõugas, rusikais käed:

„Pundar limaseid rästikuid meeldinuks mulle
palju rohkem kui s e e siin — vingerdav uss
olnuks etem. Oh neetud! ah lennaku tulle
ammu meelest läind öö ja too mannetu nuss,

ainus põhjus, miks piinab mind häbi ja valu
ning mu õnnetu mees tunneb tülgestust ning
pöörab eemale minust. Oh Jumal, ei palu
nüüd, vaid nean sind — su saadetud igerik hing

käigu tulle! Nii, Issand, su alatus käändub
tolle peale, kes tõestab su õelust — las neab
sinu enese needus nüüd teda, las väändub
katku nakatund igerik, enne kui seab

oma surmavaid õisi me suhu ja ninna!“
Rumal eit, nõnda puhtaks küll sõimanud suu,
määrab ise end põrgu, kui aeg tuleb minna,
ning puuriidale lisab veel mõnegi puu...

Kaitseinglil on hoolt: üha juhib ja kaitseb —
ja ei kao lapse pealt hele päikeselaik
ning ta joobub sest särast. Kõik, mida ta maitseb,
kui ambroosia on — püsib suus selle maik.

Õrnas tuules on laul, pilved räägivad juttu...
Kui ta kuuleb, kuis Kolgatal murdus ta kaim,
joobub sellestki hing... puhta südame nuttu
kostab Maa pealt — ning heldinult nutab ka Vaim.

Helge, usaldav hing, siiralt pühendund heale,
 kõigis äratab hirmu ja kibestumust.
 Mõned kadedad kannavad keelt tema peale,
 aga vaenavad kõik, hing on kõigil ju must.

Tema rooga nad salaja segavad sülge
 ja ta odavas veinis on pigi ja tuhk;
 ebausklikult sülgab, kes puutub ta külge,
 et ei korduks see äpardust ennustav puhk.

„Nõnda jumaldab mind, nii mu järgi on hull ta,
 et kui nüüd ma veel sellise viguri teen,
 et ma värvin end — igale vormile kulda —,
 nagu jumalakujusid kuldast Ateen,

ja natuke nuuman, hea veiniga joodan,
 võian mürriga rindu ja tumendan lau,
 selle südame küljes siis leida end loodan,
 kes mus kummardab niigi ju Jumala au,“

nõnda mõtleb ta naine... „siis tugeva käega
 haaran südamest tal — iga küünis on pikk
 kui harpüiadel, just sama kurjuse väega
 olen minagi siis, sama vihkajalik.

Nagu lind on see süda... mu pihk teda keelab
 lendu tõusmast... veel värisev verine lind...
 Maha virutan! Lemmikloom hüppab ja neelab.
 Nõndaks! Enam ta värin ei ärrita mind.“

Ent Poeet tõstab pea, vaatab hiilgavat trooni,
 silmad selgust ja valgust — ja pisaraid täis,
 sest ta mõistab ja näeb kõiki inetuid jooni,
 risti jooksvaid ja põimuvaid alatuis päis.

„Oh mu Jumal, vaid rõõmu, vaid rahu ja lohtu
 tume kurjus toob mulle: see valu ja õud
 kui essents on mu hingele — kangemat rohtu
 vaevalt olemas ongi kui pimedad jõud.

Ja — mu Jumal, ma tean, et sa teed mulle ruumi,
kui ma tulen kord. Inglise ridades siis
saan ma aru su tarkusest, asjade tuumi
tajun kergelt, kui kannab mind taevalik viis.

Aga tean: seni v a l u on ainuke üllus,
kõige toore eest varjab vaid valu ja piin. —
Et mu kroonil kord sädeleks aegade küllus,
sinu au kaitsel tuleb mul seista ka siin.

Praegu veel ka Palmyra diadeemid ei suudaks
küllalt särada... kuld, ükski väärismetall...
Kus on kiir, mis ka valguse valgemaks muudaks?
On see pärl sinu pihul, su hiilguse all?

Tean: vaid lihtsate valude valguses see, kel
meel on hele, loob kiiri, mil peegeldub suur
taevakiir... aga surelik silm — kah ju peegel —
selle säras on tuhm. Hämar udude puur.

Prantsuse keelest INDREK HIRV

ARMER ADOLF

Kell seinal lõi neljandat tundi, Adolf polnud ikka veel tulnud. Toit laual, korra üleski soojendatud, pojakest polnud aga ikka veel näha. Koolist koju polnud rohkem kui paar kilomeetrit, Adolphi nobedad jalad sebisid selle maa maha poole tunniga. Ka siis, kui ta, nagu tihti ette tuli, sõber Davidi poole oli sisse põiganud, pidanuks ta juba kodus olema. Ega temaga midagi ometi juhtunud pole? Ühtepuhku end kõõgiaknale küünitades tundis proua Hitler, kuidas ta emasüdant oli juba riivanud ohuaimduse jääne käsi.

Hetkel, mil naisele heiaustus ta öine uni, ulatusid ta kõrvu sammud välis-trepil. Kerged lapsesammud need polnud, postiljon niisugusel kellaajal ei käinud, korstnapühkijat oli oodata alles mõne aja pärast; kes see küll olla võiks?

Diskreetne kõhatus, hõbenööbid kuue ees, ootamatult ilmunu nagu vabandust paluv ilme: kõik see tundus kuuluvat naise ööviirastuse juurde. Vormimütsi peast kahmanud tulija oli mütsi sõrmede vahel veeretades lakanud olemast sandarm, ta moondus kummituslikuks sõnumitoojaks.

Vaikuse katkestas karjatus, mille pareerimiseks mündimehe käsiraamatutes puudusid juhised. Kahju küll, üritas sandarm lohutada, tajudes selgelt sõnade jõuetust. Otsekui valvelseisangusse tardunud, kuulas sandarmeeria esindaja naise ajatut, inimliiki muudega ühendavat ulumist. Oo, mein Gott! Oo, mu väike, armas Adolf! Miks ei võinud ma talle täna vastu minna, teda oodata koolivärvavas?

„Oli see lumi?“

End kogunud, end oma uue elu künnisel püsti ajanud, suutis naine sõnastada küsimuse, mis ei vajanudki vastust. Ta öises uneski oli kangastunud lumi, kriiskavalt valget, kõike enda alla matvat lund oli olnud täis ta uni. Julmalt, toore hoolimatusega oli lumi inimese ellu tunginud, peremeheks hakanud.

„Jah. Laviin. Nõlvakult allalibisenud lumemass. Kolmest koolipoisist koosnenud, teistest miskipärast eraldunud salk. Kaks neist pääsesid eluga, kolmas aga — Es tut mir Leid, Frau Hitler. Es tut mir wirklich Leid.“

Vaevalt hinge heitnud, hakkas Adolf kasvama, jõudsamini kui ealeski varem, silmnähtavalt nagu heasse mulda istutatud puu.

Eile alles külakooli tundmatu jünge, oli temast üleöö saanud nimi, mida tunti ligidal ja kaugel. Ajalehed üle maa kirjeldasid kurbloodust Alpides, mille ohvriks langenud nooruk kesk külviaega. Pilt kooliklassistki oli seitungis

ära toodud: Adolf Hitler, kolmas rida, vasakult teine. Tuhandetes Austria kodudes Vorarlbergist kuni Burgenlandini uuriti uudishimutsedes fotot, poissi silmile langeva juuksesalguga. Armer Adolf! Armer Junge!

Üleni mustas, silmis tardunud ahastus, istus proua Hitler kiriku puupingil ja kuulas preestri juttu vajadusest mõista jumala seletamatuid tegusid. Vaimuliku ja sandarmeeriapääliku vahel matuselauas pisaratega võideldes sai naine kuulda, milline erakordne järeltulija tal olnud.

Üksteise järele tõusid lauast aleviku elu edendajad, kõhatasid kurgu puhtaks ja lasid sõnadevoolu valla. Rääkisid elust kui lillekesest väljal, mis võib katkeda ootamatul viisil. Jutustasid lumest kui nähtusest, selle erinevatest ilmingutest. Seesama lumi, mis praegu nii hääletult taevast alla liugles, oli hiljuti näidanud oma teist, ohtlikumat palet. Omavalitsuse ametnikud, inimeste heaolu eest seisma kutsutud, olid teinud oma parima; loomulikult tuli aga suurendada valvsust, inimeste säästmise nimel ei tohtinud ükski jõupingutus olla liigne.

Mitme eelkõneleja eeskujul võrdles ka kooliõpetaja noort inimest võrrega kevadises mullas. Passau Volksschule oli see peenramaa, kus väike Adolf oli hakanud end sirutama valguse poole, päikese poole, kõrguste poole. Liiga vara lahkunud Adolf oli olnud nooruk, kelle vaimuanded polnud just tavalised, teadis pedagoog kinnitada. Kõikides ainetes edukas, oli ta erilisel silma paistnud laulmises, joonistamises ja usuõpetuses. Adolfis peitus igatsus mujale, teistsuguse järele, hüüatas kõneleja varvastele tõustes, käsi laotades. Sellest iseteadlikust, alpitippudele suunatud pilguga teismelisest oleks võinud saada midagi suurt: kunstnik, kuulutaja, kogukondliku omavalitsuse juhtiv jõud. Oo jaa, mis temast kõik oleks võinud saada, kui ainult... kui vaid...

Öötundideni kestsid peied klubiruumis. Leinav ema oli matusepeolt juba ammu lahkunud, kuid ikka veel jätkusid tubakasuitsu mattunud lokaalis mõttevahetused elu ja surma teemal. Noorelt ära minna — see oli ehk ainult äravalitute eesõigus, arvas rätsep Möller, tühjaks joodud klaasi kõrval tühja pilguga tühjusse jõllitades.

Ja väike Adolf aina kasvas, justkui poleks tal oma mullases majas muud teha. Ning avalikud arutlused laviini ja selle ümber, kuidas kõik oli toimunud, aina jätkusid.

Tohutu lumemass oli tabanud peamiselt kolme suurest koolilaste grupist eksikombel eraldunud poissi. Adolfi mattis lumi, pääsesid aga nagu ime läbi kaks ta kaaslast, seisis juurdluse protokollis. Tragöödia uusi üksikasju hakkas aga järjest selguma eluga pääsenud poiste jutustustest.

Adolf heitles lumes nagu lõvi, rääkis Heinz von Mühlenkampff, üks ellujäänuist. Ise surmaohus viibides unustas Adolf kõik muu, mõeldes ainult oma kaaslastele. Pääsesin eluga ainult tänu Adolfile, kinnitas David Bronstein,

kohaliku juudi koguduse esimehe poeg ja Adolfi südamesõber. Mingi seitsmenda meelega kaudu varingu lähenemist tajunud, sõpru valju hõikega hoiatanud, õnnestuski neil kõigil mõne sekundi jooksul teha kolm-neli sammu. Nagu kapten laevas käitus Adolf õnnetuse silmapilgul, jäädes viimseni paigale, kordasid Heinz ja David otsekui ühest suust.

See, mis noorukid räägivad, on tõsi, arvasid inimesed, kes uskusid, et tunnevad laviini ohvrit. Poiste jutt Adolfi ülesastumisest surmasuus ei üllata meid sugugi, lisasid teised. Ei, Adolf polnud mõni pehme riistaga tehtud jünge, sekkusid tunnustuse jagamise üksmeelsesse koori meeste rämedad hääled baarileti ääres.

Minu poega Davidit ühendas Adolfiga sügav sõprus, võttis lõpuks sõna ka koosner Bronstein. Ei möödunud nädalatki, mil nad poleks pärast tunde koos viibinud, õpingutest vesteldes, kirjamarke vahetades või niisama kamraadlusest rõõmu tundes. Hoolimata iseloomu mõningatest erinevustest või just seetõttu kuulusid nad teineteisega ühte harvaesineval, võiks koguni öelda maagilisel viisil. Rohkemgi veel: midagi saatuslikku peitus nende teineteisega-seotuses, lisas härra Bronstein Vana Testamenti tsiteerides, Jehoovale toetudes.

Ning tõestamaks, et ta ei puista vaid tühipaljaid sõnu, tegi härra Bronstein kohalikele ajalehele antud intervjuus teatavaks uudise, milles sionismi kriitikud nägid järjekordset kinnitust oma väidete paikapidavusele.

„Adolfist sai mu ainukese poja elupäästja,“ teatas härra Bronstein. „Igaveses tãnu märgiks olen seetõttu otsustanud Adolfi hauale omal kulul püstitada mälestuskivi, see on mõte, mille taga ei seisa mitte ainult mu perekond, vaid kogu kohalik juudi kogudus: saksa keelt kõnelev, peamiselt saksa kirjandusest, kunstist ja muusikast vaimutoitu ammutav juutide koloonia.“

Kaks suvekuud töötas kujur Sievers hauakaunistuse kallal. Toksis peitliga, tõmbas suitsu, sihtis nurki ja proportsioone, sest skulptuur pidi jäädvustama kõik, mis on üllas ja kaunis. Ja pidi kõige muu kõrval illustreerima sionismi vastaste põhiteesi: Aabrahami järeltulijate koondamist ühisesse Iisraeli riiki pole vaja; milleks raisata ressursse utoopiale, kui juudi soost teadlased, kirjanikud, muusikud ja kunstnikud millegi poolest ei erine oma pärismaalastena sündinud kolleegidest. Davidi eest oma elu ohverdades on Adolf Hitler loonud Uue Liidu kristlaste ja juutide vahel!

Monumendi avamine septembrikuu esimesel pühapäeval kujunes ühiseks meeleavalduseks, katoliiklasi, protestante ja juudiusulisi hõlmavaks truudusvandeaks voorustele, mis leidnud hindamist läbi aegade. Üksteise järel astusid kãäpa kõrvale musta rietatud mehed, meenutades uuesti Adolfit ja tema ennastalgavat heitlust lumes. Passau Volksschule võis säärasele kasvandikule uhke olla; ema, kes oli ilmale toonud sellise poja, oli igaveseks ülendatud naiste seas.

Proua Hitler vaevalt kuulis, mida piduliku talituse korraldajad ta pojast, ta olemast lakanud pojast rãákisid. Ta seisis koosner Bronsteini, selle abikaasa

ja poja kõrval ning tema mõtted tiirlesid üha uuesti ainsa, vastuseta küsimuse ümber: Warum? Miks? Mitte kivi, mitte uusi järelhüüdeid ei janunenud ta hing. Ainult oma poega, oma silmatera, oma päevade rõõmu.

Haavu uuesti lahti kiskunud pidulikult sündmuselt õhtul koju jõudnud, oli proua Hitler miskipärast hakanud lehitsema perekonna fotoalbumit, mälestuste panipaika, kuhu ta polnud pilku heitnud juba mõnda aega.

Üks ülesvõtte kujutas benediktlaste kloostrit, millest kiviviske kaugusel nad kord ammu olid elanud.

Teiselt pildilt vaatas vastu paater Gröner, kelle juhatusel väike Adolf oli mitmel korral pühamut külastanud, selle iidsete võlvide all lapsemeelses uudishimus ringi uidanud. Fotol paistis ähmaselt ka kaarvõlvile vajutatud mungaordu vapp, mille all seistes Adolf oli paatri üle külvanud igasuguste küsimustega. Kodus oli Aldof ema käestki soovinud teada, mispärast vapil kujutatud rist oli keeratud haaki.

Seesama haaki pööratud rist heiaustus proua Hitlerile juba järgmisel ööl, rahutus unes, millesse naine oli vajunud alles koidu eel.

PROFFEN

Proffeni surmakuulutust lugedes kerkis silme ette kunagine kooliklass ammuses kodulinna. Sügisestes aedades öitsesid maadliki lookas päevalilled, pääsukesed telefonitraadidel sädistasid lahkumisplaanid ja käimas oli tund, mille meie klassijuhataja oli tänagi otsustanud pühendada vaid üllale ja suurele, meid mõttekõrgustesse ja tunde puhtusse juhtivale. Tõeotsijana kogu linnas tuntud, tavatses Proffen meile aeg-ajalt oma poissmehe-eraldatuses küpsenud mõtisklusi teatavaks teha; ning tänase ettekande teema oli ta kirjutanud juba enne tunni algust valge kriidiga mustale tahvlile. MIS ON ÖNN, vaatas meile vastu küsimus, mida Proffen asus lahti harutama, alustades lugemist puldile laotatud paberipatsakast; tõeterad inimsoo mõttehiiglaste viljasalvedest aina lendasid. Kordaminekud töös, läbi raskuste saavutatud eesmärgid, kõik see võis inimesele tuua kui mitte pilvitut õnne, siis ikkagi rahu ja harmooniat. Moraalsetest kohustustest, humanismist ja õhtumaisest elutunnetusest kõneles meile Proffen, hääl meeleliigutusest hetkiti ummistumas. Kultuur! Mis on kultuur, küsis referent, ja tõstes pilgu käsikirjalt, luges Proffen nagu aegade raamatust. Kõik, mis lahutab meid metsalisest, on kultuur, saime teada. Kõik, mis tõstab meid kõrgemale primaatidest, meie ürgaegsetest eelkäijatest, on vaimuilm, saime kuulda. Teadmised, oskused, koolitarkus, kõik see on väetiseks vaimupõllule; mitte kooli, vaid elu jaoks õpime, deklameeris Proffen kõnepuldist püsti karates ja tahvli alla taandudes, järjekordset mõt-

tetera mustale tahvlile jäädvustades. NICHTS IST HÖHER ALS DER WERT DES TAGES! Ainult usinasti õppides, kultuuripõllul vagusid ajades väärimetsloomast ülema, Jumala näo järele loodud olendi kõrget nime, andis Proffen meile mõista, hoiatades, anuvalt.

Baltisakslasest pedagoog oli parajasti ettekande haripunkti jõudmas, kui mu pinginaaber Oskar Ulm mulle küünarnukiga ribidesse suskas. Kui Ulm, peopesa trehtrina suu ees, mulle need sõnad kõrvu sosistas. Kusagilt peldikuseinalt võetud sõnad, mille tähendust võis juba ta näostki välja lugeda. Önn on see, kui mehel on suur munn, informeeris Ulm mind keset klassijuhataja tundi, ja mul polnud selle antiteesi, selle mu kõrvu paisatud vastuväite eest end kuhugi peita. Pinginaabri konterbandist sel moel osa saanud, tundsin, kuidas kaasvastutus nende sõnade pärast minulegi laskus.

Ka Proffen näis olevat midagi märganud, ta katkestas ettekande ja pöördus minu poole.

„Mis Ulm teile ütleva?“ küsis Proffen maakeeles, mille verbivormid talle erutatuse hetkedel ikka veel paistsid raskusi valmistavat.

„Teie kohe ütleva, mis Ulm teile rääkima!“

Olgu siinkohal tähendatud, et kuueteistkümnest eluaastast hoolimata tahtis Ulm oma ümbrusele jätta muljet endast kui elumehest. Täiskasvanute voodielu saladused, millest tema eakaaslastel leidis alles ebamääraseid kujutlusi, näisid Ulmile olevat selgemad kui algebra valemid, saksa keele prepositioonidest kõnelemata. Väikelinnas, kus me tol kõue-eelsel epohhil pesitsesime, oli üksainus lits, ja selle juures oli Ulm juba ära käinud. Vähemalt oma kinnituse kohaselt. Vandeseitlaslikul ilmel, valitud kuulajaskonna ees võis Ulm jutustada asjust, millest kooliraamatud vaikisid.

„Teie otsekohe ütleva, mis Ulm teile rääkima,“ kordas Proffen, paha-meeltest silmnähtavalt pulbitsedes.

Ulmi vagaks tõmbunud nägu võis petta vaid neid, kes temast midagi ei teadnud; ja nende hulka meie saksa keele õpetaja, erafilosoof, täiskarsklane ja jääpurjetamise harrastaja, ei kuulunud.

Mida teha? Otsekui manitsustega laetud püssitoru vaatas pedagoogi küsimus mulle vastu, pinginaabri vahemärkuse sõna-sõnalt kordamiseks jäi mul aga puudu kuraasist või millestki muust tõe tunnistamiseks vajalikust. Tundsin end viibivat olukorras, millest pääses välja kahe ukse kaudu, aga mõlemad olid suletud. Ulm ütles, et... Ulm arvas, et... Pidin ma tema frivoolse repliigi sõnastama otseses või kaudses kõneviisis? Tõtt rääkides oleksin pidanud reetma pinginaabri, ühtlasi ka kordama ta nilbeid sõnu kõikide kuuldes. Sõnu, mis juba värelesid klassitoas, poiste kramplikult valitsetud naeruturt-satustes, tüdrukute ujedalt ekslevates pilkudes. Kuidas lahendada säärast dilemmat, rahuldades kooliõpetajat, aga austades ka sõpruse kirjutamata seadusi?

Mu kimbatust taibanud, loobus Proffen ülekuulamisest, mis talle endalegi näis piina valmistavat. Jõudetundidel, jalutuskäikudel piki laheranda või metsateid, oli ta referaadiks mõtteid korrastanud, teatmikestki ehk andmeid

kogunud, mõne tõsiasi kontrollimiseks entsüklopeediagi avanud, ja nüüd... Pole võimatu, et ta võrdles meid tookord põrsastega, kellele ta eksikombel on nina alla puistanud kalleid mõttepärlid.

Kaassüüdlasena nurka käsutatud, seistes Ulmi kõrval, nägu vastu seina, sain kuulda ettekande viimast osa, õnneteema jätku ja lõppu. Õndsam on anda kui võtta. Õnne kaaludel tähendab *meie* rohkem kui *mina*. Õnn ei tarvitse üldsegi seostuda aineliste väärtustega, sain häbipostis teada, ning iga sõna selles kõrgelennulises kuulutuses oli nagu mõeldud meile, kahele patusele.

Pärast koolitunni lõppu vabadusse pääsenud, olime ümbritsetud kaaslaste tihedast, uudishimust pakatavast ja tunnustustki jagavast müürist. Mis see Ulm sulle õige ütles, taheti teada, noh, nii sõbramehe poolest, seltsimehelikuse kinnituseks. Vandeseltslaslikult silmi pilgutades püüti meilt välja meelitada sõnu, mis ei tundunudki olevat mingi saladus. Kui mitte täis-, siis vähemalt irdriimi olid gümnasistid jõudnud seada selle ropu mõttetera, mille juurde kuulus räme naer, kahemõtteline mökitamine. Ha-ha-haa! Õnn on see, kui mehel on — Toredest sententsist puudus üksainus sõna; mis sõna see küll olla võis? Ha-ha-haa!

Referaat õnne teemal jäigi Proffeni viimaseks. Klassi ees, mille ta juba mõni nädal hiljem pidi maha jätma. Adolf Hitler oli anekteerinud Austria ja marsinud Poolasse; saksa päritolu kodanikuna pöördus Proffen HEIM INS REICH, lahkudes maalt, kuhu varsti pärast ümberasujate teeleminekut veeresid nõukogude tankid.

Uuesti nägin teda aastaid hiljem Breemenis, alistatud, alandatud, kollektiivse süükoorma alla painutatud Saksamaal. Ühes Gasthausis söögikaarti uurides kuulsin äkitselt tuttavat kõhatust, mis ei saanud kuuluda kellelegi muule kui Proffenile, kõrvallauas ajalehe lugemisse süvenenud härrasmehele. Ja siis istusimegi äkki ja ootamatult ühise laua taga, koolipoiss ja kooliõpetaja, kelle vahelt aeg oli viinud mõttevahetust halvava ea- ja kuuluvusemüüri.

Kunagi olnule, viirastuslikult olemast lakanule sai pühendatud see kohtumine novembrihallis, sõjapäevadest ikka veel märgitud hansalinnas. Jutuainest polnud puudust; nimed, aastaarvud, sündmused tulvasid kusagilt keelele nagu avatud uksest. Mis oli saanud kooli direktorist, ajalooõpetajast, jääpurjetamise entusiastist Weilerist? Proffen soovis midagi kuulda lahingutes langenute, Siberisse sõidutatute või mõnel muul viisil olemast lakanute kohta, kinnituseks oma kiindumusele maasse, kus ta oli veetnud suurema osa oma elust.

Esimesed jutud maha räägitud, sigines meie vahele vaikus, milles võis kuulda kella tiksumist vana koolitua lubjatud seinal. Tundsin end ühtäkki uuesti seismas toonase õpetaja ees, kellele võlgnesin ikka veel vastuse ta kunagisele küsimusele. Sügisestes aedades õitsesid uuesti maadligi paindunud päevalilled, telefonitraadidel pääritasid lahkumiselevuses pääsulinnud, ja

Proffen oli jõudmas referaadi haripunkti, kui ta kõrgelennulistesse mõttekäikudesse sekkus Oskar Ulmi rõve sosin.

„Võite mulle nüüd vabalt rääkima, mis Ulm teile ütleva,“ kuulsin säälsamas klassijuhataja olevikuhäält. Hulk aastaid oli möödunud, sõda oli möllanud maal ja merel, Eestimaa septembrist oli saanud Saksamaa november, liikumine ajas ja ruumis oli korruga lakanud, vastust, millest olin tookord pääsenud nurgasseismisega, nõuti minult täna jälle. Olgugi, et ainult mingist uudishimust, ilma korralekutsumise või moraliseerimise eesmärgita. Prilliklaaside tagant mind ainiti silmitsedes näis Proffen huvituvat ainult faktist kui niisugusest.

See, kes peab vajalikuks igas olukorras tõemeelseks jääda, pole kunagi istunud ZUM ALTEN BRUNNEN-i söögisaalis oma vana õpetaja ees! Sõrmetsteni vaimususest läbi imbunud inimese ees, kes oli aedniku andumusega püüdnud meisse pookida klassikalise kultuuri üllaid ideaale, näidata meie asju SUB SPECIE AETERNITATIS. Kapatäie solki oli Ulm oma nooruslikus mõtlematuses paisanud vana pedagoogi kuulutusse; kas pidin ma täna, palju aastaid hiljem, needsamad sõnad veel kord elustama, nad ikkagi paljastama?

Kas ma pidin?

Mu vastas istus vana mees, kelle elukurv näis olevat pöördunud lõpusirgele. Kõik temas kõneles puhtusest, rangest nõudlikkusest nii enese kui ka kaasinimeste vastu. Polnud raske mõistatada, et tegemist on inimesega, kes oli sõjapäevade koledusteski jäänud truuks iseendale. Ja kes oli vahepealsetel aastatel füüsiliste vintsutuste kõrval kogenud valulisi pettumusi.

Mu kõhklemist vist märganud, tegi Proffen käeliigutuse, millest võis välja lugeda ta endagi soovi säästetud saada. Samas valdas mind tundmus, nagu oleks ta Ulmile juba ammu mitte ainult andestanud, vaid ka terakese õigust jättnud. Ulmile ja Ulmi-taolistele, kes raamatutes tuhnimise asemel varakult andusid vaid elamisele, algelisele ja lihtsale.

Beethoven, Schiller, Goethe.

Ja Buchenwald.

Midagi niisugust näis Proffen sel hetkel mõtlevat, millegi või kellegi pärast nagu piinlikkust tundes.

Ulmist ja Ulmi-taolistest põrsastest poleks kunagi saanud Himmlerit või Mengelet: midagi niisugust näis ta soovivat väljendada, resigneerunult õlgu kehitades. Gasthausi aknast paistvatele varemetele osutades tundus Proffen küsimärgi alla seadvat ka omaenda püüdlused.

„Niimoodi jah,“ lausus ta viimaks pärast vaikust, nagu toetuseks mu äsjastele, hea ja kurja mõistatuslikke teid mööda ütleva läinud mõtteile. „Jah, niimoodi. Bioloogiliselt kuulub inimene üht jalga pidi loomariiki, ja sinna pole midagi parata. Filosoofil, kes inimest haige loomana defineeris, oli ehk õigus. Küsimuseks jääb vaid, kas maailm, kus me elame, pole siiski loodud tervete, läbinisti ehtsate loomade jaoks.“

Ta huuled võbelesid, kindlasti oli tal veel üht-teist südamel, kuid enamat ta sel teemal öelda ei soovinud. Nagu kellelgi, kes endast tükikese paljastanud,

oli ta valuline, pingsalt juurdlev pilk jäänud rippuma kuhugi kaugusse. Kokkuleppes, mille sõnastus jäi meile mõlemale ebaselgeks, jätsime teineteisega jumalaga.

Enne ärasõitu helistasin talle veel korra, ühe baltisaksa probleemi puudutava ajaleheartikli asjus.

Kui mõni aeg hiljem üht saksakeelset ajalehte sirvisin, oli mu vanast kooliõpetajast saanud mustast raamist ümbritsetud teadaanne. Asjalik sõnum nime, sünni- ja surmadaatumiga.

HULKUR

Sandarmid, kes mind peatasid, käitusid igati viisakalt. Autost väljunud ja käe vormimütsi juurde kergitanud, suvatses üks neist, see kõige turskem ja vist umbes nagu päälük, tülitamise pärast koguni vabandada. Ei, asi ei puudutavat mind, rahumeelset kodanikku, vaid hoopis kedagi teist, üht vana, hiljuti siiakanti elama asunud daami, või õigemini, selle daami avaldust politseijuurdluse alustamiseks. Ümbruskonnas hulkuvat ringi keegi müstiline indiviid, ilma kindla eesmärgita, võimalik et kahtlaste kavatsustega. Kord jäänud too RODEUR mainitud naisisiku õueväravas koguni seisma ja silmitsenud uurivalt maja. Kas mulle pole juhuslikult silma hakanud seda sorti olendit?

Ilmselt teadlik mu harjumustest hilisõhtuti külavaheteedel jalutada, kohtles ametimees mind võimaliku tunnistajana, kellelt võiks asjasse selguse toomiseks üht-teist ehk kuulda. Just praegusel kellaajal, pärast päikeseloojangut tavatsevat ta ilmuda, ei tea kust, ja siis jälle jäljetult kuhugi kaduda. Tagaotsitu tabamiseks olevat väärtuslikud ükskõik mis andmed.

Kahjuks pidin sandarmitele vastuse võlgu jääma. Lühemaid või pikemaid ringkäike põldude vahel olin teinud küll peaaegu igal õhtul, aga ei suutnud parimagi tahtmise juures meenutada midagi ebaharilikku. Vahel lõikus väljade vaikusse kauge mopeedipõrin, teinekord müristas koduteel hilinevad traktor, koos öötaevas süttinud tähtedega kustused tuled bretoonide talutaredes, see oli enamasti kõik. Nii nagu kord hiigelsisalikud, oli maa pealt kadumas otstarbeta flaneerijate anakronistlik tõug. Sellise liigi esindaja oleksin ma loomulikult meelde jätnud.

„Ei, kahju küll, aga ma ei ole midagi näinud, mis võiks... kui aga juhtub, et... siis, jah, muidugi...“

Ma ei tarvitsenudki lauset lõpetada, selle eest hoolitses abivalmis sandarm.

„Jah, merci, kui juhtute midagi kahtlast silmama, siis... öötundidelgi võite helistada jaoskonda... kakskümmend neli tundi kahekümne neljast on meie valvelaud tegutsemisvalmis.“

Ning siis astusin taas üksinda mööda hilisõhtust külateed, kaaslaseks

vaid omaenda sammude kaja. Kusagil haugatas koer, loiult, igaks juhuks; põllupeenralt tõusis robinal õhku lind, sihikindlalt ja asjalikult. Ja kusagil säääl müürina kerkivate maisiistanduste vahel pidi ehk praeguselgi tunnil hiilima üks võõras mees, kes oli paljalt oma olemasoluga riisunud vana daami une. Kes ta oli? Kuidas oli ta sattunud siia Bretagne'i kolkasse, kaugele suurtest teedest, tuledesärast? Kandis ta teksapükse või muud seesugust, meie aja univormi juurde kuuluvat? Mu uitamised väljade vahel olid omandanud uue, mõtlemisainet pakkuva tahu. Võib-olla mitte kaugel minust, koguni mu astumise taktis sammus sel öisel tunnil keegi nimetu ja näota inimolend, kes näis juba pretendeerivat mingile kaaslusele? Kõik, mis ma sellest anonüümsest kaasinimesest teadsin, oli pärit korralvurite napolisõnalisest jutustusest; kuid ometi, või just sellepärast, oli tagaotsitu mulle juba algusest peale tundunud kuidagi tuttav, koguni lähedane.

Umbes nädal hiljem juhtusin uuesti kohtama sandarmeid, peaaegu samal kellaa ajal ja sama põllulapi juures. Patrullautost väljus kolm mundrikandjat, nad rivistusid sõiduki kõrvale, arvatavasti ametialase tähtsuse järjekorras. Kaht mäletasin nägupidi eelmisest korrast, kolmas oli aga uhiuus nagu ta univormgi. Nagu eelmiselgi korral käitusid nad igati korrektselt, ainult käsi ei tõusnud täna enam tervituseks mütsi kõrgusele.

„Bonjour, monsieur,“ kuulsin hõigatavat oma nime, ning tänagi alustas juttu see kõige turskem neist, umbes nagu päalik. Selle asemel et kohe asja juurde asuda, hakkas mees rääkima maast ja ilmast. Ilusast päevast, kaunist suveõhtust, külaservalt kostvast muusikast. Kas ma olen jõudnud tähele panna, et tegemist on akordioniga, elavate helidega, see on ajast-arust pillilugu, mida esitab paikkonna viimane, juba kõrges vanaduses moosekant? Ainult paar korda suve jooksul võivat magav küla nautida sellist haruldust.

Ning alles siis, pärast pikka siia-sinna vingerdamist, tegi sandarm juttu teemal, mis meie vahel ennist pooleli oli jäänud, mis meid nii-öelda ühendas. Ega ma pole vahepeal ehk teinud mõningaid observatsioone, sattunud mõnele seigale, millest saaks asjaloo selgitamiseks tulusaid järeldusi teha? Ja siis see küsimus, mille esitamisel uurija toon pisut nagu muutus, natuke kuivemaks ja teravamaks õhenes. Et kas mu jalutuskäigud on mind vahel ka mööda viinud tolle vana daami villast säääl teeristil, veetorni läheduses?

Pea tunnistama, et ametimehe uudishimu mu marsruudi suhtes häiris mind mõnevõrra, kuigi ma ei näinud selles midagi muud kui natuke kohatut familiaarsust. Milleks selline pärimine? Kus oli see paragrahv, mille alusel ma olin kohustatud oma ringkäikudest võmmidele aru andma?

Seegi kord pidin nad tühjade kätega minema saatma, kuigi see asjaolu ei näinud neid eriti puudutavat. Mulle koguni tundus, et olin oma nõutu õlakehitusega neile teatavat ametialast rahuldust pakkunud. Enamgi veel: ma lausa tundsin, kuidas mu eitav vastus neid elustas, neile meelega tegi. Ja miks mitte lõppude lõpuks. Nad kõik kolm olid alles suhteliselt noored, värskete, uutele muljetele aldiste meeltega. Kõik nad näisid soovivat, et see mõnusalt aeglane ringitiirutamine suveöös kestaks võimalikult kaua. Korra-

valvuridki on lõpuks inimesed, neilki ei tohi võtta illusiooni toimimisest, ringutuste-haigutuste sihteadlikkusest. Või eksisin ma? Nende käitumine oli ehk vaid maskeering, mis peitis midagi hoopis muud? Tähdendasin ma neile tõesti vaid võimalikku tunnistajat nende uurimistöös?

Teatud kinnitust oma kahtlustele sain paar päeva hiljem, õhtul pärast äikest, kui taevaalaotusele oli joonistunud vikerkaar. Olin vaevalt jõudnud väljuda, kui mu kõrval peatus jälle võmmide Renault ja sõidukist väljusid kolm musta mundriga meest, kes sõnatult üles rivistusid nagu etturid malelaual. Sama trio, keda ma juba tundsin, aga ometi mingil moel varasemast erinev, teistsugust atmosfääri loov. Ametlikum, asjalikum ja ähvardavamgi. Sest nii ta on ja jääb: kodanik on võimukandjate ees ikka nagu laps isa ees. Kui selle silmis pole enam soojuse raasugi, siis hakkab laps oma süüd ära tundma.

Too vana daam olevat jälle jaoskonda helistanud, sain teada. Üleeile õhtul enne magamaminekut oli ta jälle toda hulgust köögiaknast näinud. Teeristil nõutult seismas, midagi nagu plaanitsemas. Vanal daamil, kes on üksinda suures majas, olevat nüüd juba tõsiselt hirm.

Rohkematki sain sandarmitelt kuulda. Kaebaja jutust võivat muuhulgas järeldada, et minu ja tolle salapärase indiviidi õhtused marsruudid mitmeti ühte langevad, nii ajas kui ka ruumis. Kas ma tõesti pole ikka veel teinud mingeid tähelepanekuid, mis võiksid asjasse selgust tuua? Nojaa, naise helistamise peale oli jaoskonnast välja sõitnud patrullauto, kümne minuti tee. Tagaotsitav oli aga kadunud nagu vits vette. Majaümbrus ja piirnev metsatukk kammiti läbi, tulutult. Paarsada meetrit teeristist põhja pool oli sandarmitele lõpuks silma hakanud üksainus inimolend, keda nad aga juba tundsid. Rahumeelne kõnnikleja, kes ükskõik mis kriteeriumide järgi pidi olema väljaspool kahtlust.

Viimaseid sõnu lausudes silmitses sandarm mind kuidagi veidralt, mingi erilise, unest ärganu uudishimuga, ehk ka terake irooniliselt. Seejärel pandi mulle nina alla mingi kritseldus, mis pidi kujutama kogutud andmete põhjal visandatud näopilti jälitatavast. Umbes niimoodi pidi asjaomane välja nägema vanaproua Fisbachi silmis. Kas ma siiski polevat sellist isikut kohanud, taheti minult uuesti teada; ning esmakordselt nende nädalate jooksul tekkis minus aimdus, et tunnistajat ja kaebealust võis eraldada ainult kukesamm. Ning et mu positsioon selles loos oli hakanud pahaendeliselt kõikuma. Ilmsüütuski võib automaatselt käivitada kaitsemehhanismid, kinnituseks süüdiäämise eelaimuse tärkamisele.

Nii või teisiti: jatkasin harjumuspäraseid jalutuskäike inimtühjadel küla- teedel, olgugi et maastik mu ümber polnud enam eilne. Metsaveer oli tõmbunud tumedamaks, maisipõld sahises salapäraselt. Külakoerte haugatused tundusid olevat sihitud minule, kraaviveertelt lendu tõusnud linnud näisid kollaboreerivat mingi mulle vaenuliku jõuga. Mu senine kujutus endast oli hakanud kõikuma, kehtivust kaotama.

Jatkasin siiski oma hilisõhtusi jalutuskäike, kuid olin teadlik, et olin samm-

sammult libisemas ühte teistsuguste reeglitega tõsiellu. Iga suveöös astunud samm tõi mind lähemale äratundmisele, et alguses oli süü; et pärispatu õpetus pole sätestatud mitte ainult totalitaarsete riikide koodeksites. Ja et süütuse presumptsioon kehtib elunähtusi ainult pinna pealt vaagivates süsteemides.

Veel paaril korral möödus minust sandarmite patrullauto, ilma et oleks peatunud. Sõidukis istuvad mustas mundris mehed viipasid mulle käega, žest, millest võis välja lugeda nii üht kui teist. Kas sa pole ikka veel teda kohanud? Kui kauaks veel kavatsed sa jääda eitamise juurde? Eeldasime sinult siiski suuremat valmidust koostööks.

Ei, ega ma võmmide kohta midagi halba öelda ei taha — nende muutunud hoiak minu kui tunnistaja suhtes kajastas vaid juurdluses toimunud pööret.

Suvivili oli juba lõigatud. Kevadel tärnanud rohelus oli juba märgitud kaduvikust; ja minagi tundsin end üldise küpsemisega kaasa libisemas.

Ühel kuuvalgel augustiõhtul asusingi teele, ilma ettevalmistusteta, ilma reisipaunata. Öelda, et astusin saatusele vastu, oleks vahest ülearu pidulik olukorras, kus mind huvitas ainult lõpliku selguse saamine. Ja üksnes sellepärast olin tol õhtul oma jalutusplaani muutnud, ettekavatsetult seadnud sammud vanaproua Fisbachi maja suunas.

Vaevalt valge maja väravani jõudnud, kuulsin, kuidas läheduses käivitus auto. Hetk hiljem olin ümbritsetud mundrimeestest. Kolm silmapaari tuiutasid mind sõnatult; ühel mehel libises käsi justkui revolvrilt haarama. Ootamatust konfrontatsioonist ehk pisut segaduses, jõudsin siiski täheldada, et ma polnud ühtegi neist varem kohanud, et see sandarmite trio oli mulle täiesti võõras: mõnevõrra lohutav teadmine, et tegemist võis siiski olla eksitusega.

Seegi lootusekiir kustus hetk hiljem, veel ühe kaasosalise, õigemini küll peategelase ilmumisega.

Kõigepealt avanes maja välisuks. Ukseavas seisis sorakil juustega, hirmust kaame vana naine, kes mind nähes käsi laotades kisendama pistis.

„C'est lui!“

„See on tema!“

Ja siis veel mitu korda: tema see on!

ANDRES VANAPA

•

Miks konnad on mult
ära võetud
kui tiik on alles
seisab sulnilt
ühe silmaga
kus pole peegeldumas roppus
vast kõige rohkem
õhkjaid kõrkjaid peal.
Seal kaldal jalutamas paar
ei meest, ei naist
nad mõlemad on sootud
ning küürakas on kanarbikku
poodud, üks jala tõmblus
nagu kannel seal.

MEEGA TEE

Tantsi mulle mesilane mõni värss,
 Mis riimub, raamub, hästi hakkab pähe.
 Nagu lõhnad eristuvad valust
 Lainepikkuse ja värvi järgi.
 Tantsi mulle mesilane ilus vale,
 Milles oleks Dickensit ja dekadentsi,
 Silma aegumatut kirja, turuväärtust,
 Hästi antud lubadusi, võetud võlga.
 Natuke sust endast, armas karvik,
 Tammetõru-kujuline elukas.
 Tantsi mulle ja ma lähen mereväkke,
 Ja sobin triibulises särgis sinuga.

KUI SA MINUGA EI RÄÄGI

Šokolaadi sees on armastuse ussid
 Ja veiniklaasis laual eilne pimedus.
 Kui sa minuga ei räägi sulen silmad,
 Lähen käsikaudu õue ega hinga,
 Loen kolmesajani kui ikka õhku jätkub
 Ja tapan selle keda esimeseks kohtan.
 Enamasti siiski kõigest iseenda.

Pimeduse sees on vihkamise seeneniidid,
 Kirjaveast saab tõusma igav sõda.
 Kui sa seda kirja ikka loed veel,
 Ega pole samas voltind origamiks,
 Tea, et sinu inglitega jõulukaardi
 Mälusin ma korralikult läbi (sõjas õpib)
 Ja seedisin ta arva ära milleks.

NOOR JUMAL

Kümme aastat tagasi sa kirjutasid:
 „Suvel on nii nagu vanasti oli.“
 Viisteist aastat tagasi oligi.
 Käes, mõlemas käes oli alles veel vanasti,
 Nõgesed lõhnasid leitsakus.

Ja teisiti kõneldi, teisiti maitstes paber ja öö.
 Ja internetis või -naadis, kõrvaltänavas
 Elasid oma kollast kahjulikku elu
 Hiidsisalikud ja -sõnajalad, sõnad.
 Ja noor jumal, jumal kui kaunis ta oli,
 Käis koos sinuga lastekunstikoolis
 Ja joonistas, ta joonistas võlusalt
 Nagu noor jumal.
 Ja nuttis üle andetu akvarelli
 Kui taustal, Tähetorni õiepurus jalamil
 Mässajaid hukati.
 Neetud. Sa olid seal, sa olid seal,
 Ja ütled oma pööratud pilgul,
 Et ei mäleta sellist päeva,
 Et sellist linna, maad ja suve pole olnudki.
 Aga kümme aastat tagasi sa kirjutasid:
 „Suvel on nii nagu vanasti oli.“

PÄRASTLÕUNAL

Kui ma ükskord tulema hakkan,
 ei jäta ma enam järele
 — nagu mõttetu suvine vihm,
 otsata kirjad hüljatud homokallimalt,
 paratamatu jõuluõudus
 ja idamaine otsepostitus.

Ja siis tookord mererannal
 või hoopis Otepääl, sügisel igatahes,
 Tartus Toomemäel,
 seistes näotsi vastamisi,
 peas Baudelaire ja Warcraft,
 tasumata õppelaen ja uberiku üür,
 ma tahtsin ütelda et:
 suren sinuta tuhandeks tükiks,
 ja tegelikult siiski et: mitut setut sama filmi
 ja liisund lapsepõlveraamatut
 me kogend oleme.

Oh kallid mõttemesilane, mu ainus paleus,
 me pole enam kuigi noored.

OLEN SINUTA MA LAIKA KOSMOSES

Sinu korduvtestitud ja korduvkasutatud päevad,
 maitsvad tunnid pruuni värvi sajas alatoonis,
 mida võimaldab sul sinu puhtusthoidev,
 ohutu ja sunnistöine mees.
 Sinu ühte väravasse, lünktesti tasemele taanduv teekond,
 lemmiksaated ilmaruumi kanalisatsioonist, enda peast,
 telefaks ja -turg ja -taip ja -fon ja tele-elevaator,
 roosa, tõsine.

Ja mina olen sulle sinu valus kanep,
 võõra linna lõhnad, ja sina mulle unerohi kodanlikku ellu.
 Eks olen sinuta liig läbinisti ärkvel.
 Sest olen sinuta ma Laika kosmoses.

WINNETOU

Õhus on kaneelilõhn ja sügis,
 välikohvikuid pakitakse kokku, sajab udu.
 Aga samas: võtku mäger sind vägisi, karaku konn,
 sa inguva häälega edusõnalane, pealekaebajast naaber,
 ukseilmadest higise pupilliga riigitruu piiluja.
 Söö oma seadusi Lutheri lammas,
 kive söö ja kuivi lõikeheinu.
 Arheoloogid on haarand kühvlid ja sõjakirves,
 hüglasuur ja igivana, on juba väljakaevamisel.
 Winnetou on rääkinud.
 Algavad teod.

TAUSTAST

Kui mul oleks olnud korralik keskkodanlik kodu:
 makrameed, Tšehhi kristall ja kollane köök,
 vannipart ja -vaht ja -tuba,
 õhtusöögid ööst pruunis elutoas
 võltskroonlühtri üldvalguses.
 Aga olid otsata hargnevad hekid,
 võõrkeelsete vaidluste virvarr,
 12 vanemat venda, kel igäühel ütelda sõnum,
 inimluust trepp kolmandale korrusele,
 Biitlite viimane album.

Kui mul oleks olnud esimeseks armastuseks
 igi-igav punapõsine beib,
 klassikaline klassikaaslasest tüdruk,
 kel eeslinnas rõõsk maja,
 päevikus kiitused ja klepppildid,
 suus piimapõrsa lõhn,
 kaelas emalt küsitud plastmasspärlitest kee.
 Aga päevad olid lühemad siis —
 lühemad ja tihedamad omal viisil,
 ja noor naine, kes mu käekõrval pööningule viis,
 maitstes münditubaka ja hobukastanite järgi.
 Eks olnud sügis.

Kui mul oleks olnud vanemad
 ja vana- ja vanavanavanemad
 ja nende esivanemad, kes seisnuks taustal,
 käed mullased, süda puhtast kullast,
 silmad erksinised
 ja kaasavaraks tohutud talud kuskil Viljandi all.
 Aga isakodu seinal rippus alligaatori topis
 ja nailonpaela otsas vanaonu hambad,
 sõjast saati laual avatuna seisis
 üks lõpuni kirjutamata raamat.
 Isa alati laetud käsirelv, päritolult Austria toode,
 ilus, puhas,
 lausahtlis õhtuti mustas.

KUI KOONDUB PIMEDUS

Kui koondub Pimedus, ta mustrid, ei ole julgust.
 Ei ole kukeseene jagu vaimusööki.
 Sõõr tõmbub kokku — sel vaevu läbimõõduks linn.
 Ja ainsaks valgusallikaks siis süütad
 sa taskutelefoni erkererohelised klahvid.

Kui koondub Pimedus, ta märgid, ei ole tagalat.
 Vaid verepori su ringrinde joonel,
 mida katab vaikselt sadav uni.
 Siin tüdimusest, väsimusest lihtsa inimese väikseks rõõmuks,
 kui kõdu põhukuhil iseeneslikult süttid.

Ja hetkeks, üheks õhukeseks hetkeks,
 taandub kümme sentimeetrit Pimedus.

KANNA OMA HINGE EEST HOOLT

Kanna oma hinge eest hoolt.
 Sest muidu saab sinust
 kinnisvaramaakler —
 number väiksema särgikraega,
 üle-eelmise hooaja lipsuga,
 vanaema-suuruse mobiiltelefoniga.
 Muide, ma võin ka karistamatult
 kirjutada, et üksildastest öödest
 karvaste peopesadega,
 sest pole ohtu et ükski maakler
 seda teksti siin loeks
 ja mulle karistuseks ja needuseks
 suure ja igavesti poolelioleva,
 igavesti ajuvõsastuva kolmekordse maja
 kaela müüks. Seega:
 Kanna oma hinge eest hoolt.
 Sest muidu saab sinust
 reinkarnatsiooni maanteel karistuseks
 maksalutikas.

Sündisin Tartus. Vanemad filoloogid — ise veerand-düsgraaf. Varase lapsepõlve elasin Helsingis. Oli 70-ndate algus. Koolis käisin Tartu Miina Härma Gümnaasiumis. Andsin välja käsikirjalist ja ohtralt illustreeritud almanahhi „Rohroh“. Sarnasus Dada-ga polnud juhuslik. Keskkooli ajal avaldusin tollases „Nooruses“ ja „Vikerkaares“. Oli 80-ndate lõpp. Astusin Eesti Kunstiakadeemiasse disaini erialale ja õppisin seal ebamääraste pausidega 7 aastat. Vahepeal ka Oslo Kunstiakadeemias. Taustaks toimetasin rühmituse „Kunstiring“ kserokoopiatena levinud ajakirja, joonistasin „Eesti Ekspressile“ koomiksit ja töötasin illustraatorina ja graafilise disainerina. Oli 90-ndate keskpaik. Hetkel olen endiselt reklaamibüroo Zoom kunstiline juht ja osanik. Siinkohal tulevad mängu uued ja juba möödunud harrastused — teokasvatus Peipsi ääres, kaasautorlus Zoomi piraattelekanali skandaalis, hõredavõitu meedia- ja turunduskriitilised artiklid ning lauamängude väljamõtlemine. Viimasel kahel aastal olen joonistanud ja eksponeerinud kolm näitusetäit vabagraafikat ja pärast kümneaastast pausi hakanud kirjutama luuletekste. On nullindate algus.

A. K.

Mati astus poe poole, käed taskuisse surutud ja hääletu vilejupp huulil. Ühele poole tolmust teed jäi lage heinamaa, teisele mets. Lage ja lõõsane päralõuna, linnud ja liblikad, lehmad ja sinine taevas.

Aga tuju oli mehel halb. Juba mitmendat päeva kimbutas teda see moehaigus, põhjendamatu depressioon, mis vahel varemgi musta linnuna talle kallale oli tulnud ja meele mõruks ajanud. Ükski töö ei tahtnud siis laabuda, ükski mõte ei viinud kuhugi, ükski asi ei pakkunud rõõmu. Sääraste hoogude ajal lösutas Mati enamasti kusagil omaette või kõmpis sihitult ringi, iseenda ja maailma peale vihane. Ega neid masenduseperioode tihti esinenud, viimastest oli vist oma aasta jagu aega möödunud, aga seda vastikum see ängistus oli, kui taas peale tuli.

Päris põhjendamatuks ei saanud Mati morni meelt siiski nimetada. Tal oli ju näitus tulemas. Galerii oli juba ammu broneeritud, näitus siin-seal mahagi hõigatud, aga selle kohta, mida neile valgetele seintele riputada, polnud esialgu mõttepojukestki. Ainult tüdimus. Ja tähtaeg.

Sedapuhku oli tal õnneks olnud, kuhu minna. Mati ja tema naine Riina olid eelmisel aastal pangalaenuuga uue suvemaja ostnud, üsna Mati vanaisa maade lähedale. Lapsepõlves oli Mati, ise küll läbi ja lõhki linnamees, siin küngaste ja järvede vahel ikka suviti ringi lipanud, ta teadis siin seene-, marja- ja kalakohti, oskas metsaveerel vuliseva allika üles leida ja tundis mitut ümbuskonna külameest. Just tema soovil oli siia kanti vaatama hakatud, kui suvitamiskoha otsimiseks läks, ja kuigi sellest vanast Metsajärve talumajast oleks ehk odavamagi võinud leida, osteti see pikema jututa ära. See kant oli Matile lapsepõlvemaad ja ega Riinalgi midagi siinse vägeva looduse vastu olnud. Ehk veidi lähemal võinuks suvemaja olla, nüüd võttis Tallinnast tulek üksi neli-viis tundi.

Esialgu oli Mati lootnud, et siin laante keskel läheb tülpimus kergemini üle. Ehk viivad metsalinnud ja järve loksumine, heinalõhn ja mutukate undamine pärnaladvas mul selle vastikult ebakonstruktiivse dispositiooni peast välja, oli ta nädalapäevad varem siia poole teele asudes salamisi mõelnud. Sest mees uskus üsna kindlalt, et üldisemas plaanis on tema meelemasendus tingitud kogu sellest jamast, mis Eesti ühiskonnas viimasel ajal toimub. Lollusest, ülbusest, ahnusest, tühisest madalusest ja närusest ideaalitusest, mis igal pool lokkab, nõmedusest, alatusest ja omakasupüüust, mis igal sammul vastu vaatab, rahakultusest ja asjadereligioonist, mis siinmail ametlikuks usundiks saanud. Juba säärased sõnadki nagu „ilu“, „ülevus“, „inspiratsioon“ ajavad sellises keskkonnas oksele.

Võrumaa ürgne loodus peaks ju aitama seda kõike ajutiseltki unustada. Aga võta näpust. Teisel või kolmandal päeval oli Mati metsas käinud, tunnikese ringi tutterdanud ja kõik. Mets, mis kunagi lapsepõlves oli ürgsuur ja hirmus kollide kodu olnud, mõned aastad hiljem teda magusa teadmatusevärina ja ebaleva uudishimuga täitnud, veel üsna hiljuti armas ja kodune ja ometi igavene tundunud, oli nüüd kõigest dekoratsioon, mingid puud, mingi arusaamatu ja igav risu, mingi mõttetu sammal. Milleks seda kõike vaja on, oli ainus mõte, mis Matil metsarajal kõndides peas tiirles, missugune võiks olla selle kõige põhjendus? Ja vastust ta muidugi ei leidnud. Ei otsinudki.

Täna oli ta, hambad ristic, joonistada proovinud. Kraaminud naljapärest kaasa võetud ploki ja pliiaatsid lagedale, sättinud end katusele istuma ja üritanud „Reindorffi panna“. Nii olid nad kunagi maalilaagris nimetanud filigraanset maastikujoonistust, pikka ja mõnusat nokitsemist, mis Matile toona hästi sobis. Nüüd aga ei tulnud joonistamisest midagi välja. Mati ei suutnud keskenduda, ei teadnud, mida ja kuidas ta joonistama peaks, siis hakkas talle tunduma, et ta ei näegi midagi, otsekui ümbritseks teda mingi kuppel, siis mõtles ta sellele, kui naeruväärne ta seal katusel võis paista, nagu mingi Saalomon Vesipruul, seejärel aga haaras teda suur ja hirmuäratav võimetuse tunne, arusaamine, et ükski pliiaats ega muu vahend ei suuda mitte kõige pisematki osakest sellest üles tähendada, mida silm näeb. Ta loopis ploki ja pliiaatsid vihaselt alla ja palju ei puudunud, et oleks ise, pea ees, järele hüpanud.

Poeskäik oli ainuke tegevus, millega ta iga päev hakkama sai. Mis näitusest sa siin räägid.

„Tere,“ ütles leti taga igavlev müüja, kui Mati poeukse kägisesdes sisse astus. Mati ainult noogutas vastuseks, tädile otsa vaatamata.

„Üks leib ja mingid makaronid palun. Ja siis see valge „Monastirska izba“ vein. Ei. Andke kaks.“ Mati ei teadnud, palju tal raha alles on. Homme või mõne päeva pärast pidi Riina talle järele tulema. Vaevalt temagi erilisi rikkusi kaasa toob. Aga Mati ei viitsinud selle peale mõelda.

„Ja andke üks hele õlu kah.“ Kui välja ei tule, jään võlgu, lõpp asi. Vanasti oldi kogu aeg poodnikule võlgu.

„Kaheksakümmend kaheksa krooni ja seitsekümmend senti.“

„Palun jah.“ Raha jäi ülegi.

„Head aega,“ ütles Mati, aga seekord ei vastanud poemüüja.

Poesine oli tühi ja vaikne nagu akvaarium, isegi külamehi polnud eemal mändide vilus näha. Mati võttis pika sõõmu jahedat õlut. Päris hea.

Mõnisada meetrit eemale järvekaldale oli hiljuti mingi kämping või võõrastemaja tekkinud ja selle külastajad olid poe juurde otsetee sisse tallanud. Nüüd nägigi Mati seda teed mööda tulemas üht meest, küllap kohalikku. Mati keeras tulijale selja ja kulistas teise lonksu õlut. Mees läks poodi. See ostab kah kindlasti õlut ja tuleb seda siia jooma, mõtles Mati. Äkki hakkab juttugi tegema. Peaks kiiresti jalga laskma, aga ei viitsi. Las räägib, kui tahab.

Siis kostiski selja tagant pikk uksekääks ja mõne hetke pärast ebalev: „Tervist.“

Juba vanad eestlased ütlesid, et jumala teed on äraarvamatud ja issanda loomaaed kirju.

Läksin ükspäev vanalinnas juuksurisse. Mul tuleb umbes kolm korda aastas sihuke mõte pähe, et nüüd on juuksed liiga pikad, nüüd peab juuksurisse minema. Ilmselt on see mingi kasvatuslik rudiment, mul oli muidu neli miinus lapsepõlv, aga isa oli vist üle keskmise karm mees ja distsiplineeris mind kõvasti. Nüüd ei saa enam kuidagi olla, kui juba tundub, et juuksed on kole pikad, kohe peab juuksurisse minema. Kuigi tegelikult võiks juuksuris ju sama tihedalt käia kui hambaarsti juures.

Nojah, läksin juuksurisse. Päevane aeg, rahvast eriti polnud, sain kohe löögile. Juuksurinaine oli täitsa ilus, mulle on need kitliga tädid juba lapsepõlvest peale kangesti meeldinud. Tahaks nendest filmi teha, aga tervet *action*'it ei kanna ühe juuksuritöökojaga välja. Mingi stseenikese jaoks on teda jälle liiga palju, see oleks raiskamine. Jah, terve film juuksuritöökojast võiks väga hea olla, aga praegu ei ole ma veel õige mees seda tegema. Mingi kümne aasta pärast võib-olla.

Istusin kahe akna vahele, nii et otse vaadates nägin peeglist iseennast ja seda, mis ja kes mu selja taga on, kummalgi pool kõrval aga tänavat. Üsna täiuslik perspektiiv. Tädi lõikas juukseid. Algul võttis kukla lagedaks, siis hakkas külje pealt nüsima. Mina vaatasin, kuidas ta seda teeb. Siis vaatasin korraks aknast välja — ja keda ma näen! Kadunud poiss Oliver kõnnib mööda munakividega sillutatud tänavat, pea kuklas ja käed taskus.

Oliveriga on sihuke lugu, et ta on mulle mõnevõrra võlgu. Ja mitte ainult mulle, nagu kuulukse. Ükskord juhtusin kuskil keldribaaris ühelt tuttavalt küsima, ega ta Oliverist midagi ei tea, ja mingi kõrvalseisja, täiesti tundmatu tüüp, astus kohe ligi, hakkas rusikatega vehkima, ütles, et kui mina tean, kus Oliver on, ja talle ei ütle, saan kohe kõvasti kolki.

Mina andsin talle (Oliverile) ükskord seitsekümmend tuhat krooni mingi kiire metsaäri jaoks, hiljem kuulsin, kuidas ta selle rahaga Pärnus laia meest oli mänginud. Oma asi. Paar-kolm korda oleme Oliveriga Soomes joomas kah käinud. Peamiselt muidugi minu kulul. Aga see on tühi-tähi, ma tahtsin talt oma seitsekümmend tonni tagasi saada. See raha oli mul tookord jumala juhuslikult käes, olime ühe filmi Soome maha müünud ja ülekanne just tuli, aga mul kõik honorarid ja üürid ja palgad maksmata. Oliver lubas nädala pärast kaheksa kümpi tagasi tuua, aga perset. Sellest on nüüd juba mingi pool aastat möödas.

Ja nüüd kõndis ta juuksuri akna tagant mööda. Mina hüppasin püsti, ütlesin tädile „vabandage“ ja tormasin mehele järele. Sest raha oleks kangesti ära kulunud, mul oli paar uut ideed ja isegi kaks sobivat näitlejat olemas.

Oliver muidugi väga üllatunud ja rõõmus. Räägib, et olevat mitu kuud Rootsis olnud, elanud seal mingi tuttava juures ja ***vaadanud niisama ringi***. Küsib minu käekäigu järele ja naerab mu pooleldi lõigatud juukseid. Ma muidugi valetan nende kohta mingi kihlveojutu kokku. Ja siis tuletab mees ise oma võlga meelde, ütleb, et see on tal kogu aeg ***südame peal***

olnud ja ta üritanud mulle Rootsist sada korda helistada jne. Ühesõnaga — *believe it or not* — praegu on tal see raha olemas, ühes Rootsi pangas. Ta saab mulle raha vabalt üle kanda. Aga siis tuleb talle meelde, et selles pangas on interneti-ülekannete limiit 40 000 Rootsi krooni nädalas ja selle nädala limiit on tal juba nagu täis. Ostnud lennukipiletid Tallinna ja elanud siin juba kaks päeva šefimat sorti hotellis jne. Nii et mul tuleb kolm päeva veel oodata. Esmaspäeval lendab raha minu arvele.

Mingil määral kõlas see jutt isegi usutavalt, ta nägi tõepoolest välja, nagu oleks asja välismaalt tulnud. Ja 40 000 või ka 400 000 SEK-i nädalaga sirgeküllöömine ei valmista talle eriti mingit raskust. Tõenäoliselt oli see raha, mida ta siin kulutas, mõnelt lollilt rootslaselt ***laenatud***.

Ma nägin nüüd üsna reaalselt võimalust oma võlga tagasi saada. Aga Oliveri puhul ei saa nagu millegi peale kindel olla. Seepärast oluks mul kõige targem teda mitte silmist kaotada, püsida tema läheduses, hoida tal näpuga püksirihmast kinni kuni esmaspäevani, sest kui tal raha tõepoolest oli, polnud sugugi võimatu, et ta selle ülekande ka teeb, aga ainult siis, kui mina tema kõrval seisan ja talle seda iga kahe minuti tagant meelde tuletan.

Seda kõike ma talle ka ütlesin, ja ma ei olnudki nagu eriti üllatunud, kui ta siiralt naerma hakkas ja ütles, et mu jutt ***peab täielikult paika***.

Seisime ja arutasime seal tänaval tükk aega. Pean tunnistama, et jutu- ja prassimiskaaslasena on Oliver väga hea. Eks ta oma jutu peal sõidabki, ja kui sa talle raha või midagi ei laena, võib temaga palju nalja saada.

Lõpuks otsustasime — nädalavahetuseks Tartusse sõita. Tal olevat see plaan niikuinii olnud, ja mina läksin siis nagu kaasa. Väga tore, reede õhtu hakkas kätte jõudma ja mul polnud eriti mingeid plaane. Miks mitte Tartu.

Oliveril oli kohting mingi ***sõbrantsiga*** kokku lepitud, see pidigi meid Tartusse sõidutama. Tegime veits aega parajaks, võtsime paar õlut ja siis oligi kell niikaugel.

Sõbrants oli päris tore, mingi kaunitar ta muidugi polnud, naisena niioelda nullväärtusega, aga jutt jooksis päris libedalt ja autot juhtis kah normaljokk. Mõned naised on sihukesed, et teavad nii-öelda meeste asjadest nii palju, et ma kuulan kohe huviga. See teadis näiteks täpselt, kuidas CD-lugeja töötab ja kes on Soomes mingi erakonna esimees. Meie Oliveriga olime päris juhmid tema kõrval. Aga filmi ei võtaks ma teda tasuta ka mitte. Maksku või peale, ikka ei võta.

Üldiselt tahavad need näitlejad muidugi vastikult kõrget palka — ja need, kes ei taha, pole jälle midagi väärt. Mõni üksik kord on mul õnnestunud selliseid leida, kes teevad asja puhtalt oma lõbuks (ja teevad hästi) ja on pärast veel vaata et üllatunud, kui lähed raha pakkuma. „Paugutajad“ olid näiteks sihukesed moorid, aga nad dikteerisid mulle kah ikka üsna palju.

See kõik puutub asjasse küll, aga väga vähe. Nii et me sõitsime Tartusse. Esimese viski võtsime juba Järvevana Statoilist. Oli selline reibas vanade aegade meeldetuletamise tuju, päike paistab, reede õhtu, Tartu linn, tore mees Oliver jne., ei saanud kuidagi teistmoodi, kui pidin Jack Danielsi maha rebima.

Mul natuke ikka pepre oli, aga Oliver ütles kohe, et tema maksab. Tead,

teeme nii, ütleb Oliver, et kogu see Tartu ots läheb minu (Oliveri) kulul. Teeme nii, et see on nagu intresside või viivise eest, eks, ja siis ma panen sulle esmaspäeval puhtalt selle seitse kümpi ja kombes, ah. Ää küll, Oliver, ää küll, vastan mina, kui sa arvad, et sul õnnestub mind täis joota ja võlga maksmata plehku panna, siis sa eksid kõvasti, eks, sa tead seda ise kah. Sihukest situatsiooni lihtsalt ei teki, et mina olen ämbris ja sina oskad minema jalutada. Ei teki kunagi. Ja Oliver on selle peale peaaegu solvunud, ütleb, et tal pole midagi sihukest kunagi pähe tulnud, ja saadab mu persse. Ha-ha-ha.

Teise viski võtsime juba Tartus. Plaan nägi ette, et kõigepealt minnakse ühe tuttava (Kaupo) juurest läbi, siis paistab, mis edasi. Sõbranna sõitis minema, meie Oliveriga rebisime poest pudeli ja kakerdasime üle Toomemäe Tähtvere poole. Ilm oli väga ilus, suvine Tartu on mulle kah alati meeldinud. Kõige erootilisem linn, mida ma tean. Mingi ainulaadne staatika ja tühi ruum, mingi katkestus, mis loob täiesti uutmoodi harmoonia inimeste ja kulisside vahel. Mul on kodus üks kunstiraamat, see on umbes samasugust nii-öelda hingust täis. Ega ma küll tookord Kaupsi poole jalutades selliseid mõtteid ei mõelnud, ei olnud mahti.

See Toomemägi ja org ja Taara puiestee võtsid meil päris pikalt aega, kui me lõpuks Kaupo residentsi jõudsime, oli teine viski kah juba peaaegu otsas. Seal selgus, et Oliveri informatsioon vastab tõe — poiss elab juba teist aastat mingi naisega, käib tööl ja kasvatab kahte last. (Kumbki meist polnud Kaupot mitu aastat näinud ega temast kuulnud, ime, et ta veel vanas kohas elas.)

Vanasti oleks selline asi üsna absurdne olnud, et Kaupo istub reede õhtul kodus ja vaatab telekast uudiseid, köögis kooberdavast naisinimesest ja viiksvatest tatinokkadest rääkimata. Aga ju siis on aeg vahepeal edasi läinud.

Ma olen muidugi ise kah paar korda proovinud mingit püsisuhet luua, aga eriti pole nagu õnnestunud. Olen vist liiga rikutud ja perversne, millegipärast hakkas endal ka häbi nende asjade pärast, mida ma nii-öelda oma tüdrukutega voodis teha oleks tahtnud. Aga kui seksuaalelu täielikku rahuldust ei paku, kui ennast kuidagi piirama peab — mitte et see teab mis originaalne avastus oleks —, siis mille kuradi pärast, vabandage väga, seda jama vaja on? Nagu mu elu ei oleks juba niigi igasugu teesklemist ja komplekse täis, nüüd võta endale veel üks igapäevase valetamise kohustus kaela. Jabur. Ja üks ühine omadus oli kõigil mu ekspruutidel veel: nad kõik hakkasid mind lolliks pidama. Umbes nii, et vaatame telekast mingit viktoriini ja mina siis näiteks tean, kes või mis on Enola Gay või millise Eesti poliitiku perekonnanimi tähendab tõlkes toonekurge, ja seepale vaatab tüdruk mind suurte silmadega: Ohoh! See käis mulle raskelt närvidele. Niikuinii peavad kõik tuttavad mind mingiks veidraks maniakiks ja nimetavad mu töid pihkulöömise filmideks. Nad siis löövad ilmselt mingit ilma käteta Venust või Aphroditet vaadates kah pihku, sitarattad. Ja nüüd, aitäh, pean ma koos elama mingi tütarlapsena, kes ainult süvendab mu komplekse ja kratsib hellemaid kohti, jah.

Nojah, muidu mul praegu füüsiline seksuaalelu vist praktiliselt puudub.

Vahel harva satun litsidesse ja paar korda on ette tulnud, et mõni näitleja hakkab nagu nii kangesti meeldima, et väänan talle võttepäeva õhtul ära. Aga see on üsna harv juhus, ja enamasti on siis põhjuseks mingi väike esteetiline nüansike, mida ilmselt ainult mina väärtustan. Ükskord näiteks liikus ühe tüdruku kõhunahk nii ilusasti, et ma lihtsalt pidin seda veel kord nägema, ise esile kutsuma, nautima. Kõik muu selle tüdruku juures oli kõrvaline. Aga oleks ma temaga mingit perekonda mängima hakanud — ähh:-[Ilmselt saan ma oma filmidest selle kätte, mida mõni voodist otsib, ja veel palju muudki.

Aga me jäime vist perekonnaisa Kaupo juurde. Õigemini me ei jäänud tema juurde, sest me rääkisime mehe kiiresti pehmeks ja nii ta hülgas oma naise ja lapsed ja tuli meiega linna peale prassima. Meil oli ju giidi vaja, me ei teadnud uuenenud Tartust midagi.

Nagu vist juba öeldud, polnud mina Kaupot paar aastat näinud. Perekond, kaks pisikest last: see kõik muidugi mõjub inimesele. Esiteks oli ta paksuks läinud, ja teiseks — võib-olla räägin ma seda nüüd tagantjärele targalt — oli ta ka vaimselt muutunud. Vanasti tunti teda rahuliku kaunishingena, filosoofiliselt meelestatud nohikuna, kes küll oskas prassida ja määrata, aga säilitas seejuures alati eluterve üleoleku kogu rämpase ja igava maailma suhtes. Ta ei oleks end kunagi alandanud näiteks kedagi söimama või millegi peale solvuma, tal oli siiralt ja metoodiliselt ükskõik. Aga nüüd — räägin jah tagantjärele targalt! — oli tema silmadesse ilmunud uus läige. Ilmselt elas ta mingi pideva stressi või pinge all (käid päeval tööl, tuled õhtul koju, tood leiba, vaatad telekat ja kuulad pägalike vingumist, siis lähed magama, homme jälle täpselt sama lugu) ja sihuke asi muudab mõne inimese veidi ohtlikuks. Tal oli aegajalt mingi uut sorti naeratus. Ma tunnen oma arust inimesi üsna hästi, ja meestega, kel on seda sorti naeratus, mina tüli norima ei läheks, kui võimalik. Sihuke võib sulle pikemalt mõtlemata noaga susata või midagi.

Aga nüüd räägin vahele ühe loo, mis minuga paar nädalat varem oli juhtunud ja millest ma Oliverile olin juba jõudnud jutustada.

Istun mina rahulikult oma nii-öelda kodus Õismäel ja löön mingeid kulusid arvutisse (puhtalt iseenda tarbeks, kunagi olin FIE, füüsilisest isikust ettevõtja, aga see tähendas mingit ilget raamatupidamist ja maksude maksmist, millest rõvedamat asja polegi vist olemas). Uksekell. Ja siis on ukse peal mingi kolmekümneaastane juku, mingi traktoristi sõrmedega ja grillkana moodi näonahaga mehike. Ütleb tere ja küsib, et kas mina olen see ja see. No olen. Et kas mina teen neid pornofilme. No teen, vastan mina ja mõtlen, et nüüd see tursk pakub end näitlejaks, ütleb, et on väga kõva kepimees. Aga ei paku näitlejaks, pakub hoopis korralikult vastu hambaid, nii et mina lendan, selg ees, mööblisse, lõust verine. Siis pakub veel oma vastiku saapaga paar korda selga. Mina saan tal kuidagi jalast kinni ja väänan, kuidas jaksan, aga see ei aita, ta lööb oma jala vastu lauda, nii et minu sõrmed jäävad vahele ja on ilgelt valus. Jään siis kuss ja ootan, mis edasi saab.

Kui mees on mind veits aega vaikides kolkinud, nii et mul on hambad sees ja neerud lahti, teeb mees pausi. Paneb suitsu ette. Otsib põuetaskust mingi foto, surub selle mulle silme ette ja pärib, et ei tea, kas on ka minu

tehtud või? Pilt muidugi ei ole minu tehtud, aga film, millest see ühe kaadri moodustab, on küll. Film kannab originaalversioonis nime „T. T. Tütrekene“ ja on tegelikult kõige traditsioonilisem „pornokas“, mida ma teinud olen. Kogu *action* toimub XVIII või ka XVI sajandi eesti külas. Mõisnik ja tublid talutüdrukud ja reipad heinalised-suvilised ja taluperenaine üksi kodus talitamas, kui sulane silgumannergu järele tuleb. Üldiselt üsna ebaõnnestunud töö mu meelest, aga seda olen ma kõige rohkem müünud, isegi Rootsi, Hispaaniasse ja USA-sse („Hard in Estonia“, nõme pealkiri, aga keda siin minu arvamus kotib). Rohkem sihuke haltuuravärk, kuigi pole muidugi sellisena kavatsatud, ikka täie tõsiduse ja hingega tehtud.

Enne kui ma midagi vastata jõuan, rebib mees mul juustest kinni, virutab mu pea vastu lauajalga ja küsib uuesti, et on nagu või? No on. Film on, pilt mitte. Siis tunneb külaline huvi, kas ma ka tean, kes see kaunis naisinimene sääl pildil on, kelle kallal koredates linastes särkides nooredmehed (kolm tükki) parasjagu oma asjavärke toimetavad? Tean ikka, ma tean kõiki oma näitlejaid, selle nimi oli Marju, leidsin ta ühe pornoajakirja kuulutusteleheküljelt. Tohoh, imestab võõras, vai nii. Sest see Marju, tegeliku nimega Kärt, olevat hoopis tema naine, kellega ta juba kuus aastat koos elab.

Nojah, mind ei huvita, mis mu näitleja tegelik nimi on. Ega ma ta eest sotsiaalmaksu ei maksa. See Marju või Kärt oli päris tore tüdruk, sihuke meeldivalt ülbe, nõudis, et teda koheldaks nagu mingit erilist staari, ei nõustunud hamburgeritki sööma. Pidin ta mingisse maakõrtsi sööma vedama ja seal temaga istuma ja juttu rääkima. Aga pärast võtteplatsil, kui oli tema kord riidest lahti võtta, siis esines päris tublisti. Üheksa tärni kümnest.

Aga see mees kolksutab mu pead veel veidi vastu toas leiduvaid objekte, ise rumalasti ropendades ja arutledes, mis minusugusega peale hakata. Lõpuks otsustab, et tuleks ikka ära tappa. Viskab mu nurka ja virutab paar korda jalaga kõhtu. Mina ainult ägisen.

Mees otsib toast tapatöö täideviimiseks sobivat eset, aga ei leia. Suundub kööki. Mina olen kiiremini jalul, kui keegi oleks mu haledavõitu olukorra järgi oletadagi osanud, ja haaran tooli, et sellega sissetungijale lajatada. Siis aga tuleb veel parem mõte pähe: kiiresti aken lahti ja vups välja (korter asub esimesel korrusel). Ja läinud ma olengi. Küll mees võis vihastada, kui ta köögist noaga naastes tühja toa eest leidis.

Kui ma järgmisel päeval koju tagasi julgesin minna, oli seal kõik segi pekstud. Koristasin poole ööni. Haavad paranesid ise ära. Esikus ukse kõrval on mul nüüd nui, ja kui rikkaks saan, hangin püstoli.

Voh missuguseid hädasid võib üks nii-öelda abielu kaasa tuua!

Kui me lõpuks mingisse baari maandusime, hakkas Kaupo end kiiresti ja sihikäeliselt täis lakkuma — jällegi tõendus mingi psüühilise surutise kohta. Meie Oliveriga polnud veel esimest klaasigi tühjaks saanud, kui tema juba kolmandat toomas käis. Ja varsti olime kõik ilusad naljahambad, igaüks rääkis oma juttu, Oliver korrutas rootsikeelseid sõnu ja Kaupo jutustas vahepeal midagi koertest. Mina vajan sellist mõttetut lääberdamist nagu õhku, ma ei tea, kuidas teistega on. Tampisime oma viis-kuus joomaugast läbi,

enne kui *sinna* jõudsim. Selleks ajaks oli kell ilmselt juba viis või kuus, väljas kustutati tänavalampe.

Sinna tähendab mingit unise müüjaonu ja popi muusikaga ööpäevabaari kusagil Toomemäe veerul, sihukest, kuhu teatud kellajaks kogunevad kõik linna peale ripakile jäänud lakkekrantsid ja unetud hullud. Tallinnas on üks samasugune koht, see mulle meeldib küll, seal näeb tüüpe, kelle olemasolust muidu aimugi ei oleks. Aga Tartu-suguses linnas läheb see vist kole läbiks kätte.

Ühesõnaga, mis siin pikalt lobiseda, veereme kuidagi *sinna* baari sisse ja istume maha, et hinge tõmmata, kui otse minu vastu tekib üks tuttav nägu. Seesama maniakk, kelle eest ma oma korteri aknast välja pidin hüppama. Põrnitseb mind väga kurjade silmadega ja ajab ninaauke suureks. Vaata, kes külla tuli, ütleb ta ja siis ma näen tema kõrval seismas veel ühte samasugust pikkade juuste ja teksatagiga kolhoosnikku.

Parim, mis minu ajukene sellises situatsioonis väja suutis mõelda, oli püsti tõusta ja minema jalutada, nagu oleks kõik enam-vähem tipp-topp. Õigemini üritada jalutada, sest enne kui ma ukсени jõudsin, olid need kaks mul kannul, üks haaras juustest, teine riietest, ja minu vana tuttav mõrises: Nüüd lähme välja, raisk.

Läksimegi. Aga veel enne, kui me trepist alla jõudsim, kostis selja tagant Kaupo rõõgatus: Mis kurat siin toimub? Siis läks rabelemiseks ja vähem kui viie sekundi pärast oli Kaupo ukse kõrvalt suure plekist prügikasti võtnud (sihuke kaalub isegi tühjalt oma kümme kilo) ja selle mu vaenlase sõbrale näkku kinni löönud. Onu kukkus selili ja jäi vaikselt hädaldades pikutama. Teine vennike ilmselt tšekkas jõudude vahekorra ära ja proovis seletama või vabandama hakata, aga Kaupo oli juba hoos.

Ta astus vennikese ette, kes hirmunult midagi inises (eesti mehed ju kõik, siin on mingi arusaamatus, kuulge), ja vaatas sellele vaikides otsa. Mart, kuule, tunned seda talbajoobi vä, küsis ta kurjaennustaval häälel. Tunnen jah, ütlesin mina, see tungis mulle ükspäev mu oma kodus kallale. Seletasin paari lausega, miks ja kuidas, endal veider magus tunne kõhus. Umbes nagu teise klassi poiss, kellele suur vend on appi tulnud narijatega arveid klaarima.

Vaata, kus on alles mees, ütles Kaupo pärast lühikest vaikust, mis me taga teeme? (Oh jätke järele, kutid, te olete kolmekesi, kurat, ma olen oma-dega segi, ma enam ei tee, ausõna...) Ta võttis mehikesel ühe käega näost kinni, umbes nagu kalamehed latikat lõpustest tõstavad. Mees hakkas appi karjuma ja rabelema, ja Kaupo virutas talle kiiresti rusikaga makku. Vait ole, raisk, kui elada tahad. Nüüd tuli vaesel mehel päästev mõte: Kuulge, mul on raha, tahate, ma müüsin üleile auto maha, elu on niikuinii perses, mind ei huvita, tahate raha, ma annan, ära ainult löö. Palju sul siis on, küsis Kaupo. Näe, võta kõik, ütles mees kiiresti ja hakkas põuest rahapakke võtma. Neid tuli seal mitu tükki. Kaupo võttis rahulikult raha vastu ja toppis oma taskutesse.

Kõik vä, küsis ta, kui teine oli lõpetanud. Jah, seal on peaaegu viiskümmend tonni, lase mul nüüd minna, eks. Näe, kus värdjas nihuke, ütles Kaupo, endal viiskümmend tonni taskus ja norib vasta tatti, ah. Ta võttis mehel

uuesti põskedest kinni. Nüüd lähed ja palud mu sõbra käest andeks, ütles ta. Mine laku mehe kinga. Võõras vaatas teda, mõistmata, kas seda mõeldi tõsiselt. Aru ei saand vä, küsis Kaupo ja laksas teisele vastu nägu. Mine laku mehe kingad puhtaks! Kohe! Ega vaesekesel ei jäänud tõepoolest muud üle kui kuuletuda. Ta laskus põlvili ja hakkas mu kinganina lakkuma. Meie vaatasime Kaupo ja Oliveriga vaikides pealt. Hetke pärast, kui vennike küsivalt üles vaatas, urises Kaupo: teine king ka, idioot. Ma lükkasin oma vasaku jala talle nina alla ja poiss tõmbas sellest keelega mitu korda üle. Nii, nüüd palud vabandust, käskis Kaupo ja mees ütleski valjusti: Palun tõesti vabandust. Ja nüüd haise ära, raisk, virutas Kaupo talle jalaga.

Oliver, kes oli kogu stseeni vaikides pealt vaadanud, sülitas koogutavale vennikesele selga. Ära võta nihukest naist, kellele hammas peale ei hakka, ütles ta põlglikult. Enamik Oliveri lausungeid on kivisse raiumist väärt. Kõndisime vaikides minema. Haaatud jäid tänavale vedelema. Alles veerand tundi hiljem, oma maja ukse ees, katkestas Kaupo vaikuse: Näe, Mart, see on nagu sinu raha, osa joomme homme maha, ülejäänuga tee, mis tahad. Võtsin pakid vastu ega öelnud midagi.

Mingi nii-öelda kirjanduslik nii-öelda etikett näib mult nüüd nõudvat mingit nii-öelda arutlemist nii-öelda eetika teemadel. See võib ka ainult mingi laest tulnud tuju olla, aga mulle tundub, et kui ma juba oma lugulaulu siin üles kirjutan, pean anduma moraalsetele mõtisklustele. Vormi diktaat. Ma siis ütlen valju häälega ära, et ülalkirjeldatud sündmustele eetilist tagasilööki ei järgnenud, mingit probleemi, et kas jumal me teguviisi ka heaks tunnistab, ei esinenud. Poleks vorm mind terroriseerinud, poleks sihuke asi pähegi tulnud. Nelikümmend seitse tuhat krooni on minusugusele selleks liiga suur raha.

Hommiikul ärkasin kõige viimasena nagu ikka. Kaupo oli juba jõudnud naise ja lapsed vasakule saata ning poest õlut tuua. Nad istusid Oliveriga teleka ees ja vaatasid muusikavideosid nagu Beavis ja Buttthead, õllepudelid laual. Pea valutas nagu hobune, võtsin ühe õlle ja istusin maha. Nuuh, Mart, mis me su ausalt teenitud nutsuga peale hakkame, küsis Oliver. Loll küsimus, ütlesin mina. Selle rahaga hakkab mina kohe homme filmi tegema, mis teie teete, seda ma ei tea. Oliver hakkas naerma ja ütles Kaupole: mis ma ütlesin, ma teadsin, et kui see mees plekki saab, läheb kohe pornoks.

Oliveril oli tuline õigus. Ma ei pidanud sekunditki mõtlema, teadsin kohe, kui olin pärast ärkamist raha uuesti üle lugenud, et nüüd saan hakata tegelema ühe projektiga, mis oli mul juba mõnda aega mees mõlkunud.

Tahtsin teha filmi väikesest hotellist järve ääres, kuhu on kogunenud seltskond eesti uusrikkaid, snoblikke tõusikuid, kes alles viis aastat tagasi metsa või vanarauda varastasid, nüüd aga peenelt väikest sõrme sirgu ajades kalleid konjakeid maitsevad. See seltskond on mind ammu paelunud. Kunagi korraldasime Nõmmel ühe tuttava pool isegi nii-öelda stiilipeo, kus mehed kandisid ülikonna juurde valgeid sokke ja löid väarika burgunderi klaase kõlinal kokku ning naised rääkisid rumala naeratuse saatel mullivannidest. Õigemini

küll nägin mina seda sünnipäeva oma vaimusilmas nõndamoodi ette, tegelikult ei saanud enamik külalisi plaanile kuigi hästi pihta. Olgugi et ma oma avakõnes väga elegantselt, püksiauk lahti, rääkisin traditsioonidest ja Euroopasse minemisest ja sellest, et koduteenija lihtsalt peab olema. Aga see on teine lugu.

Filmi süžee pidi olema midagi umbes sellist, et juhuslikult satuvad nende eputavate matside koosviibimisele kolm, noh, ütleme, minusugust röömsat tattnina, vasakpoolsete vaadetega irvhambad, kes on varmad kogu seltskonda igal võimalikul viisil ära kasutama. Loomulikult on seal mitu ilusat nii-öelda daami ja noorpreilit ja baaris töötavad tüdrukud nagu kompad. Ja rohkem polegi vaja ette mõelda, improvisatsioon on mulle väga tähtis, lugu ise peab sündima kohapeal. Kaks faktorit on olulised: koht ja inimesed. Kõik muu tekib tegevuse käigus. Lugesin kusagilt, et Fellini tegi oma kõige šefima töö „Kaheksa ja pool“ umbes samuti.

Igaks juhuks lisan juurde, et mingeid sotsiaalseid või filosoofilisi sõnumeid ma silmas ei pidanud, igasugune ettekavatsetud metafoorsus on minu filmides välistatud. See uusrikaste seltskond lihtsalt mõjub mulle erootiliselt, lollus ja nõmedus on mind alati erutanud.

Paar näitlejat oli mul kah juba olemas. Kõigepealt üks tõeliselt silmapaistev Dolly Partoni tüüpi naisterahvas kolmekümnendates eluaastates. Ta sobiks väga hästi peoperenaiseks. Mul hakkasid stseenid juba silme ees jooksuma. Siis üks vaevalt kahekümnene tüdruk, kelle nägu meenutas mingit kuulsat modelli või näitlejat, ei oska täpselt öelda, keda — võib-olla sellepärast, et tõeline ilu tundub alati tuttav, nagu oleks seda juba kusagil näinud. Sattusin kunagi mingile diskole, üldiselt ma sellistel üritustel ei käi, nad on hirmus proletaarsed. Töönimeste muusika ja aktiivne lõõgastumine tulevaks tööpäevaks. Aga seekord ma millegipärast olin seal, sattusin isegi nii-öelda tantsima ja pärast seisin selle tirtsu kõrval õllejärjekorras. Naeratasime kuidagi vastastikku ja tema ütles, et ***siin on nii lahe***. Ja mina kutsusin ta filmi. Kui mõnda inimest vaadates tekib äratundmine, et see inimene ongi ainult üheks asjaks mõeldud, mingit muud funktsiooni tal polegi, siis seda tunnet tuleb osata usaldada.

Vähemalt kaks naisterahvast olid mulle veel oma võib-olla nõusoleku andnud, nendega võis kah tõenäoliselt arvestada. Üldiselt ei ole näitlejate leidmine sugugi nii raske, kui arvatakse, enamasti tuleb ainult lubada, et filmi Eestis ei näidata. Naiste jaoks on ju kõige olulisem asi maailmas, et keegi neid pidevalt vahiks ja imetleks. Umbes iga viies, kellele ma vastava ettepaneku teen, on nõus. Ega ma igapähele ei tee kah. Ja meestega on nii, et tasub ainult kusagil sosistada, et läheb filmi tegemiseks, kui igast uksest ja aknast hakkab vennikesi tulema. Ma kasutan muidugi ainult paremaid ja maksan neile sama palka kui naistele. Mis on vist suhteliselt korralik teenistus.

Mul oli oma pangaarvel kah paarkümmend tuhi alles, nii et raha oli praktiliselt olemas — isegi ilma selleta, mis ma Oliverilt pidin saama. Nüüd oli tarvis kohta, mingit motellikest, kus asi toimub.

Kui raha on koos ja saab hakata filmi tegema, ei suuda mina enam millestki muust mõelda ega sekunditki oodata.

Kõigepealt küsisin Kaupolt autot laenuks. Pikemalt mõtlemata kirjutas ta mulle volituse, võttis ausõna, et ma ta filmivõtetele kutsun, ja andis oma vana käru võtmed. Lubasin õhtuks tagasi olla, kuigi vaevalt see kumbagi neist kahest huvitas. Siis läksin esikusse ja sobrasin Oliveri taskud läbi. Võtsin rahakoti kaasa. Kemmergus potil istudes leidsin sellest palju pappi, igasugu muud möga ja kaks pangakaarti. Need viimased pistsin kohe tasku, mõtlesin veidi järele ja siis varastasin ka kõik sooduskaardid, kokku viis või kuus tükki. Siis kirjutasin kirja: Virutasin sul siit mõned värgid ära, pole viga, varsti saad tagasi. Sedeli toppisin rahakotti kaartide asemele. Kui rahakotti Oliveri pintsakutaskusse tagasi sokutasin, jäid näppu mingid võtmed — võtsin need kah kaasa.

Hankisin mingist pensujaamast Lõuna-Eesti turismikaardi, kus kõik kämpingud ja värgid peal, ja asusin lootusrikkalt teele.

Õhtul pimedas jõudsin sama targalt tagasi. Asjalikku vaba võttekohta ei leidnud, tuju oli nullis ja lõpuks tagurdasin mingi lolli kõrtsi juures veel vastu posti, nii et auto tagumisel uksele oli korralik kriim peal. Ja Kaupo maja oli pime ja lukus.

Koperdasin linna, ostsin telefonikaardi (mobiili arve oli järjekordselt maksmata, välja helistada ei saanud) ja helistasin Oliveri mobiilile. Need mehed istusid kusagil litsimajas, lubasid varsti tulema hakata. Tuigerdasin veel tund aega mööda vastikut Tartut ringi, siis läksin Kaupo juurde, mehed olid koju jõudnud ja suhteliselt väga purjus. Oliver juba magas, Kaupo lasi mu sisse ja mõrises omaette: Kuule, kas sa võtsid ta võtmed ka ära vä? Võtsin jah, vastasin mina ja kobisin tülpinult diivanile magama.

Järgmine päev oli pühapäev. Kaupsi perekond pidi alles õhtupoolikul naasma, selleks ajaks pidime meie kadunud olema. Nii-öelda hommikusöögilauas tuli mul taluda kaht pohmeluses lõusta, kes vaheldumisi minu üle irvitasid ja oma eilset bordelliskäiku meenutasid. Oliveri ajas mu võtnevargus ainult naerma, aga kui ma rumalast peast Kaupole mainisin, mis ta autoga oli juhtunud, sai see küll vihaseks. Endal nihuke vana parsa, see tuleks nii-kuinii minema visata.

Kui ma neile kahele oma eelmise päeva läbikukkumistest jutustasin, meenus Oliverile, kuidas ta möödunud aastal kusagil Võrumaa metsade vahel ***väga viis*** hotellikeses oli prassinud. Kõrvalises kohas, järve ääres, täpselt see, mida sul vaja, usu mind, rääkis Oliver õhinal. Pika punnimise peale tuli tal asutuse nimigi meelde. Minust oli küll igasugune õhin kadunud, kaalusin vaikselt juba teisi filmivariante, aga kui telefoniraamatus oli selle puhkemaja number sees ja sealpool keegi isegi toru võttis ja kinnitas, et neil pole terveks järgmiseks nädalaks ühtegi broneeringut ja et terve maja kinnipanemine kaheks päevaks maksab kuus tuhat krooni, tekkis minus tahtmine seda maja vaatama minna. Seal kandis Võrumaal polnud ma eelmisel päeval käinud, ja võimalik ju, et seal tõesti häid kohti leidub. Tegelikult on mul isegi tunne, et tõeline ilu asubki alati meist kaugel, temani jõudmiseks peab vaeva nägema, ise kättetulevate asjade väärtus on väiksem.

Niisiis, eile nägin ma Eestimaad ja täna jälle. Odüsseia jätkub. Kaupsi käest enam autot ei saanud, taksoga sõita ei raatsinud, laenutused olid kõik kinni. Aga Kaupo võlus mulle internetist viie sekundiga busside sõiduplaani ja see näitas, et mul tuleb tõepoolest ühistransporti kasutada, nii tore, kui see ongi. Sihtpunktid ja kellaajad sobisid enam-vähem.

Bussisõit oli muidugi rõve loksumine, aga kohale ma kuidagi sain, õigemini koha lähedale, sest mingi kolm kilti tuli jala edasi panna.

Puhkeasutus oli enam-vähem. Üsna valgusküllane avar eeskoda ilusate siniste diivanitega, paar sopilist koridori ja kenad, just nagu filmivõteteks sisustatud toad. Teisele korrusele viis kerge trepp, nagu loodud tüdrukute jalgade vaatamiseks. Maja taga väike aed pöösastega, selle taga mets ja edasi juba järv. Järv oli väga hea, pani mul kohe pildi silme ees jooksuma, kuidas tütrikud hommikul suplema lähevad. Väga ilus vahepala karmimatele stseenidele. Käest filmitud, liikuv kaamera, ilma lisavalgustusega, sihuke koduvideore värk. Vaba õhk ja päike on mind alati erutanud.

Majaperemees, viiekümneaastane ilase naeratuse ja vuntsikestega onu, rõõmustas kangesti, kui ma arvamust avaldasin, et ilmselt helistan homme ülehommega ja siis lepime broneeringu konkreetseks kokku. Ütlesin talle, et hakkame filmi tegema, see läks kohe kangesti tähtsust täis, ahsoo, kunstinimesed, jah, pealinnast, jah, ohoo. Persse mine, vanamees.

Tuju hakkas jälle tõusma. Võtteplats oli olemas, nüüd tuli käppelt Tallinnasse saada ja hakata seal inimesi kokku ajama. Õnneks on mul tekkinud hea tööalane kontakt ühe professionaalse operaatoriga, kes toob alati ise valgustuse ja kaamerad kaasa. Grimeerija, kostüümid, puuduvad näitlejad — tegemist oli veel küllalt. Hea, kui kolme-nelja päevaga hakkama saab.

Oliveri ja tema raha ei tohtinud kah unustada. Mehe võtmed ja värgid olid ikka veel minu käes, nii et pidin kõigepealt Tartusse kimama. Aga bussisõit on ikka ilgelt ilge olnud. Helistasin igaks juhuks hotellist Oliveri mobilale, aga see oli väljas. Ja Kaupsi kodune telefon oli kinni. Pool tundi järjest. Ilmselt istus mees internetis. See tähendas, et nad on kodus, seega tõenäoliselt kained ja rõõmsalt valmis mulle järele tulema. Ilus Lõuna-Eesti loodus, järved ja värgid, täitsa võimalik, et mehed selle sõidu ette võtaksid. Kui ma nad ainult kätte saaks. Hotellis polnud mingit arvatit üldse olemas, võrguühendusest rääkimata. Minge küsige poest, ütles vunts, vast seal teatakse, ma põle kohalik. Läksin poodi, seal sama lugu, ei tiia. Ma sain üldse umbes poolest jutust aru, mida see poetädi mulle pajatas.

Olin juba valmis maanteetele hääletama minema või bussipeatuse poole kõmpima, kui nägin poe ees mingit kutti, kes nägi välja, nagu oleks temaga võimalik rääkida. Panin kõik oma valetamis- ja veenmisoskused mängu ja rääkis talle augu pähe — mees tunnistas üles, et tal on auto olemas, sõita ta sellega ei tahtnud, aga lõpuks oli nõus helistama mingile oma sõbrale, et see saadaks Kaupsile käppelt e-maili. Läksime tema juurde suvilasse, see oli paarsada meetrit eemal.

Kuni mees toast telefoni tõi, seisin mina õues ja vaatasin ringi. Ja tuleb

kohe tunnistada, et see koht hakkas mulle kangesti meeldima. Maja kõrval oli suur õunapuuaed sügava rohelise rohuga ja sünge, kõrge kuusehekk. Teisele poole jäi lage kumer mägi, mille taga pidi olema järv. Igal pool niitmata rohi, lopsakas ja mahlane taimestik, ja vaikus, sume ja irreaalne, otsekui ajast ja ruumist välja rebitud. Ma olen nii-öelda *genius loci* suhtes alati vastuvõtlik olnud.

Mees ilmus telefoniga välja, andsin talle vajalikud numbrid, aadressid ja juhtnöörid ning vaatasin veel ringi. Õunapuuaia ühe nurga võtsid enda alla tihedad mustsõstrapõõsad, mille varjust oleks väga hea ümbritsevat jälgida. Põõsad lõhnasid päikese käes.

See Mati saigi oma sõbra kätte ja sõber saatis Kaupole tõesti e-maili, et helistagu käppelt Mati mobiilile tagasi. Jäime ootama. Mati oli sihuke vaikne vend, ei rääkinud eriti midagi. Sellise pehmeksrääkimine on tilu-lilu. Jalutamine koos järve äärde.

Mulle tuli seal ringi käies tõsine inspiratsioon peale. Äkki ma teadsin täpselt, millist filmi ma selles kohas teha tahan, oleksin nagu alati tahtnud. Filmi üldse mitte inimestest, vaid mütoloogilistest olenditest: krattidest, sortsidest, külmkingadest, näkkidest, haldjatest, murueidest ja tema tütardest, mingitest nimetutest metsavaimudest. Eesti rahvausk ja mütoloogia on vist üsna tundmatu maa, seal annab mängida küll. Üks väheseid asju, mida see filmitegemine mulle on aastate jooksul õpetanud, on oma intuitsiooni, nii-öelda esimese mõtte usaldamine.

Vanasti, päris esimeste filmide aegu, ei mõelnud ma nagu midagi, lihtsalt tegin asju, mis mulle pinget pakkusid. Ja sain mõne päris hea tööga maha — näiteks „Tere, kool“, mis rääkis puhtalt mu enda puberteediaegsetest fantaasiatest. Aga see siiras ja vahetu lähenemine ammendas ennast varsti, hakkasin tegelema kunstiliste otsingutega, istusin teinekord nädal aega laua taga ja punnitasin stsenaariumi teha. Kohati läks lugu ikka päris äärmuslikuks kätte, näiteks see homo-asi „Lilleline tort“. Pedekad on muidu väga siledad vennad, aga kui nii-öelda hoogu satuvad, kaob kontroll. Teine äärmuslik film oli „Kruppisekks“.

Paar päris head asja on sellest ajast kah, mulle endale meeldib näiteks „Talkshow“, kus aetakse ikka sedasama asja, mida pornokates ürgajast saati on aetud, ainult et asjaosalised ei ähi ega oiga, vaid räägivad pidevalt oma emotsioonidest ja värkidest. Räägivad otse kaamerasse. Peamiselt muidugi naised, mingi meesterahva isik ei huvita seal kedagi. Aga minu arust väljendub selles filmis vist kõige paremini see inimlikkus või humanistlikkus või empaatia või värk, see on ikka igasuguse kunsti juures ilgelt oluline.

Siis tuli psühholoogilise realismi periood, mille parim esindaja on ehk „Vuttide maja“, lugu Pälsoni ühikast. Ükski stseen ei tohtinud olla pingutatud, imelik, ebaloomulik. Aga see tüütas kah varsti ära. Ma nagu ei suutnud pääseda kaugemale mingitest algusest peale lapsikutest küsimustest (kas peab olema *story* või ei, kas peab olema kontseptsioon või mitte, kumb on tähtsam, kas sisu või vorm, kas mis või kuidas jne.). Mõtlesin nende asjade peale

päris palju, aga ei leidnud ühtegi vastust ja siis tüdinesin neist. Nad läksid meelest. Praegu tegelen kompositsiooniliste küsimustega vist abstraktselmal tasandil, üritan nagu hoiduda igasugusest analüüsist ja usaldada intuitsiooni. Mis ei tähenda, et ma neist küsimustest jagu oleksin saanud. Ma lihtsalt unustasin nad ära, aga vahel tulevad nad meelde ja on siis jälle kole tähtsad. Võib-olla saavutan kunagi mingi sellise taseme, et oskan jälle kunstiteoreetilistest küsimustest nii mõelda, et endal piinlik ei oleks.

Võib vist öelda, et minu peaesmärk praegu on luua mingi täiuslik teos, totaalne, ideaalne film, mis „sõnastaks“ kogu asja täielikult ära, nii et enam polekski midagi öelda. Umbes nagu kabalistid jumala nime algset kuju otsivad. Ja ei leia muidugi kunagi. Aga proovida tasub ikka, mine tea, mis muid huvitavaid värke välja võib tulla.

3

Nii nagu ma päikeses sillerdavat lainesäbru vaadates ei näe tegelikult järve ega virvendust tema pinnal ega isegi päikesehelki, mis silmad kissi kisub, vaid näen midagi, mida võin kohata ka aprillikuist ülastest kirendavat metsaalust silmitsedes või mähinal langeva kose ees seistes — midagi, mille nimetamiseks sõna puudub, „ilu“ oleks äärmiselt jõhker üldistus; või nagu ma niisket toolikäepidet puudutades ei saa tegelikult kunagi metalli katsuda, sest seda katab imeõhuke, ent möödapääsmatu veekiht, mida omakorda ümbritseb aurustumise vöönd, millest mu sõrm iial läbi tungida ei suuda (nool ei jõua iial sihtpunkti, Achilles ei möödu kunagi kilpkonnast); või nagu raamatu lugeja peab paratamatult leppima meeletu sõnalasu, kujundikuuhjade, iseennast lõputult edasi keriva tekstiga, mis annab küll aimu mingi lihtsa ning olulise mõtte olemasolust teksti taga, ent samas teeb kõik võimaliku selle mõtte varjamiseks, igaveseks hägustamiseks, peitmiseks silmapiiri taha (otsekui loojang peidab päikese, nii et me näeme veel vaid kaudset kuma, kiiri, helki) — täpselt samuti jääb inimesel adumata tema elu tegelik tuum, selle jumaliku sädeme olemus, imelik metafüüsiline põhjendus, miks asjad on nii, nagu nad on, miks on tema selline, nagu ta on, miks toimuvad tema elus just niisugused sündmused just niisuguses järjekorras, miks... ah, isegi seda miksi on võimatu selgelt sõnastada.

Võib-olla on tobe siin rõdul istudes ja päikeses sädelevat Võrtsjärve vaadates elu mõtte ja olemuse üle juurelda, mulle on mulje jäänud, et üldiselt inimesed niimoodi ei tee — aga kus need inimesed on? kes need inimesed on? mida nad siis teevad? kas see päevitav naine esimeste puude juures ei või praegu just samasuguseid mõtteid mõlgutada? või too pikk siniste pükstega noorsand? — võivad ju küll, aga nad ei tunnistaks seda iialgi, sest säärane jutt on halva maiguga ega vii kuhugi, ja ega minagi taha lolli mängida, naeruluseks jääda, inimesi tüüdata, aga mõelda võin ma ükskõik millest ja ükskõik kuidas, iseenda ees rumalaks jääda ma ei karda, teiste ees küll, isegi — eriti — Mati ees, kuigi ma seda iialgi ei tunnistaks, ei, pigem suren.

Nagu hommikul, kui me ujumast tulime, jahedad, käed-jalad mõnusast rammestusest surisemas — ma heitsin voodisse ja lootsin, et Mati tuleb mu kõrvale, aga tema haaras laualt telefoni, kohmas, et peab helistama, ja kadus, läks lausa trepist alla majaesisele muruplatsile ja rääkis seal mitu minutit nagu eile ja üleilegi, käisin korraks rõdul vaatamas ega tahtnud, et ta mind märkaks, sest kuigi mind huvitab väga, kellega ta seal räägib, tean ma, et see pole minu asi, tal on oma elu ja tegemised, millest mina tuhkagi ei tea, kuigi me oleme juba kolm ja pool aastat koos elanud — ja ma tean, ma kinnitan endale, et tean, et ta ei tee mulle kunagi haiget, ei, tal on lihtsalt mingid oma asjad ajada ja ma oleksin rumal, kui ma endast võitu saamata ikka oma nina liiga sügavale tema eraellu topiksin — ja siiani olen vist suutnud sellest hoiduda, ehkki vahel nõuab see suurt pingutust — nagu toogi kord kolm päeva tagasi, kui ta ootamatult keset ööd koju tuli, purjus ja sõnaaher, ütles ainult, et ei kannatanud ükski maal olemist välja, ja kui mina tegin järgmisel hommikul ettepaneku koos suvilasse tagasi sõita, ajas ta sarved vastu, kinnitas, et seal pole midagi teha, seal olevat väljakannatamatult igav, ja kui mina jäin kindlaks, et tahan linnast pääseda — sest see Prousti tõlkimine oli juba hakanud mõjuma mu vaimsele tervisele, ma ei võinud enam kodus istuda ja sõnu otsida, niigi kulus viimasel ajal suurem osa igast päevast pikkadele teraapilistele jalutuskäikudele äärelinnadesse — kui ma talle ütlesin, et pean oma tööst, kodust, Proustist, sellest vastikust elust, mis on täiuslik sellepärast, et on elamata jäänud, pean kõigist võõrastest sõnadest, võõrastest mõtetest eemale saama, ja kuhu siis veel minna kui mitte meie oma suvilasse, mille me mõni aasta tagasi pangalaenuga ostsime, ehkki see meil kaugelt üle jõu käis — miks mitte sinna Võrumaale, ma olen seda maja, õunaaeda, järve ja metsa juba armastama hakanud, vahel tunnen end seal rohkem kodus kui Tallinnas — siis vastas ta kiiresti, et viib mu parem kuhugi mujale, ja me sõitsime millegipärast siia, Võrtsjärve äärde, ja jäime sellesse võõrastemajja pidama — ja siin ei ole sugugi halb olla, mulle meeldib siin, aga ma ei saa aru, miks me siin oleme ja kuidas Mati äkki nii rikkaks on saanud, et igal õhtul teekäanu tagant baarist häid veine toob, rääkimata siinseis oludes luksuslikest hommiku-, lõuna- ja õhtusöökidest — kõike seda vaadates ma mõistan, et on midagi, millest ta mulle ei räägi, aga ma teesklen järjekindlalt, et see ei lähe mulle korda, ma usaldan teda, naeratan süütult ja õnnelikult, kui ta kohmetuses pobiseb, et on minuga suvel ringireisimiseks ammu salaja raha kogunud — parem, kui ta seda poleks öelnud, mul on valus, kui ta valetab.

Aga ma usaldan teda, mis mul muud üle jääbki, kui ma tahan olla tema naine, elada temaga koos, tahan, et temast saaks mu laste isa — ja ma olen õnnelik siin päikese käes elu mõtte ja omaenese suuremeelsuse üle mõtiskledes ning oodates, millal Mati lõunasöögiga naaseb — huvitav, mida ta täna toob, eilsed seenepirukad olid jumalikud, mulle ei olegi midagi rohkemat tarvis, ma tunnen end tõesti suurepäraselt.

Ta oli kõhu täis süüanud, end diivanile visanud ja ajalehe just kätte võtnud, kui telefon läbilõikavalt tilises. Mees ajas end kirudes püsti ja tatsas aparaadini.

„Jaah, Kapp kuuleb.“

„No tere! Vares siin. Kuule, tule kohe siia! Teeme selle asja täna klaariks.“

„Aga me pidime ju ülehommeme kokku saama.“

„Tead, ülehommeme pole nagu õiget aega, tuleb igasugust uut jama peale.“

„No olgu. Oled hotellis või?“

„Siin, siin. Niisiis poole tunni pärast.“

„Okei, tulen.“

Kapp pani ohtes toru hargile ja hakkas pükse vahetama. Emand, kelle juures ta juba teist aastat ajutiselt elas, oli teatrisse läinud, kuid Varese nõudliku kõne järel oli Kapi rahulik õhtupoolik nüüd mokas.

Kapp teatrit ei sallinud, seda nägi ta niigi iga päev. Vaheldumisi ärikvartali lääne- ja idaküljes sissepääsu turvates tuli autojuhtidega igasuguseid stseene ette. Suures ärihoovis paiknes lisaks kauplustele, büroodele, parkimismajale, pangale, pubile ja ajalehetoimetusele ka ööklubi, kuid nüüd oli see omadega pankrotis. Koos sellega oli läinud krabisev sularaha, mis õiste diskoliste käest varem turvamehe taskusse oli tulnud. Muidugi olid mõned rutakad, autoroolis või selle kõrval nokastunud fraierid ähvardanud teda kasti lüüa ja kinga anda, lubanud talle pähe kuseda ja suhu anda, aga töö oli töö, sissesõit hoovi maksu all, sellest pääsesid vaid üksikud bossid ja vastava liikluskaardi valdajad. Ainult nende brigaadi juhataja, endine KGB major, oli lahti lastud, sest tema minevik oli hakanud turvafirma uuele omanikule närvidele käima.

Kapp lasi ukse klõksti kinni ja astus alla. Üks viinapood tuhandest oli ka nende majas. Veidi kaalunud, võttis Kapp ühe väikse viina ja kaks õlut.

Vares oli ta kunagine klassivend ja elas hotellis, sest ta oli riigikogu liige. Nende partei, kuhu Kapp lihtliikmena kuulus, oli sedakorda opositsiooni jäänud ja opositsioonis tuli teha igasugust tööd. Vares tahtis rõhuda rahvuslikule suunale, ta oli hakanud uurima hilise neostalinismi aegset vastupanuliikumist. Vanal klassivennal oli talle selle kohta üht-teist huvitavat pajatada. Peale kooli lõpetamist olid nende teed lahku läinud, paarkümmend aastat olid nad juhuslikult kokku saades põgusalt suhelnud. Kuid pealinnas olid kunagised provintsi poisid nüüd tihedamalt läbi käima hakanud, vahel koos tina pannud ja infot vahetanud. Kapp aimas, et Vares on ka Kapoga seotud, ent seda koputamislüüsi ta halvaks ei pidanud.

Hotell oli värskelt renoveeritud, fuajees istuv letinäitsik vaatas Kappi, justkui tahtnuks talt midagi küsida, kuid Kapp sammus temast kindlameelselt mööda ega pidanud vajalikuks oma tulekut kommenteerida. Käed seljal

patseeriv hotelli turvamees haistis õhust, et oma tüüp ja asja pärast. Kapp tellis lifti ette, Vares resideeris kuuendal korrusel.

„Tere-tere, võta jope maha ja istu.“

Toas olid televiisor, kummipuu, kaks kušetti, kaks maali, riiu ja laud täis pabereid ja kaustu. Kapp pani pudelid kolksti lauale.

„Las nad esialgu seisavad. Aga pane külma!“

Alles nüüd silmas Kapp külmutuskappi.

„Mul on siin veidi viskit. Võtan su jutu linti, pärast teeme all korralikud praed ja vaatame, mis linde seal liigub.“

Kapp ei kahetsenud enam, et oli pidanud pärast kaheteisttunnist vahetust uuesti välja tulema.

„Võtan jutu libestuseks ühe õlle,“ ütles Kapp, tõmbas tulemasina kannaga krupsti „A. Le Coq'il“ korgi pealt ja jõi otse pudelist.

Vares silmitses hindavalt oma klassivenda. Vabadel õhtupoolikutel koos tinutades pidas ta teda justkui oma eraturvameheks, kellele võis alati kindel olla. Vares ei kuulunud partei siseringi, kuid oli omas sfääris siiski tegija. See sfäär hõlmas mitmeid seksioone, ühendava tegurina oli ta partei ninamees-tega tihedalt seotud. Teda hinnati kui praktikut, aga ta ise tahtis ka teooriat teha.

Selleks tuli kõigepealt viski lahti korkida. Vanasti olid nad viina võtnud, aga nüüd mekiti Tallinnas rohkem viskit, sest valget viina peeti venelaste ja Tšehhovi-aegsete ametnike karakaks.

„Krooooooks,“ röhitses Kapp õllegaase ja istus kušetile.

Vares valas kahte silinderjasse klaasi sortsu ja ulatas ühe klaasi Kapile. Nad löid kokku ja rüüpasid ning Kapp neelas viskile veel õlut peale.

„Viski ja õlu on vennad.“

Vares võttis diktofoni ja istus Kapi kõrvale.

„No räägi nüüd rahulikult, kuidas see asi sul selle kujuga käis.“

Kapp tõmbas kopsud õhku täis ja alustas.

„See oli 1987. aasta augustis peale Hirvepargi miitingut. Ma töötasin siis valvemehaanikuna, olin öövalves ja ise miitingule minna ei saanud. Aga mu naine, kellega ma siis veel abielus olin, trügis sinna päris esiridadesse ja lasti pärast pioneeride maja huvialaringi juhendaja kohalt lahti. Kutsuti Kalinini rajooni võmmi vestlusele. Seal hakkas mingi libe sell umbes sellist juttu rääkima, et teate, teie majast on tulnud meile kaebusi, et olete selline imelik ja kahtlane inimene. Mul naine pörutas kohe, et teate, mõelge mingi vettpidavam vale välja, ja lõi ukse väljastpoolt kinni. Paari päeva pärast kutsus dire ta välja ja ütles, et teid me siin enam tööl pidada ei saa. Tegelikult oligi see üks parteilaste pesa, kes leninlike siltide all lapsi lollitasid.“

Kapp neelas pudeli tühjaks ja pani selle püsti vaibale. Vares oli ta viski-klaasi jälle poolenisti täis valanud ja veidi sortsanud endalegi.

„Ah nii olid lood. See on mulle uudis, et Hirvepargi pärast kedagi massi hulgast töölt lahti lasti,“ ütles Vares.

„Tead, siis ilmus see Levini artikkel „Sulid“, mis ajas mõne mehe päris raevu. Naan ja vana Allik hakkasid kogenud parteijuurikatena hoogsalt vastu mõlisema ja...“

„Tean seda verbaalse onanismi lugu, räägi, mis sa ise tegid!“ löikas Vares teise jutu katki.

„See ajas kuradi vihale ja ma siis mõtlesin, et annan neile vastulöögi, kõige pühama asja pihta. Situn kommunistidele otse südamesse, mingi või sellepärast kolmas maailmasõda lahti.“

„Oo-hoh!“

Kapp neelatas. „Sa tead, et ma juba kooliajal neid plahvatusi korraldasin. Mäletad, panime vahisõdurile kärakalaengu aia alla ja proovisime hiljem polügoonil kaevikutalade tugevust. Mätsad igatahes lendasid!“

„Mäletan, mäletan,“ kiitis Vares takka.

„No ja siis 1987. aasta augusti lõpus mul tekkiski idee see kuradi kuju õhku lasta. Kogusin mitu päeva ainet — kaaliumpermanganaati ehk lillatera sain ühest keemialaborist, uhmerdasin selle peeneks ja viilisin töökojas hunniku duralumiiniumipuru magneesiumile lisaks. Segasin enam-vähem pooleks. Keevitaja Sanka tegi mu näpunäitel kesta, kuhu segatud aine sisse panin, oli üle poole liitri, aga see ei vasta trinitrotoluooli võimsusele, annab ehk vaid poole, minu lõhkeaine puhul sõltub laengu tugevus paljuski kestast. Sanka, žuk navoznõi, tundis huvi, mis kuradi jurakat sa tahad, mõtlesin mingi hüdraulilise jama ettekäandeks. Ei teinud elektrilist süüdet, ma ei tahtnud juhtmetega mässata, ka raadio teel süütamisega oleks sel ajal ilgelt organiseerimist olnud, oleks pidanud spetsialisti kaasama, aga ma tahtsin selle vandenõu kõik üksi ära teha.“

Kapp neelatas ja jätkas. „Valisin sümboolselt 1. septembri — Teise maailmasõja avapäeva — ja mul oli siis selline tunne, et minugi pärast mingi selle plahvatusena nüüd lahti kas või kolmas! 1. septembri öösel olin õudseltsel närvis, ei tahtnud enne kella nelja jumakat teha. Võmmid lõpetasid sel ajal kell kolm öösel patrullimise ja tilkusid hiljemalt poole või kolmveerand neljaks koju magama. Nihelesin ja tundsin, justkui läheks tsaarile endale pommi viskama. See Aleksandri tapjate vaim käis mul peal küll, oli täitsa täpselt selline tunne, nagu oleksin üheksateistkümnenda sajandi separatist-terrorist. Või ekstremist, nagu kommunistid sada aastat hiljem kaagutasid.“

„Hea küll selle vaimu ja ismidega.“

„Läksin siis öösel kella poole nelja paiku sinna...“ Laual helisev telefon katkestas Kapi jutu.

„Kurat! Kes see on?“ Vares läks aparaadi juurde ja tõstis toru.

„Vares... Tere-tere... Nooh... Jajah... Natuke seda asja rahanduskomisjonis arutati, aga otsustamine lükati edasi... No paistab, et see parandusettepanek ripub õhus... Ei, sa pead ise sinna kohale tulema... Homme... No hea küll... Olgu... Ootan,“ lõpetas Vares. „Limukas tuleb.“

„Milline limukas?“

„No kas sa ei mäleta, kes meil koolis komsomoli juhtis ja hiljem nende väliseestlastega jahtis.“

„Ah see!“

„Teadlasest vend istub tal nüüd koalitsioonis, aga ta on natuke hull, ei jaga neid rahaasju, ajab mingit tervisliku eluviisi liini ja teeb ajalehtedes

narkovastast ristiretke. Täitsa absurdne lugu — vend on koalitsioonis, aga venna vend ajagu oma rahaasju opositsiooni kaudu,“ seletas Vares.

Kapile paistis, et Varesele teeb see väike segadus väikest heameelt. Ta ei teadnud, et riigikogu rahanduskomisjonis kippusid hääled ühe parteitu tõttu ja kõikuva elemendi kaasabil opositsiooni kasuks jagunema.

„Eelnõu võib sealt küll suurde saali upitada, aga see tuleb lavastada koalitsiooni initsiatiiviks. Et endale meelepäraseid seadusparandusi parlamendis läbi suruda, tuleb opositsioonil mõnikord komisjonides neid parandusettepanekuid energiliselt tõrjuda ja hiljem suurel hääletusel tola mängida,“ seletas Vares.

Selline, pealtnäha justkui keeruline skeem oli Vares peas küpsenud paari sekundiga. „Tegelikult on see imelihtne, ainult ellu viia on keeruline, sest inimesed pole malenupud, keda lihtsalt ette-taha tõsta. Poliitikutega on vaja tundide ja päevade kaupa rääkida, neid määrada, oinastele tausta seletada, vastasmängijaid üle kavaldada. Õigest otsast asi käiku anda.“

Kapp kuulas ja mõikas. Üldiselt tal pea jagas, kui ta viitsis protsesside vastu huvi tunda. Keegi poleks uskunud, et selline pealtnäha härg mees oskab ja viitsib tundide kaupa peenlukksepa tööd urgitseda. Ta oli üks kord kriminaalselt karistatud, saanud paragrahv 195 lõige 1 alusel lihtlabase huligaansuse eest Andropovi ja Vaino ajal aasta tingimisi ja selle kunagise ühekordse restoranis vastu lõugu andmisega oli tee politseikarjääriks kinni. Eelmise valitsuse ajal oli Vares küll korra vihjanud, et võib tuttava siseministri kaudu toimiku klaariks pühkida, aga tol ajal polnud politseis veel midagi veetlevat. Vares oli ka vanglaülema või selle asetäitja ametikohta maininud, kuid Kapp ei suutnud end sellena kujutleda ega võtnud vedu. Temas polnud sihukest särtsakat stardikiirendust, entusiastlikku pealehakkamist ja energilist sehendamisoskust mis Vareses. Kapi karakter vastas ta nimele, kuid teinekord võisid ukсед ja sahtlid kiiresti käima hakata ja seest palju imeasju välja tulla. Kunagi oli ta raskekaalumaadlejana noorteklassis Eesti meistriks tulnud, aga enne seda ka rajooni keemia- ja füüsikaolümpiaadidel auhinnalisi kohti saanud. Ülikooli polnud Kapp läinud, sest enne seda võeti ta Afganistani sõtta. Seal kogetu vajutas ta hiljem veelgi tasasemaks, kuid pealtnäha vaiksus katlas oli podin sees. Vares aga oli lõpetanud TPI ja kaheaastased kõrgemad ärijuhtimise kursused.

Ukse taga koputati, Vares juhatas Limuka sisse.

„Te vist olete tuttavad,“ osutas Vares vaheldumisi oma külalistele.

„Põgusalt, Toomas Kapp.“

„Kaido Viil.“

Mehed kätlesid.

„Mäletan, mäletan, käisid meist omal ajal neli aastat ees, üheteistkümnendas tsees.“

„Aa-hah, olite seal all Vares Reinuga koos,“ lasi Limukas kuuepurgise ploki õlut lohakalt vaibale ja pani pudeli „Belõi aisti“ kolksti lauale.

„Ega mu parteikaaslane meie vestlust sega?“ küsis Vares riukalikult.

„Ei-ei, mis sa nüüd, me ju kõik siin omad,“ oli Limukas lahe.

Kolm purki tehti kohe lahti, Kapp ja Limukas rüüpasid otse musta „Koff IV“ õlut, Vares aga valas endale klaasi.

„Kõige lihtsam on asja nüüd nii lahendada, et ma annan sulle rahanduskomisjoni opositsiooniliikmete telefonid. Räägid neile asja ära — all on vaja tõrkuda! Sa pead oma vennale — võimulolijale —,“ irvitas Vares, „selgeks tegema, et ta muljuks Krause kaudu parandusettepanekuid. Asja on valest otsast alustatud, nüüd peab asjaolusid muutma. Lisapaberid too homme kell kümme minu kätte, küll ma need vastumeelsust teeseldes Krause kätte sokutan,“ seletas Vares.

See hommehommikune Toompeale minek ei paistnud Limukale meeldivat.

„Kas sa ise kuidagi ei saa seda asja...“

„No kuule! Mõtle nüüd loogiliselt — Krause on ju koalitsioonis, aga sinu vend võimulolijatega ühes paadis. Palju see maksuamet teilt tagantjärele tahab?“

„Natuke üle miljoni.“

„Ja muidugi pole teil kassas midagi?“

„On olnud igasuguseid kulusid ja põhikirjakohaseid väljamakseid.“ Limukas rüüpas.

„Kuule, sa ära otse purgist joo. Transamehed armastavad vahel õllekastide peale kusta,“ õpetas Vares.

Limukas ei häirunud.

„Ostsite Jossiga fondile uue mersu, kuidas sõidab ka?“ küsis Vares.

„Ah, see on pidevalt Jossi perse all.“

„No ja las siis Joss ise ajab oma mersuga seda käibemaksu mahavõtmise asja.“

„Mina olen tegevdirektor, aga Joss juhataja,“ tegi Limukas hapukat nägu.

„Palju teie kultuuriloto kunstnikke toetanud on?“

„Raamatupidaja teab täpselt. Aga saanud on paljud.“

„Viimased kaks kvartalit pole ju üldse midagi antud.“

„Polnud midagi jagada.“

„Müüge mersu maha!“ kiusas Vares edasi. Käsi laiutav Limukas vingerdas tal konksu otsas ja Vares paistis seda nautivat. „No hea küll. Et asja kindlalt lahendada, peab su vend laskma Krausel pedaale vajutada.“

„Selge.“

Vaikides rüübati õlut. Limukas vaatas kella ja tegi ehmunud näo: „Oi, pool kümme juba. Ma pidin kell üheksa ühe mehega kokku saama,“ ja seadis end minekule. „Homseni siis.“

„Homseni, homseni,“ muigas Vares, „ja vaata, et su õpetatud vend ses asjas midagi perse ei keera.“

Uks klõpsatas kinni.

„Tõstsid edeva eide kilbiks nõukogu ette ja kantisid kultuuriloto rahad kurat teab kuhu. Maksuamet nõuab nüüd käibemaksu tagasi, kassas pole siltagi ja fondi kohal ripub kirves. Et fondi kinni ei pandaks ja et kultuuri toetamise ülla kilbi all edasi sahkerdada, on vaja nende lotokühveldused tagantjärele käibemaksust vabastada. Selles on point,“ seletas Vares ja silmas laual seisvat konjakipudelit. „Peab vana paksu informeerima, nüüd, mil linn on lännu, kõlbab ka mõnisada tuhat parteikassasse pista. Ja sellest pole Jossil

ja Limukal pääsu, kui edasi tahavad fondeerida," mõtles Vares valjusti, sest ta teadis, et parteiasjus vaikib Kapp kui haud.

„Küll aga sell puges. Mäletad, milline nina püsti agar asjamees ta koolis oli?“ küsis Kapp.

„Mäletan, mäletan. Aga mis tal vennikesel üle jääb? Tahab ju temagi nagu peni pehme leiva peal edasi fondeerida. Muideks, selle fondi juhataja koha peale ponnistab nüüd üks endine riiklik peadirektor, kes teenis vabariigi presidendist kolm korda rohkem, kuid tehti peale viimaseid valimisi ametist lahti. Aga nüüd lähme alla sööma,“ otsustas Vares. „Kuule, mees, kas sul midagi muud peale selle kampsuni selga panna polegi või?“

„On ikka, aga kust ma teadsin, mida parasjagu mingiks juhuks panna.“

„Vaata!“ ütles Vares ja tõmbas seinakapi lahti. „Proovi siit seda, ehk passib?“

Vares keerutas käe otsas tumepunast pintsakut, mida Kapp selga proovis tõmmata. Kuid see oli üpris lootusetu ettevõtmine.

„Oled end päris jummiks söönud, oma sada kakskümmend kilo tuleb vist ära?“

„Peaaegu. Alla saja pole mees.“

Viiepuudane Vares kohendas peegli ees lipsusõlme, tõmbas ise punase pintsaku peale ja soovitas Kapil nahkjope seljast võtta. „All pead selle niikuinii maha ajama, seal on selline kord.“

Loomaliha šampinjoniidega maitstes hästi, kenasti läks ka Austraalia vein. Rahvast oli hõredalt, kuid Vares silmas ühte kolleegi, kes oli tuntud korrup-tant ja keda ajakirjanikud jätkuva visadusega paljastada püüdsid. Kuid nende ind sarnanes kõrbes uluva koera halaga, mida keegi ei kuule.

Piiksus Kapi mobiil, emand küsis, millal Toomas koju tuleb. Käsi nagu ivalabidas aparati katmas, vaatas Kapp küsivalt Varesele.

„Hommikul,“ ütles see mokaotsast.

„Tead, mul on siin ühe parteikaaslasega tähtsad jutud ajada... Restoranis... Ei-ei, pärast tuleb pikem intervjuu vastupanuliikumise asjus... No millalgi hommiku poole... Varem vist ei mängi kuidagi välja... Musi, musi,“ lülitas Kapp mobiili tummaks.

„Muretsseb?“

„Naiste asi.“

Vares maksis. Lisaks restoranile asusid hotelli all veel kasiino ja mitu baari. Ühte neist mindi edasi. Vares heitis silmanurgast hindava pilgu kahele prostituudi moodi linnule ja kostis: „Kaks feemous grausi topeltviskit, jääd pole vaja, vett andke eraldi.“

Baaripreilna askeldas, Kapp ajas käe tagatasku, aga Vares tegi tõrjuva žesti ja maksis ise. Kapp ei teadnud, et teine oli sel päeval ühe suure aktsiaseltsi nõukogust perioodilise portsu saanud. Libud istusid jahtunud kohvitasside taga ja saatsid aeg-ajalt resigneerunud pilke, milles hõõgus kliendilootus.

Üksikuid lühilauseid vahetavad mehed nälpsasid viskit ja vett, tegid suitsu ja nälpsasid jälle. Selja taga sumises kasiino.

„No kas mängime ka?“

„Võiks ju natuke proovida.“

„Julge hundi rind on rasvane,“ muigas Vares, haaras pooliku klaasi ja laskus kõrgelt baaritoolilt. Mehed suundusid ruletilaua poole.

„Sa panusta sinna, kuhu mina ei pane,“ õpetas Vares, „kahe peale ikka midagi näkkab.“ Rahatähed tuli rohelisele kalevile panna, diiler vahetas need žetoonideks. Vares võttis kolmkümmend viiekümmelist, Kapp sama palju kümmelistes. Krupjee lükkas keerlema valge kuulikese, mis langes kümme-konna sekundi pärast soonelt alla, karglema vastupidi pöörlevale numbri-väljale, ja peatus viimaks punase kaheteistkümnega lahtris.

Krupjee, kahekümne viie aastane kinnise soenguga naiseraas, asetas vasest pommikese kerge kolksuga ühele numereeritud väljale ja ütles: „Kaksteist, punane, tvelv, red,“ sest laua ääre vastu naaldus ka üks mulatt. Väli osutus tühjaks, krupjee pühkis oma kahe justkui ahne peoga žetoonid kokku ja lükkas kuulikese uuesti ringlema.

„Teie panused!“

Kostis orbiidil tiirleva kuulikese kõrgsageduslikku klaginat, nelja-viie mänguri žetoonid paigutavad käed käisid kiiresti üle numbrite, läksid risti ja puutusid kergete vabanduste saatel vahel kokkugi. Silmanurgast jälgiti tablood, mis näitas viimaseid numbreid, tehti kiirprognoose ja panustati. Üle poole laua oli jälle kaetud.

„Viimased panused!“

Nüüd pandi viimase kiiruga, igaks juhuks, kuidas sattus.

„Viimased panused!“

Pingsalt jälgiti langenud kuulikese riikalikku karglemist. Vares neelas lonksukese viskit.

„Kaksteist, punane, tvelv, red,“ kommenteeris krupjee ja asetas kaaluvihhi jälle tühjale väljale. Kuid oma väikeseks õnneks oli Kapp kümnese žetooniga markeerinud koridori 12-11-10 ja võitis sellega üksteist samaväärset žetooni ehk sada kümme krooni.

Kulda oli sedastavat pominat, kogenud mänguritele polnud see mingi üllatus, et üks number tuleb välja kaks korda järjest. Vahel juhtus ka kolm korda järjest, vanemad krupjeed teadsid lausa kurioosumeid. Vares oli ükskord oma silmaga näinud, kuidas kuusteist korda järjest tulid välja mustad numbrid.

Vares viipas kärmet asjapulka ja tellis ühe õlle. Asjapulka andis soovi mikrofoni kaudu baari edasi. Mäng tegi närviliseks, ajas suitsetama ja jooma. Varsti töigi tüdruk õlle, Vares maksis žetooniga, mida sisekurja eeskirjad lubasid, ning tüdruk tänas.

Kuulike aga muudkui keerles. Vares fikseeris oma viiekümmestega poolvälju ja mõne täisvälja, Kapp aga panustas ettevaatlikult koridore ja kuuikuid, mõnikord ka nelikuid. Nõnda kulus vähem, aga tuli ka vähem tagasi.

Poole tunniga oli Vares lage, aga see teda ei heidutanud. Punases pintsakus oli, mida võtta, julge hunt vahetas endale uuesti kolmkümmend rohelist. Kapi žetoonitornikesed olid poole kõrgemaks kasvanud. Vares vaatas, kuhu Kapp pani, ja vältis neid numbreid. Ta arvestas loogiliselt, et mänguõnn on laineline, ja keskööl see pöörduski. Vares võitis väikeste vahedega ja mitu korda järjestki viiskümmend korda kolmkümmend viis, võttes tuhande

seitsmesaja viiekümne kroonised võidud ühe tuhandekroonise ja viieteistkümne viiekümnekroonise žetooniga. Kapp vaatas seda varjatud kadedusega pealt, kuid ei läinud hasarti. Tal olid alimendid peal ja need kohustasid kainenemat eluviisi järgima. Vares aga muudkui ladus oma viiekümnelisi lauda ja viskas pruune veerandtuhandelisi tsooni või sektorisse lisaks. Muu hulgas passis ta sajase panusega visalt üht kindlat numbrit, mis lõpuks välja tuligi. Ega selles lauas numbriväljale üle saja panna võinudki, kuid kolm ja pool tonni polnud temale eriline raha, juba manipuleeris Vares oranžide tuhandelistega. Sel laual oligi maksimumpanus tuhat, mida võis asetada vaid üldiselt — punasele, mustale, paarile, paaritule ja poollauale. Tunni ajaga võitis Vares kümnekond tuhti ja sellest paistis talle seks korraks piisavat.

„Kõige tähtsam asi ruletis on võidulaine harjalt ära tabada languse algus ja siis õigel ajal kaine resoluutsusega lõpetada,“ õpetas Vares Kappi. Nad astusid baari. „Palju maha mängisid?“

„Ah tühiasi, neli-viissada krooni.“

„Näh, siin on sulle tuhat õppetunniks, aga seda ära mängu pane!“

Kapp ei tahtnud hästi võtta, aga sõbralik Vares sundis südamest. Tuhande suurim väärtus oligi talle selles, et võis sõpra turgutada.

„Täna maksan mina.“

Baaris istuvad libud pidid seda kuulma. Üks neist oli volüümikusele kalduv blondiin, teine sihvakam brünett, välimuse järgi otsustades polnud kumbki eestlane.

„Mida neiu soovivad? Veini, viskit, konjakit?“ küsis Vares nagu pidu-panev miljonär.

Üle poole reie ja tihkelt ümber torso liibuvates miniseelikutes neiu ahnelt lanti ei haaranud, kuid näkkisid siiski, vahetasid stsenaariumi järgi teineteisega mittemidagiütleva pilgu ja manasid palgele doseeritud naeratuse.

„Võiks veidi konjakit,“ kostis blondiin väikese aktsendiga.

Võetigi veidi konjakit ja uued kohvid. Vares veendus, et neiu töötavad ilma turvameheta, ja löi kaardid lauale — kummalegi kolmsada ja jutul lõpp. Natukese aja pärast kadusidki nad neljakesi lifti.

Kapp ja Vares polnud mingid sekskamraadid, kuid kerge vungi all oli paslik nüüd sedagi vendlust luua. Ülal kisti Limuka jäetud konjak kohe lahti ja kinnitati turvust. Blondiin ütles oma nimeks Pille, aga see võis olla varjunimi, brünett oli vähejutukas, sest eesti keelt ta hästi ei osanud. Juba parajalt svipsus Vares käskis neil alasti võtta ja kärmelt seda tehtigi, sest raha olid nad juba pihku saanud.

Pille kandis punaseid pitsilisi bikiine, mis perse paljaks jätsid. Tantsuliigutusi imiteerides liikus tüdruk laua juurde ja kummutas otse pudelikaelast. Vares klõpsutas laetule surnuks ja langes selili kušetile. Brünett hakkas teda usinalt teenindama. Tänavalaternate valgel võinuks hotellitoas kas või aja-lehte lugeda, aga Kapp haaras Pille sülle ja libu kiljatas. Teisele kušetile maاندunud, tõmbas Kapp kampsuni ja triiksärgi üle pea ning püksid poolenisti jalast. Edasi püüdis proff oma ameti vääriline olla. Kondoomipakike hammaste vahel nagu küpsis tsirkusekoera suus, kummardus ta palja mehekeha peale ja mudis Kapi suguliiget, mis võttis vormi. Pille aga ei mallanud täit

jäigastumist ära oodata, rebis kaitsekummi välja ja hakkas seda vilunult poolpehme riista peale rullima. Protseduuri kommenteerimine mõne sõnaga mõjus seejuures väga orgaaniliselt, peale erootilise muud pinget ei tekkinud. Ühe käega sasis Kapp suhuvõtvat tüdrukut soengut ja silistas teisega Pille selga, sikutas siis punased pitsilised puusade pealt üle reite ja varvaste. Ta keeras Pille selili ja märkas, et häbe oli heledat tooni ja pügatud — järelkult oli tüdruk naturaalne blondiin, kui ta just oma häbet ei värvinud. Teadmine, et teenuse eest on ette makstud, lisas Kapile indu. Ülestõstetud ja hargitatud reite vahel põlvitades surus ta oma külvitõlvikut aegade alguse emasuskaevu, kuid tsiviliseeritud sõrmed haarasid tungipunga ja juhtisid ise selle „Billy Boy“ kummiülikonnaga kaetud ninaka tegelase niiskesse elu ja surma argu. Alasti turvamees Kapp hakkas oma massiivse kerega natuke laisalt litsi sõtkuma. Kostis sügava hingamise nohinat, varsti hakkas Pille nasaalselt pulseerima. Seda teesklust või orgaanikat oli Kapil juba väga raske eristada.

Varese ase jäi varjulisesse tiiba ja loomulikult ei loetud sealgi ajalehte. Kapp nägi kaksiratsa Varese niute peal edasi-tagasi triikivat brunetti, aga turvamehel polnud mingit huvi akti pikemalt piielda, sest Pille hakkas oma puusadega talle alt vastu lööma. Turvamees rakendas teise käigu, sest emase initsiatiiv tuli natuke võimsama rütmiga neutraliseerida. Korraks meenus talle üks miilitsakapten, kellega ta oli üle viieteistkümnepäevase tagasi rajuliselt seksinud. Kapp oli siis kaksikümme neli ja uurijana töötav võmmist vanaema temast täpselt poole vanem. Selili miilits, kelle sääred nühkisid vastu nende kahe palet, oli Kapile üle mõistuse kiiresti alt puusadega vastu löönud. Hiljem ei suutnud mees mitte kuidagi mõista, kuidas oli selline toetuspunktita intensiivne akrobaatika võimalik. Parajasti vilunult seda iidseimat tööd tegev Pille polnud pooltki nii hea ja kiire kui Brežnevi-aegne miilitsakapten. Aga tüdruk polnud ka veel nii vana ja kogenud ega olnud oma oskusi ses saadikutoas küllap veel avada jõudnud.

Kapp tahtis teda teistpidi testida, keeras tüdruku käpuli ja hakkas teda tagant jõnksutama. Noor, näoli linalle langenud ja käed ette sirutanud prostituuat andus päris hästi, kuid Kapp tundis, kuidas teda teiselt poolt vahitakse. See kahandas ta indu, kondoomi harva kasutajana ei tundnud ta eriti erutavat kontakti, kuid sugutas oma puise erektsiooniga mehaaniliselt edasi, justkui oleks ta tubateatri artist, kes tuhande krooni eest võimukandjale stseeni etendab. Ta tundis, et Pillegi võtab asja tükitöölise meeleolus, enam ta ei häälitse. See ärritas Kappi ja otsekui protestist tagus ta hoogsamalt edasi. Puusad laksatasid pornograafilises rütmis vastu valgeid kannikaid, kuni ta suguollus kontratseptiivi paiskus. Hapra tsivilisatsiooni üks saavutus hoidis ürgset kaevu ja tõlvikut kindlalt lahus, kuid aastamiljardeid orbiidil käiatud jumalamees Gaiat võis ka simulatsiooniga teenida.

Nad laskusid poolkülili lamasklema, kuid samas õpetas Pille nagu vanaema lapselast: „Mine nüüd pese ennast.“

End tunnist väljasaadetud koolipoisina tundev Kapp läkski vannituppa, kus ta kumminataka liikme pealt kiskus ja selle potti viskas. Ühe jalaga vanni astunud, pesigi ta ennast ja kuivatas kenasse valgesse froteerätikusse. Hotell oli peale renoveerimist kolme täрни peale tõstetud.

Aga toas kummutati juba konjakit, Pille tatsas vallatult mööda tuba ja ahnitses alkoholi. Kapp kulisatas Limuka toodud õllepurgist, kahetsedes, et ta polnud seda varem külma pannud. Samas meenus talle teine, enda toodud „A. Le Coq“, mis maitstes leigest „Koffist“ etemini. Paariti voodis lamaskledes hakati vastastikku taustu uurima. Vares ütles, et ta on ülikooli psühholoogiaprofessor, kes töötab oma Tartu erakabinetis ühtlasi ka psühhoanalüütikuna.

„Te ju teate, kus on Tartu ja mis on psühholoogia?“

Seda litsid teadsid ja nende hääletooni muutuses võis tabada respekti järsku tõusu.

„Ühtlasi pean ma siin kuradima Tallinnas tegelema parlamendisaadikute hingehädadega,“ jätkas Vares. „Aga raske on nende aktsiisist, eurodirektiividest ja riigieelarve ridadest ummistunud ajusid puhtaks rookida. Tegelikult polegi eestlane psühhoanalüütiline rahvas, vaid üks ahju taga pihkupeksjate tõug, kes altkulmu põrnitsedes naabri iga rukkikoti peale kadedusest roheliseks võib minna.“

„Te räägite nii keeruliselt, härra professor,“ ütles Pille.

Vares vakatas korra, kuid sai auavaldusest kohe üle.

„Mis teie, mind on üks! Pealekauba oleme siin nagu ühes voodis ja joome ühest pudelist. Ütle mulle ikka sina. Ma olen täitsa veendunud, et hoopis teie, kenade tüdrukute ihulised võlud võiksid nende riigikogulaste ajud palju paremini paika tõmmata kui minu sõnajahused konsultatsioonid.“

„Aga kellenä sina töötad?“ küsis Pille Kapilt ja nähvitses endale uue sorti konjakit.

„Mina... mm-mm-mm...“ kulisatas Kapp õlut, „pole ka mitte munn mees, vaid... raban omal rindel täie rinnaga,“ ei tahtnud ihualasti härg oma kaarte avada.

„Kalju on minu autojuht ja ihukaitsja ühes isikus, džuudos oli ta omal ajal Nõukogude Liidu hõbe,“ pistis Vares vahele.

„Finaalis nihestasin käe kaks korda õlaliigesest välja, enne kui kohtunik matši katkestas ja sellele kuradi grusiinile meistrikulda andis.“ Kapp tundis, justkui oleksid sõnad iseenesest tal suust tulnud, otsekui oleks mingi üleloomulik jõud neid ta seest välja tõuganud. „Näe, sellesama käe,“ tõstis Kapp oma vasakut, mille biitsepsile toetus blondide salkudega kukal.

„Oh sind, eesti vägilast,“ ohkas Pille ja musitas Kapi kümnendikmillimeetriste tüügastega põske. Väike orgaaniline armumine käis töö juurde, suust suhu suudlust olid nad ka seksides vältinud, suudlusele polnud tsivilisatsioon veel kontratseptiivi leiutanud.

„Aga räägi nüüd endast, millal su sünnipäev on, mis tähtkujust sa oled?“

„Ma olen Hobuse aasta Kaalud, sünnipäev on viiendal oktoobril,“ ütles Pille.

„Kus sa sündisid?“

„Vasalemmas. Isa on mul seal Rummu laagris ment. Tütar on mul ka, juba kaheaastane, ema hoiab teda seal, käin neid vahel vaatamas ja raha viin ka. Emal polegi enam tööd,“ rääkis Pille.

Kapp tundis, et tüdruk ei valeta. Ainult Pille oli vahest ta töönimi. „Aga kas sa ise ei taha mingit ametit proovida?“

„Ma lähen trollijuhtide kursustele, seal on päris head palgad.“

Kapp aimas, et tüdruk on juba teist aastat Tallinnas trollijuhtide kursustel. Padja kõrval vedeles teine pakike tsivilisatsiooni üliveniva saavutusega. Turvamees oli juba liftis silmanurgast kellaja fikseerinud ja nägi nüüd seinal tiksuvalt seierplaadilt, et tunnist on veel paarkümmend minutit puudu, aga tüdrukud ei paistnud kibelevat. Nad kaisutasid teineteist, Kapp tundis endas kuumavat kirehoogu, milles oli tiirasuse teravust. Kohe läkski käiku tsivilisatsiooni saavutus, Euroopa-pärane miilitsa moodi tegemine näis neile paremini sobivat. Pille tahtis endale patja alla panna, aga nad rahmeldasid ilma selletagi kähkuka laadis ja Kapil tuli kiiresti ära.

„Juba tuli või?“ kõlas koos küsimusega pettumuse noot.

„Jah, tuli ära,“ oli Kapp samuti veidi pettunud ja tatsas tubli koolipoisi sammul jälle vannituppa.

Libud tegid suitsu ja tilgutasiid konjakipära, võtsid, mida võtta andis. Vares pidi hommikuks pea selgeks puhkama ega tahtnud neid teiseks tunniks palgata. Riietuti kiirelt, mõõdetud liigutustega nagu kasarmus. Enne väljumist ajas Vares end püsti ja kõndis, lina ümber nagu Vana-Rooma senaatoril, oma pintsaku juurde. Ta andis tüdrukutele sada krooni taksoraha ja kummalgi paar nimekaarti.

„Helistage neil numbriil, igal ajal. Nad on väga head, lahked ja helled härrasmehed. Võtavad teid korraga ette.“

Kapp saatis libud liftini. Pille kritseldas tema sigaretipakile ühe telefoni numbri.

„Helista, me võime seda ka ilma kondoomita teha, ma olen sus kindel,“ surus ta oma suudeldud näpud Kapi põsele ja libises naeratades lifti. Uksed sulgusid.

Füüsiline pinge oli mehes alanenud, kuid ärritus jäi närvidesse ja ähmane igatsus südamesse.

„Mis numbrid sa neile andsid?“

„Hah-hah-hah-hah-aaa,“ naeris Vares. „Krause ja Limuka venna oma. Jõle kihvt, kui mingid libud keset pingelist partei välkkoosolekut otse Toompeale fraktsiooni helistavad. Seda kuradi koalitsiooni peab igatpidi murendama.“

„Näe, panid kõik meie konjaki nahka.“

„Mitte meie, vaid Limuka libistatu. Tahad, too uus,“ küsis Vares kätt pintsaku poole suunates.

„Ei-ei, pole vaja. Sa oled niigi täna suuri kulutusi teinud. Andsid mulle tuhat ja... Ma ei tea, kuidas sind tänada. Pean teinekord samaga vastama. Selle Pille võiks millalgi uuesti välja kutsuda.“

„Ah, unusta ära. On palju paremaid tükke kui see menditütar. Üldiselt oma nooruse kohta päris vilunud libu. Keel ka korralikult suus,“ nentis analüütikust Vares. „Kurat! Homme peab jälle kümneks end sinna Toompeale vedama. Väga valesti arvab see kitsikuses vinguv rahvas, et me niisama oma paarikümnetuhandelist saadikupalka saame. Ausalt öeldes hakkab mul järjest

tihedamini see paberite ja sõnadega jahmerdamine närvidele käima, aga tulevase pensioni nimel tuleb see teine aeg seal parlamendis läbi nükkida. Pole see poliitiku elu mingi meelakkumine.“

„Ma siis lähen.“

„Oota'nd. Kus sa tormad. Meil jäi ju intervjuu selle Limuka tulekuga katki ja pealegi unustad oma viina.“

„Ah soo!“ elavnes Kapp ja läks võttis külmikust väikse „Viru valge“. „Tahad ka?“

„No vala üks viiskümmend senti.“

Kapp valas Varesele ja siis poole rohkem endale. Mõni leige purgiõlu oli veel terve. „Kuhu me ennist jäimegi?“ Vares võttis diktofoni, keris natuke tagasi ja klõpsas käima. Aparaadist kostis Kapi hää: „Nihelesin ja tundsin, justkui lähaks tsaarile endale pommi viskama. See Aleksandri tapjate vaim käis mul peal küll, oli täitsa täpselt selline tunne, nagu oleksin üheksateistkümnenda sajandi separatist-terrorist. Või ekstremist, nagu kommunistid sada aastat hiljem kaagutasid.“

„Hea küll selle vaimu ja ismidega.“

„Läksin siis öösel kella poole nelja paiku sinna...“

„Noh, tuli meelde või? Lase siit edasi,“ ergutas Vares oma ihukaitsjat, kes rüüpas haljast viina.

„No läksin siis, see oli 1987. aasta 1. septembri öösel, või õigemini varahommikul kella nelja paiku, sinna Tõnismäele pronksõduri juurde. Mingi tänavapühkimise masin nükkis juba ümber Kaarli kiriku asfaldi puhastada. Aga see lärm mulle just sobiski. Igavene elus tuli heitis nimetu sõduri haua ette platsile mu varju, oli kuratlik tahtmine neile kommuudele ja Suure Isamaasõja pühakutele raskelt ära panna. Otse neile Nõukogude armee jumaldajaile südamesse sittuda, nagu ma ennist ütlesin. Sa ju tead, et ma olin kunagi Afganistanis nende lõa otsa võetuna sunnitud tapma,“ ohkas Kapp.

„Et sind ennast ei tapetaks.“

„Jajah. Aga see armee asi tegi teinekord tagantjärele õudset viha, eriti just siis, kui sa neid siin uhkete peremeestena okupeerimas ja reostamas nägid.“

„See selleks.“

„Süütenööriks kasutasin kahte omavahel pikuti ühendatud riba, mille lõikasin — tead, sellest põlevast laste mänguasjade ja kammide materjalist, millest me koolis tossupomme tegime.“

„Tean, tean.“

„Süüteavaks puurisin paksu teraskesta eraldi augu, mille pealmise osa täitsin kindluse mõttes tikuväävliga, ava peale kleepisin kile, et aine ei pudeneks. Muuseum, kindluse mõttes olin kogu töö kinnastes teinud.“ Kapp rüüpas. „No ja surkasin siis süüteriba kesta sisse, panin oma pommi talle kaenla alla, kiivri ja küünarnuki vahelisse õõnsusse. Esimene tikk kustus, aga teisega sain tule otsa. Igavene tuli andis oma saundi, aga seda polnud seal enam sekunditki aega nautida. Lippasin mööda Hariduse tänavat, ja kui ma sinna polikliiniku ette jõudsin, tead, seal on see Kerese monument, käiski igavene jumakas ära, mis pidi minu meelest pool Tallinna maast lahti

raputama. Parajasti üle Pärnu maantee minnes nägin ehmatusega, et üks miilitsamasin — „Žiguli“ — keeras üles Tõnismäe tänavele, justkui oleks plahvatuse peale välja sõitnud. Samas aga taipasin, et see on puhas juhus ja et vaevalt nad masinas midagi kuulsid. Läksin „Kosmose“ tagant üle Liivalaia ja edasi Herne kaudu Siselinna surnuaeda. Oli kena vihmajärgne ilm, mul olid kummikud jalas, käisin läbi lompide, ükski verekoer poleks pikalt jälge üles võtnud.

Tegin surnuaias suitsu ja hiljem viitsin elustavas bussijaamas aega. Kange tahtmine oli näha, mis sest pühast hauast järele jäi. Istusin „Estonia“ ees number kaks trolli ja sõitsin sellega alles poole seitsme paiku kuju eest läbi. Minu suureks pettumuseks oli see endiselt täitsa terve,“ seletas Kapp ja valas endale veel viina.

„Laeng jäi vist selle Koljati jaoks nõrgaks?“

„Ilmselt. Aga tead, milles on omaette naljakas point? Leidsin selle hiljem üles. Nagu sa tead, tähistati siis suure hardusega Tallinna vabastamise aastapäeva. 22. septembril 1987 andis üks Poola admiral, muidugi selle Jaruzelski punase Poola admiral, seal sellele pronkssõdurile au. Mõni päev hiljem läksin ja vaatasin seda kaenlaalust. Kest oli alles. Keevitaja Sanka, žuk navoznõi, oli sitasti keevitanud, laeng oli praakõmbluse kaudu kõik tagant välja, vastu taevast läinud. Aga au nad mu pommijäänusele seal ikkagi andsid!“ lõpetas Kapp oma hauaõhkamise loo.

„Ah nii olid siis lood,“ lülitas Vares diktofoni kinni. „Kes seda veel teab?“

„Mitte keegi peale sinu.“

„Materjali võib vihjamisi kasutada, kaudselt allikale viidata, kuid üle paari-kolme lause sest mu uurimustöösse ei saa.“

„Tee, mis tahad. Nagu vähe oleks sest kuju mahavõtmisest ja mujaleviimisest juttu olnud. Tahad! Ma lasen selle leinamehe nüüd kindla peale kenasti lõhki,“ süttis purjujäänud Kapp. „Ütle ainult, teen ära ilma igasuguse palgata. Teen, nagu seda kontseptuaalset skulptuuri tehakse. Pärast on näha, mis vormi lõhkeaine akadeemilise statuja deformeerib.“

„Kust sa selliseid sõnu oled õppinud?“ imestas Vares. „Nüüd pole sel enam nagu suurt mõtet. Pulli ju saaks ja ajakirjandusel oleks ainet spekulatsiooniks, aga üldiselt ei tasu venelaste integratsiooni ärritada. Poliitiliselt poleks see õige käik. Varem või hiljem koristatakse see sealt niikuinii.“

„Nüüd ei saa ka enam otse südamesse sittuda, haud pole enam üheselt püha igavese sõduri ase, vaid rohkem nagu pronkspuuslik ideoloogilist meel-sust eristavas tsirkuses,“ ohkas Kapp.

„Eks ta kipu nõnda olema jah,“ haigutas Vares.

„Veerand neli juba,“ ütles haigutust lugenud Kapp. „Pead homme jälle selge peaga platsis olema. Ma siis lähen.“

„No ole meheks. Võta see viinasorts kaasa, kui tahad. Mina pean hommikul ehk vaid ühe õllega piirduma.“

„Üks neid järel ongi. Pane see külma. Tõmba vahel traati ja ole terve!“

„Sulle samad sõnad. Ja vaata, et sa seda kuju õhkima ei lähe.“

„Head ööd.“

„Head ööd.“

Kui Vilks sisse astus, ütles uksehoidja, *conciierge*, nagu seda meest vahel on kutsutud, sisenejale sügavalt silma vaadates, vaikselt, kuid selgelt: „Mats.“ — „Kuidas?... Te vist ütlesite midagi?“ Kaks meest seisid viivu üksteisele väga lähedal, siis pööras uksehoidja oma pilgu Vilksi silmateradelt äkki kiiresti ära ning ütles: „Ei, härra, ma pole teid kunagi kõnetanud...“ — „Aga ma kuulsin selgesti, et te midagi ütlesite...“ — „Härra, ma ei tunnegi teid, näen teid esimest korda, uskuge — ma ei kõnetanud teid!“ — „Aga ma kuulsin selgesti, et te ütlesite, et...“ — „Ei, härra!“ Uksehoidja oli äkki kahvatu ning kohkunud. „Ma ei ole teid kõnetanud! Minu asi on seista uksele ja külalisi vastu võtta, vajaduse korral panna riided garderoobi... teil võivad olla kuulmishäired, härra, te eksite, kui arvate, et mul teile midagi öelda on.“

Oliver Vilks, imelise liignimega mees, kelle nimi viis mõttet inimeste lühidusele, kui seda võrrelda tähtede vanusega, tammus nõutult ühelt jalalt teisele, võttis vastu pakutud riidehoiunumbri, tahtis midagi öelda, kuid *conciierge* oli talle ise ligi astunud ning lausus: „Minge nüüd ilusti saali... oodake, kui lubate, ma kohendan teie lipsu... nii, nüüd olge mõistlik ja minge saali — seina ääres on veel vabu kohta.“

Vilks läks oma iseäralikul kõnnakul banketisaali, kus toimus suurärimees Altermanni hõbepulmade pidulik tähistamine. Ta lauanaabriteks olid noorkunstnik Toobu, avangardist-karateka ja ärimehe sugulane; lillelapse näoga neiu Liis, kes töötas hõbepulmapaarile kuuluvas lilleäris; pesuäri omanik, kõrges eas vanapapi Alvin, ja keegi, kellega tollel kohe algul näisid olevat omavahelised arved klaarida — mööblitöökoja omanik Edovald.

Pidulikud tervituskõned olid õnneks juba läbi — Vilks kuulis vaid viimast sõnavõttu, suure elokventsiga kokku seatud sõnajada, mille meeldejäävamad elemendid olid „elu nagu pikk armastusretk“ ja „abieluline epopöa“. Siis esines lühikese vastukõnega peoperemees ise, Josua Altermann. Ta rääkis õnnest olla oma naise kõrval, olla sündinud edukaks, oskusest olla õigel ajal õiges kohas, sellest, et tugevaid aitab ka juhus. Kõne lõpul ütles ta, et äril on nii spordi kui ka kunsti, täpsemalt aga muusika omadusi. Sporti meenutab see siis, kui ärimees ennast ületades — teisi ära võites — saavutab üha kõrgemale seatud eesmärgi, aga tulutoov tehing on alati ka ilus, see on nagu muusika, „kaunis nagu Schuberti laul“. Pilt peoperemehest kui äritegelasest oleks ainuüksi nende sõnade põhjal puudulikuks jäänud — tingimata peab mainima ka tema Kollektiooni, tema koduarvutisse sisestatud suurt nimekirja, meie aja ettevõtjate-ärimeeste loetelu, kellest ei olnud asja saanud,

ebaõnnestujate, traagiliste kaotajate, pankrotistujate nimistut, keda oli hukutanud valearvestus, liigne saamahimu, kasumikirg või lihtsalt andetus. Paljud nendest desperaadodest istusid lihtsalt kinni, mõned olid lurjustest advokaatide abiga päästetud, paljude käekäigust pärast kraahi puudusid tal andmed. Enamikku neist oli ta tundnud isiklikult, paljudega oli ta koos alustanud, vähese rahaga, ühel ja samal ajal. Mõned olid kaotanud just sellepärast, et olid julgenud Altermanni enda vastu minna. Niisiis nimed, nimed, aastaarvud, neile järgnevad majandusandmed, hukkumise põhjused. Kollektiooni vaatlemine oli nüüd juba aktiivsest bisnisest eemaletõmbuva vanamehe kosutav meelelahutus õhtutundideks, kui teda näris kahtlus, kas ta on teinud küllalt palju, kas ta lend mitte liiga madalaks ei jäänud.

Smirnoffi viin, kui seda võtta jää-õllega, mässib jooja kohe kergelt sisse, kuid tugev toit selle kõrvale ei lase rüüpajail silmapilk purju jääda ning pärsib ebasoovitavaid ennatlikke tõblemisi. Kõik kaheksa rasvaparti, mis ette kanti, olid olnud suured, elujõulised linnud. Isuäratavust lisas kindlasti teadmine, et linnud olid äsja lastud, et veel hommikupoolikul olid nad olnud elus, nagu peakelner teatas. Veel hommikupoolikul olid nad koos oma peegelpildiga triivinud tüünel veel, mõelda vaid. Rohelistes salatilehtedes aimus tervist ja vitamiine — seegi kraam oli värske. Noad ja kahvlid kilgendasid kroonlühtrite säras, sööjad kiitsid mõttes kokkasid, endal reitevahe juba higine. Klaase oli üha kokku löödud ning juba oli tõusnud mõnus jutusumin, mis häälitseva plasmana täitis terve ruumi.

„...mõelda vaid, kakskümmend viis aastat kooselu, kakskümmend viis aastat...“

„...aktsiate pealt kümme protsenti puhast, lisaks veel võlakirjad...“

„...intresside langus...“

„...kui meie poleks omal ajal enda heaks...“

„...uskuge mind, need on vaid teie kompleksid...“

„...oleks nagu oma raha peale vihane...“

„...raha on mul küllalt, et...“

„...on teisest abielust üks laps ja kolmandast veel üks, poeg...“

„...moolok...“

„...kõik sõltub tervisest, kui teil seda on, on teil ka kõik muu...“

„...maailmas veidi ringi vaadata, ja siis...“

„...kui on raha, on ka bisnis, kui pole raha...“

„...kuulsin, et ema on raskesti...“

„...valu...“

„...joo, see on lakkamatu vastuseis, see on permanentne mäss...“

Need viimased sõnad kuulusid muidugi avangardist-karatekale; see oli vastus küsimusele, mida ta õieti kunstis jahib. Mitte iial ei usaldanud ta enese reklaamimist võõrastesse rāpastesse kättesse.

„Mis asi on spermanentne mäss?“ küsis kunstnikult omakorda tema noor lauanaaber, seitsmeteistkümnepäevane Liis piiksuval häälel. Tüdruk tahtis seksi kohta kõike teada.

„Permanentne mäss, see on lakkamatu vastuhakk ühiskonnale, see on pidev revolutsioon, uuenedmine, mis läbib kogu moodsa kunsti ajalugu, tootamine innovatsioon, mis kulgeb võimsalt ka läbi postmodernismi — otse tulevikku...“ Kunstnik, täpsemalt avangardist-karateka, oli kergelt punastanud, kuid tagus sellele vaatamata käeservaga vastu lauda, nagu vahel lüüakse demonstratsioonesinemisel — nii et tellised purunevad. Kahju, kuid vaevalt Liis ja teised lähikondlased sellest vastusest targemaks said.

Siis juhtus, et kunstnikust vasemal istuv pesuäriomanik leidis pardipraadi peitunud kõva klombi ning sülitas selle kerge ploksatusega taldrikule. Veendunud, et tegemist on inimese purihambaga, katsus vanapapi kohe keelega järele, kas kõik tema neli tagumist hammast on ikka alles, ning jäi olukorraga üldjoontes rahule. Seejärel kavatses papi skandaali teha, kuid jäi mõttesse, võttis purihamba kahe näpu vahele ning sokutas selle naabri taldrikule, uputas soustilaama, kui lauakaaslane kätega vehkis, midagi peale omaenese sõnade tähele panemata. Pesuäriomanik — kuratlik vanapapi! — oli kunagi variisikute kaudu üles ostnud lõviosa oma sellesama lauanaabri ettevõtte aktsiastest ja tolle mehe majanduslikult väga haavatavasse seisusse pannud, nüüd siis oli ta sama mehe vastu välja käinud veel ühe riuka. Kogu lugu nägi silmanurgast pealt tõusvast peomelust kõrvale hoiduv Vilks, kelle meeoleolu oli uksehoidja käitumisest jätkuvalt halb ja kes istus sirgelt, pilk kogu aeg enda ees laual, ega püüdnud kuidagi sekkuda.

Ja juba enne kohvi ning konjaki serveerimist oli ärimees, kelle taldrikule hammas oli sokutatud, jõudnud tõsta häält ning teinud seda märkimisväärse valjusega. Oli näha, kuidas mees pooljooksujalu käis köögis, tuli sealt tagasi oma kohale saalis, lahkus jälle, käis administraatori jutul, tuli sellega koos tagasi, kõneles kogu aeg väga valjusti ja lakkamatult, näidates kõigile peokülastele üht kaduvväikest asjakest, mida ulatusid lähedalt vaatama ja ära tundma vaid mõned ja mis mehe jutu järgi pidi olema inimese purihambas, sousti seest leitud. Mees oli tegelikult nutmapuhkemiseni solvunud ja tema põhiväide, tema *point* oli tegelikult selles, et seda oli tehtud ettekatsetult, meelega. Ta lubas algetada protsessi. Vilks vaatas pesuäriomanikule, kuratlikule vanapapile vilksamisi otsa ega jõudnud ära imestada selle külma verd: vanamees hävitas salatit, nagu ei näeks ega kuuleks midagi. Nagu polekski solvatud ja alandatud meest, kellele ühekorruga oli meenunud kogu ta traumeeritud lapsepõlv. Alles kohvi ja konjaki ning hõrgutavate delikatess-suupistete ajaks näis vahejuhtum olevat ammendatud — solvatu hääl kostis nüüd vaid puhanguti, järjest nõrgeneva jõuga.

Vanapaari, Josua ja Angela-Emilia Altermanni ette oli toodud nelja ruutmeetri suurune maiustustekarp — eritellimusel tehtud kingitus. Tumedatest šokolaadikompekkidest oli üle terve karbipõhja valge pastilaa taustale laotud suur number kakskümmend viis. Kanti ette kohvi, konjakit ning kalleid veine. Kõigile oli selge, et kätte on jõudnud uus ring. Vanapaarist endast õhkus vaaraode väarikust, nad istusid eraldi laua taga, napolisõnalised, sirgeseljalised. Peoperemees Josua Altermann oli otsustanud terve õhtu mitte ainult kaine

näida, vaid kaine ka olla: ta oli oma eesmärgi nimel endale eelnevalt sisse kallanud kakssada grammi põdrarasva. Angela-Emilia aga oli naine, kes kogu elu oli alkoholist eemale hoidnud ja kes nüüd paarist veinilonksust õhetas, et mitte öelda rohkemat. Tema lõug liikus vaiksete nõksatustega pidevalt üles-alla, tehes seda nii reeglipäraselt, et jäi mulje, nagu kinnitaks naine kogu aeg kellegi sõnu: väga õige, väga õige. Aga seda märkasid vaid mõned, näiteks Edovald, kui ta toidusolkimise vastu vihast protesti tõstis. Angela-Emilia oli talle enda teadmata saatnud üle saali meelekindlust ja julgustust.

Pidu edenes jõudsalt. Üks ülimalt veidrakõlalise nimega mees, Marko Kuller, tegi ettepaneku juua raha terviseks ning toosti järel joodigi põhjani. „Te olete tegelikult kõik minu!“ hüüdis naeru lagistades Agathe, sügisesse ikka jõudnud endine iludus, kui ta mehi avalikult järjepanu suudlema hakkas.

Siis kostis saali teisest otsast uuesti ärritatud hääli. Jaller oli jälle lööma hakanud. Ta oli peole kogunenud äri- ja kaubandusnimimestest üks vaesemaid ja riikakamaid. Josua Altermann oli kaua kahelnud, kas meest üldse kutsudagi, siis aga mõtles ta, et oli algusaegadel, kui „asjad olid veel noored“, saanud mehelt küllalt tõhusat abi, ja kutsus riiukuke siiski. Jallerile kuulus väike röököda linna serval, milles peale ta enese töötas veel keegi, kahekesi tegid nad mingeid vasknublakaid elektrimootorite tarvis, kuid tööd oli väga vähe, ettevõtte kiratses. Jaller kiristas hambaid, jõi, kakles ning levitas koguni vasakvaateid. Kakluse seekordne põhjus oli Vilksile, kes istus kaugemal, ebaselge, igatahes oli see puhkenud põhimõttel üks kõigi vastu. Jaller oli lauale roninud, seisis püsti, keerutas käes tooli ja mitte ainult ei keerutanud, vaid ka löi. Ikka kolm keerdu ümber pea — ja löök, kolm keerdu ümber pea — ja löök. Mehe suu liikus löökidega ühes ja samas rütmis ning Vilksini jõudsid sõnad: meremõrtsukad...! sitapead...! rahahaid...! Keegi kiljatas, kostis klaasiklirinat, keegi hüüdis: „Jätke järele, ma ütlen teile!“ Vilks ei vihanud mitte ainult joomist, vaid ka igasugust kehalist vägivalda, aga kakleva Jalleri kujus oli midagi suurejoonelist, midagi lausa müütilist, ja sinna ei saanud Vilks midagi parata. „Suudaksin mina kolmandikkugi sellest...“ ohkas ta endamisi. Miski temas liigatas valuliselt, miski halas tuhmilt nagu mõranenud kell. Jaller aga rabati laualt maha ja ta kukkus otsa ühe vahetalituskontori omaniku kaheksandat kuud rasedale naisele. Põrandal lamava ja kõhtu kinnihoidva tulevase ema ümber kogunenud peolised nägid, et naine on tegelikult viimase peal, tema oiged ning valuline ilme ütlesid, et tuhud on alanud. Enne otsakukkumist oli naisele vastutustundetult kogu aeg suitsu näkku puhutud, nii et olukord oli äärmiselt tõsine. Nad olid koos mehega, mõlemad täiesti kained, valmistunud peolt lahkuma, kui oli juhtunud see õnnetus. Naine kanti majandusülema kabinetti nahkdiivanile, sünnitusabi kutsuti välja; kohe tehti kuuma vett ning leidus paar kummikindaidki, juhukuks kui abi peaks hilinema. Sünnitusabi hilineski, kuid täiesti tõhus ja paberitega ämmaemand leiti peokülaliste hulgast, ja tema koos ühe loomatohtriga võttiski sünnituse vastu. Väljakutsutud saabusid sireenide huilgel alles siis, kui midagi enam teha ei olnud — jäi vaid üle viia ema, vastsündinud poiss

ning õnnelik isa kuhugi kindlamasse kohta. Olgu lisatud, et poiss oli kõigiti normaalne ja teatud alakaalus ei rikkunud üldmuljet, mille ta kõikidele asjaosalistele jättis. Peoperemees palus ülejäänud külalistel mitte lahkuda, võtta taas istet laua ääres, unustada omavaheline vaen, solvumised, kakkused saadud hoobid ning juua vastsündinu terviseks; poisi nimeks pidavat saada Laurentsius. Ta lisas, et vastsündinu kaelalt, otse kukla alt olevat leitud kolmnurkne sünnimärk — inglisuudluse jälg — ja et see olevat hea, väga hea. Vilks ainult imetles, kuidas see vanatestamentliku nimega, hõbehalli juuksepahmakaga mees peokülalised korrapealt maha rahustas — kui ometi tema enese sõnadel oleks kas või kümnendik sellest sisendusjõust... Aga Altermann, tema on maa sool, tema võib ka vaikida ja ainuüksi tema juuresolek annab asjadele jume ning toidulegi maitse, lisas Vilks mõttes.

Kui seltskond oli lõpuks täiesti vänti jäämas, tõusis Vilks, et saalist väljuda ning tuulutada end fuajees, istuda palmide varjus ning iseendaga aru pidada. Alles äsja oli ta tulnud meeste tualetist, kus keegi, kes oli end avalikult Altermannide salavaenlaseks kuulutanud, kusi iharal ilmel otse põrandale. Ilmselt ei teadnud ta siiski, kes on Josua Altermann. Kui keegi sellest seltskonnast mats oli, siis oli see kindlasti too põrandalekusija. Ja kui õige näis nüüd Vilksile väide, et kui normaalne mees seltskonna moodustamiseks mitmekordistada, siis on tulemuseks loomaaed. Lehtede varjust nägi ta äkki noorukest Liisi koos kellegi loikamiga teineteisel käest kinni hoides kuhugi tõttavat. Nad kiirustasid seiniorva peidetud tuletõrjeredeli juurde, ronisid sellest üles, avasid laes luugi ning kadusid pimedusse pea kohal. Vähem kui poole tunni pärast, kui Vilks asutas end lahkuma, sest oli oma kohalolekuga geniaalsele abielupaarile juba piisavalt austust avaldanud, ronisid needsamad kaks sellest samast luugist ja seejärel redelist alla, ning kui nad möödusid Vilksist, nägi too, et tüdruk oli viimse võimaluseni räsitud, meik näol laiali, loikam aga heitis Vilksile omameheliku, võiduka pilgu.

Kui ta garderoobi jõudis, oli uksehoidja ta juba eemalt kõnnaku järgi ära tundnud: ta käis alati, pea rinnal, käed küünarnukist kõverad, väikeste ettevaatlike sammudega, kandu lohistades — nagu astuks paljajalu mööda killustikku.

„See olete teie...“

„See olen mina.“ Vilks oli otsustanud nüüd, veel enne lahkumist, sundida uksehoidjat oma viga tunnistama — sellega oleks ta hädapärast ehk rahule jäänudki. Mingile vabandustpalumisele ei julgenud ta loota — nii kaua, kui ta ennast mäletas, polnud veel keegi tema käest vabandust palunud.

„Võtke teatavaks, et kui ma kella kuue ajal siit uksest sisse tulín, siis — te siiski solvasite mind.“

„Hakkate jälle peale.“

„Jah, hakkán. Ma pole peaaegu tilkagi joonud ja ma teán, mida räägin. Te nimetasite mind...“ Vilks neelatas korra — kas öelda see sõna välja või mitte? „Te nimetasite mind matsiks.“

„Kuule, mees,“ lausus uksehoidja sinale üle minnes. „Kui sa seda jama ei

jäta, läheb sul halvasti! Ma olen sulle korduvalt kinnitanud, et ma pole sulle midagi öelnud — olgu see asi ükskord ometi klaar!”

Kaks tumedat tüüpi ilmusid ootamatult puhvetiruumist, nukilised näod vaenulikud nagu rusikad, käed taskus, üks neist vilistas tasa. Mehed ilmselt ei kuulunud peokülaliste hulka, nad olid uksehoidja isiklikud sõbrad — kuigi uksehoidjal ei oleks tohtinud olla niisuguseid sõpru —, kes peo esimese, igavama poole olid redutanud viskiklaasi taga puhvetiruumis, et peo teises pooles korda saata tumedaid tegusid, millest isegi *concierge*'il aimu polnud.

Üks neist küsis varjamatu vaenulikkusega: „Mida see titenägu siit tahab?”

„See mees ei taha midagi muud kui väljaviskamist, on nina täis võtnud,“ — uksehoidja hingas Vilksi poole kergeid konjakkiaurusid — „segab tööd ja ajab lolli juttu.“

Kui Vilks kuus trepiastet korraga välisukse juurest alla lendas, tolmumantel järel, ja armetult kõhuli maas lamades silmad avas, siis püüdis ta meeleheitlikult leida sõnu, mida väljaviskajaile läbi ukseklaaside hüüda. Kuid ta ei leidnud neid. Selle asemel hakkasid mõttes rumalalt korduma ühe kunagi ammu pähe õpitud luuletuse read: „Kevad tuleb tõkkeid võites — siis, kui toomingad on õites.“ Ta tõsis aeglaselt, pühkis riietelt tolmu, seadis mütsi otseks ning hakkas, pea maas, kandu lohistades minema.

JÜRI KALDMAA

•
Ehk meenutan ma raevund looma,
kui enam oodata ei läbe,
mil pääseks niuetele ligi...

Liig edev oled. Peps ja käbe.
Saad plagama ja must ei sigi,
sest komistan, kui algaks kooma.

Noor loojang, ööd mis asund looma,
näib ikka veel Su leekiv häbe.

•
Veel Sinu katkendlikku hingamist
ma kuulan hämaras ja häbelikus toas.
Sa olid tulles kaotand kinga vist.
Kõrb, mida näha lootsid, hoopis on oaas.

Jalg libises mu kaelale kui sall.
Ah mida mäletab mu turi pehmusest?!
Kuu sukkadele laskus kui korall.
Öö venis reieni... Sa ära ehmu sest.

Mu elu — see on ainult põgus viiv,
mil kummardud, et tõsta kleidi kõrvalt maast
(las viibib rinnanibu küps oliiv!)
üks kargas luuletus kui hõõguv tähelaast.

•
Kuis täitis Eha tänava Su nõtkus!
Ma haarasin Su valgest jopekäisest
(tuul laugudele vahtralehti sõtkus),
kuid ainult vihmapiiisk mu pihku jäi sest.

End leidsin Võru—Filosoofi nurgalt.
Sa kadusid nii kiirelt. Liig julm nali.
Metshani lendas traadi pealt ja kurg alt.
Neid silmates siis sügisest sai tali.

Kuu saabus salaja. Su paoteed nägi.
Ta kõver suu ühtäkki vajus valla...
Hääl — täpselt Sinu tämber! — selle vägi
mind sunnib sööstma limusiini alla.

•

Ju pihlak nukralt nurmel veretab,
vaob vahtra õlgadele pruun pastell.
Arg kääbusmoon veel tuules eretab
ning kurgedele kirikus lööb kell.

Pea liugleb lumi taas, ja teretab
ja lesima jääb süütuil samblikel,
ning jää, mis taeva jätab mereta,
on nagu surm — õrn, armulik ja hell.

Kui oskaks külma eest nüüd hoida Sind
all alatu ja julma akvarelli,
kus nuukseid igavikku pillub rind!

Vaid piisad langevad me vahele kui trellid.
Mul õhe rauged raev ja vaibub ind.
„Ju lõpp on ligi! Ligi!“ kriiskab toonelind.

•

Me haiged oleme, mu väikemees...
Kui paljust võõrutatakse nüüd meid!
Ju voodi päitsis käbilind on ees,
kes põrnitseb ja piinab südameid.

Me kõrval laual hangub mesi veel.
Ta läheduses hapuks tahkub piim.
Ent õhk, mis teistel helab naerudest,
on meile paks kui liim.

•
Ma trotsin talve längus küünis.
Kui parvest maha jäänud kurg sääl kruuksun
ja jäätund heintel vabisen ning nuuksun,
kui katab taas mind öö võrkpüünis.

•
Ei ole ammu kuulnud sõnu oma huulte vahelt.
Kuis kõlaksid nad kütmata ja musta ahju veeres?
Rõõm, mida tasus loota esimeselt kevadrahelt,
veel viivitab. Ent mõte siiski endamõrvalt veeres.

Kask elustas mind terve öö. Ja küllap mitu haigust
sai põetud igaveseks melanhooliate jooksul.
Pea vaimustun kui vaenelaps jääl igast päikselaigust.
Ja mõtisklen, mis tähendus võiks olla konnakrooksul.

Ei! Ära arva, et mu saatuseks on kestev nukrus.
Näe — tõusen süngist. Uitama jään ümber räämas seegi.
Peas värsid. Nälgimisest nõrk. Pool kirsioiest kukrus.
See, mida lämmatada eal ei suutnud mitte keegi.

•
Üle igavese talve, küüsis spliini
kestab viirus ja elu — pikim kaotus,
taluda mis antud eal.

Kuulen kelli. Värav hämarusse paotus.
Ja mu tee võib jätkuda vaid seal.
Hirm ent õhib rinnus tiksund miini...

Öö kui surilina minu üle laotus.

Enam ma ei hinga eal.
Olen taas kui tume taevalaotus.
Nagu veepiisk asaleal.

•

Öö vöö on saabel — kuu —,
mis sihhib pilveplika tisse.

Linn — libu ebatruu —
priilt lasi eha üska sisse.

Aovalguse topaas
loob laotuse kui puhta lina,

kus alastad mind taas
ja hakkad hellitama Sina.

LASSI NUMMI

MAAILM, IKKA VEEL

Talvine sadu.
Pimedus tulvab üle räästaste, voogab tänavail
õhtust hommikuni, ega ole talle piire.
Lume riismed: kahvatud plekid pimedaga peal.
Rõõmu riismed: kahvatud laigud sünguse sees.

Ja süngus ise! põhjatu toop õlut
kanget, maamõrkjat, vahutavat,
mida üksildane kütt kurku kulistab
mäejalal tühjas onnis pärast asjatut ajujahti:
maailm, ikka veel ma tahan sind.

Päeva õnnelikem hetk
hommikul, keskpäeval ja veel õhtu eeli:
astuda üle terrassi.
Nagu armastus teisest, kolmandast ja veel neljandastki
pilgust.
Mere silm särab etruskisiniselt.
Puu ukse all on mandlipuu, kohevalehine.
Kiviplaadid valged, neis varjuna laiike ja sooni
otsekui naise ihul,
mis pole enam kuigi noor,
mida keegi ikka ja üha
armastab.

IKKA MUUDKUI MINEKUL

Suurest fuugast, fragment 1

Ikka muudkui minekul. Ei ilmaski päral:
kohe kohale jõudmas —
ning samas
möödas, läinud, kaugel eemal
taas valmis tulema, minema

pimeduse puhangus jäisel merel
 hõõguses pilve peidus
 tänava hallis tungluses
 silmapilgu vältel
 teel, üha teel

•
 Päriselt pärale pole ma veel jõudnud.
 Lähedale küll,
 vilksatuse võrra
 vast puudu —
 Mil päike on punaseks peitsinud
 mändide tüved.
 Mil tuul on ohanud
 kinkude kohal.

Kunagi ühel õhtul, kusagil
 mil hämarus tiheneb madala majakese ümber
 saan ehk teada

AHISTATUD SÕNAD

Igavene ei vaja sõnu.
 Aeg ahmib neid, näperdab, koorib,
 närib hammaste vahel, neelab alla
 — sööb elava koe, nisuiva, austriliha,
 määrib ära toonid, kulutab sära.

Igavene ei vaja —
 aga meie, meie vajame küll,
 kui tuleb tahtmine rääkida sellest, mis igavene.
 Teistele, iseenele.
 Kes kutsuks enda juurde ahistatud, tagaaetud, röövitud, räsitud
 sõnad?
 Võtaks nad pihku, inimese poeg,
 tõmbaks hinge ja
 laseks ka nendel hinge tõmmata,
 laseks nendel puhata
 — värskendunult
 laotada tiibu
 ligiolu hetkel
 koidiku valgel?

PUUTUMATUNA TUULES

Tulen siia, et maailm muutuks
tõeks.
Nood mehest kõrgemad lehekroonid
õõtsuvad kaugel
ees metsaviiru

— kaugel?
kui jõuan nende juurde,
võin neid isegi puutada.
Nii tõelised on nad.

Ainult et
enamasti
ma ei taha.
Nii seisavad nad ikka
puutumatuna
tuules.

•
Rõõm nagu
püsitult muutuv pilv

kurbus, selge
vesi.
Selle sügavuses peegeldub elu.
Selle pinnal sa puhkad.

•
Rahuliselt voolab see vesi must läbi,
hallid vood heiastamas kuninglikke kaldaid.
Laevukesed teel, pillimäng kandub üle vee,
ükskõikselt kui keskea armastus. Kui lennukite huug.
Pargivilus linnulaul lõputu, ükskõikne.

Ning ometi
täis andumust, nimetult, arvutult
tõstavad väikesed valged õied oma pilgu rohu rüpest

kui ma pikkamisi, samm-sammult võtan selle linna oma hingepõhja.

Margitsziget, Budapest

AUGUSTI ÕHTUPOOLIKUL

Esimene kollane leht,
 südame esimene
 rütmivääratus
 ja sa tajud:
 lõpeb,
 homme, täna,
 nädalate või aastate pärast.
 Tuleb
 see hetk,
 tarduvad
 veed, sooned.
 Õhus ja maas
 valu purpur
 seejärel kaugus,
 kold.

ÕÖD KOHATES

Lase jäsemeil häälestuda ööks,
 anduda ööle

 kui päeva rahutus, päeva pinevus,
 kalestumine, saavutatud paadumus
 on möödas, kui õhtu
 kohustuslik rõõm ja vägivaldne lahtitõuge
 on möödas ja
 tuleb öö. Hämara silm
 on ta,
 kas me pole ehk kusagil kohtunud? ja
 ometigi on ta siin esimest korda.
 Nii nagu esmase kohtumise partner, ta
 nõnda ootamatu, ilmunud
 teab kust, oodatud, ent
 uudselt teine: tema, ärev hingus,
 koos temaga
 sa pead jääma kahekesi.

•

Sa räägi mulle... või parem ära räägi.
Vaata vaid.
Vaata nõnda, et pilk vabastab mind vastamast.
Vaata nõnda, et selles on
hallid veed, kõnnumaad,
päevad, mis mööduvad, mööduvad.
Ei minekuvalu,
vaid saabumisrahu.

Soome keelest TIJU KOKLA

Tõlked on pärit soome modernismi vanameistri LASSI NUMMI (9. X 1928) luulekogudest „Kaksikpilt“ (*Kaksoiskuva*, 1982), „Teel üle niidu“ (*Matkalla niityn yli*, 1986) ja „Maailm, ikka veel“ (*Maailma, yhä*, 1988).

Uuemas kirjanduses on lähema tutvumise järel ju tõesti vähevõitu seda, mille puhul ei peaks piirduma heasoovlike kiidusõnadega, vaid mis oleks ka hingeliselt ja raputavalt mõjunud. Aga see võib olla vastuvõtja, mitte pakkuja süü. Või isegi mitte süü, vaid pigem paratamatus, kui teatavad psühholoogilised ja filosoofilised vajaduskärjed on juba piisavalt täis — uus suhkrumesi või nektar ajab lihtsalt üle.

Terve kümnendi kirjanduse kohta ei peaks küsima hinnangut ainult praegu viljakailt kriitikuilt ja rühmkondade gurudelt, vaid oleks vaja pisut ka teada, kuidas on uusi ja vanu tulijaid vastu võtnud laiem lugejaskond. On ju olnud ainulaadne aeg, kus on endast märku andnud erakordselt erinevad autorid nii ealt kui ka eluvaatelt — ikka esmaavaldatud sahtli- ja laagriluulest ning koju tutvuda toodud pagulaskirjandusest noorte kirjandusrühmitusteni, esmakordselt lettidele ulatunud vaimulikust kirjandusest asjaarmastajate omakirjastamiseni ning protestihimulise noore põlvkonnani. Seda kümnendit ei saa kuidagi kokku võtta ainult paari kriitiku personaalajaloo jõujooni mööda, kuigi ka need on olulised ja tulevasele kirjandusele võib-olla suunavad.

Täna selgi päeval on õpetlik üle vaadata Tuglase roll. Kui kaua ta õigupoolest uusi andeid avastas ja toetas? Kas ta pärast „Noor-Eesti“, „Siuru“ ja „Tarapita“ sõpruskondi, kuhu ise veel keskselt kuulus, juba „Loomingu“ ajal enam nii väga tolerantne oligi? Miks kakles Adamsi, Kärneri ja teistega, miks „Loomingust“ maha hääletati? Kas ta kiitis orbiitlasi, arbujaid või vaimustus Tammsaarest (kes arenes temast mööda nii kirjanduslikult kui ka filosoofiliselt) ja Ristikivist, kas ülistas Talvikut ja Alverit?

Ikka on igaühel üks ja ainukene kindel aeg, mil püütakse end kirjandusväljal orienteerida, määratleda iseennast ja konkurente — olgu siis tegu luuletaja või kriitikuga. See aeg ei ole pikk ja sealt edasi on tegu juba olemasoleva solipsistliku kaardi pideva äratrükkimise ning ainult üksikute möönvate redaktsioonide sisseviimisega. See on lihtsalt inimlik, inim-ealik. (Ise loobusin järjepidevast kriitikurollist „Loomingusse“ tööle asudes, sest ei pidanud paslikuks jätkata parlamentaarse ajakirja eesotsas teravate kriitiliste hinnangute andmist — kritiseeritu oli kohe uue käsikirjaga ukse taga ja toimetusel olid omad vajadused. Parlamentaarsus on kunstis raske ja tagantjärele tark olles võib-olla isegi võimatu asi — oled nagu kunsti sotsiaalametnik.)

Nüüdse mõttevahetuse sihiasetus on otse läbinähtavalt kirjanduslooline ja seejuures modernismi ideoloogiat järgiv, kuigi kõik räägivad praegu aiva postmodernismist. Pole mõtet teha skolasitikat, kas kümnend on tähtis ja õige mõõtühik, olulisem on kirjandusloo diskursuse esiletõstmine polemiseerimisobjektina.

See diskursus sunnib nagu iseenesest peale kadunud Virtsu raudtee efekti, mida oli märgata ka Tiit Hennoste „Vikerkaares“ (ja nüüd „Loomingus“) avaldatud modernismi ajaloo okasteta ja ammugi siis eheteta jõulupuust. Kes ise on toona mõnegi õhtu selle jõulupuul all veetnud, ei tunne järelikirjeldest enam ei ennast ega oma sõpru ära. Ilmselt oleks aeg mõne mehe bes-servisserlusele veidi vastu hakata või arvajat kainestada — liiga palju on praegu veel tegutsemas neid, kes teavad rohkem ja paremini asjust, millest Hennoste enesekindlalt räägib. Ja üldse peaks mõned arvajad saatma kas või Toomas Vindi juurde küsima, et mis siis ikkagi oli ja kes keda mõjutas. Vint on teinud läbi kogu 1960. aastail alanud eesti kirjanduse uuenemise ja teab rohkem kui magistrid ja dotsendid kokku. Luuleuuenduse kohta peaks aga järele uurima Toomas Liivilt, kes tänaseni omal moel kontrollib modernismi edenemist eesti kirjanduses — ta on kogu aeg oma noorematest kolleegidest tsipake ees.

Vestlesime äsja Virtsu raudtee rollist Paadrema mehe Harri Jõgisaluga. 1930. aastatel sai see hõredasti asustatud ja vaest Läänemaad läbiv raudteeharu valmis ning tõi elu paljudesse paikadesse — nagu ka modernismi tulek Eestisse. Jaamu oli tihedasti, rong aeglane, aga see-eest truu ja maailmalõhnaline. Reisijate seltskond vahetus pidevalt, sest vähe oli neid, kes sõitsid nii aeglase rongiga otse Tallinnast üle Rapla, Raikküla, Märjamaa ja Lihula Virtsu. Ikka tuli keegi mõneks ajaks peale ja mõni jäi lõplikult maha. Kes sõitis Tallinnast Kohilani, kes Kohilast ainult Hagudisse, siis Raplast Märjamaale ja nõnda edasi. Rong sõitis ja elas oma elu, nagu poleks ümbruskonda olnudki, ehkki pidev päriselu toimus siiski just jaamade tagamaadel, küldes ja alevikes. Reisija oli selle maailma inimene lühikest aega ja kviteeritud pileti alusel.

Umbes samasugune tundub olevat ka eesti kirjandusloo kujutamine kitsarööpmelise raudteena, modernistliku ühesuunalise rajana tsiviliseeritud Tallinnast läbi pimedada ja tühjaks mõeldud Läänemaa. Kes on parajasti rongis akuutne reisija, see on tehtud mees, kes aga maha läinud, see on luuser või mängust väljas — ehk tal polnudki rohkem piletiraha? Häbi kodujaamas või hädapeatuses väljujale, sest uutele reisijatele pole teda olemas. Kusjuures postmodernismi demokraatiast on meil (kolmkümmend aastat Euroopast hiljem) saanud kuidagi eriti vihane modernismi-ajajärk (nagu sõber Ants Juskel), mis ehtavangardistliku hooga tühistab muu kirjandusmaastiku! Antaga andeks, aga Vaapo Vaheril on õigus — see tühistamine on bolševistlik või siis katkestus Derrida ja Krulli vaimus. Ajalooliselt mõtlevale inimesele pole siin ei revolutsiooni ega ühesuunalist magistraali, vaid midagi maastikulisemat, ruumilisemat. Kirjandusest pole kadunud ei keskealiste ega vanemategi põlvkond, kusjuures mõni on pisukese vaikimise järel leidnud taas loomeinnu.

Jah, 90-ndate alguses valitses kirjanduses nõutus. Poliitikas tegid ilma kas Vaino-aegsed teise ešeloni kommunistid, 60-ndate humanitaarid või hiljutised noored Tartu ajalootudengid. Viimane seltskond oli kirjandusinimestele täiesti tundmatu ja on ka tänaseni tundmatuks jäänud — neil lihtsalt

polnud alguses kultuurilist kaubamärki. 80-ndail silmapaistvalt debüteerinud noored — Kareva, Vallisoo, Beier, Kesküla, Lintrop, Krull jt. — ei läinud erinevalt üksikutest 60-ndikest poliitikasse ega tahtnud esialgu ka endist viisi jätkata. Nende guru oli olnud Üdi-Viiding, kes silmanähtavalt väsis ja kibestus, kuni...

Kümnendi alguse silmapaistvamaid noori autoreid polnud ei Rahvarindes ega Eesti Komitees, erandiks ehk Mait Raun, keda muud jällegi on võõristanud. Maailm oli küll saanud vabaks ja internatsionaalne kultuuriilm matkitavaks ilma karistushirmuta, aga esteetilises plaanis valitses seal veel suurem segadus kui Eestis. Poliitilises mõttes oli Eesti iseseisvumise ajaks olemas mingi Euroopa või maailma vedur, mille külge oma eesti loomavagun haakida, aga esteetilises plaanis seisid nii rong kui ka vedur paigal ja üksnes sõiduplaanis vaheldusid tuntud jaamanimed. Rõõmuga hakati järele tegema kogu eelmise sajandi kirjandusvoolude jada — sürrealismi, ekspressionismi ja pisut isegi dada.

„Looming“ ja mitmed kirjastajad püüdsid kümnendi algul jõudumööda tutvustada varem kodumaal keelatud pagulaskirjandust, aga laiem lugejaskond, kes oli aastakümneid nautinud peamiselt „Rusikaid“ või „Kivisid ja leiba“, ei suutnud seda päriselt omaks võtta. Tiraažid kõnelesid selget keelt, sest algul ei olnud raamatute hinnad ju sugugi kättesaamatud. Pagulaskirjanduse integreerimine on jäänud peamiselt vanema põlve filoloogide eralõbuks. Nemad aga olid igasugu „võluvõtteid“ ära kasutades selle eesti kirjanduse osaga tuttavad juba mitu aastakümnet varemgi.

Niisiis oli 90-ndate algul tõesti probleem — mis edasi? Küpsemad tegijad kas vaikisid või jätkasid tuntud headuses. Toimetuste sahtlid hakkasid täituma agarate asjaarmastajate kesisevõitu käsikirjadega. Üks väheseid heledaid hetki oli, kui Peeter Sauter tõi „Loomingusse“ ilmatu pika käsikirja, mida Mart Mägraga kahasse üritasime iseseisvateks lugudeks jaotada — stiil ja hoiak olid igatahes väga andekad. Samal ajal kadus tsensuur ja need, kes olid „Eesti Raamatust“ saanud eitava hinnangu esteetilistel kaalutlustel, ilmusid äkki letti poliitiliselt tagakiusatutena. Olid ise oma raamatud kuskil nurga taga ära kirjastanud ja tulid nüüd enesekindlalt „Loomingust“ lehekülgi ja Kirjanike Liidult liikmesust nõutama. Paljukannatanud represseeritud arvasid, et nende laagrites kirjutatud värsid on peale poliitilise rehabilitatsiooni saanud otsekohe ka esteetilise väärtustuse. Sahtlikirjandust Eestis peaaegu ei olnud, kui jätta kõrvale mõned üksikud Heino Kiige või Arvo Valtoni teosed ja Mats Traadi raamatute väljakärbitud osad. (1988 vahetasin muljeid Vene kirjandusajakirja „Znamja“ peatoimetajaga, kes oli tagasi lükanud Okudžava väidetavalt 1947. aastal kirjutatud, aga reetlikult tänapäevased värsid.) Nimesid ei taha nimetada, aga mingi seesugune ilming oli Eestiski — „Loomingusse“ toodi jutte ja luuletusi, mis kuidagi ei saanud olla kirjutatud karmides laagrioludes: lingvistipilk leidis keelevorme, mida 1940.—1950. aastatel ei tuntud. Ei olnud Eestis kuigi ulatuslikku põrandaalust kirjandust, kõik olid ennast rabelnud tantsuplatsile, kõik olid olnud nõus avaldama

oma raamatut koos tsensuurikärbetega. Ei saa mainimata jätta, et peale jonaka Heino Kiige oli see enamiku puhul piinlik tõdemus. Oli jah Paul-Eerik, kelle puhul Joel Sang kahtlustas pigem loomingukriisi poliitilist ärakasutamist, mis muidugi ei olnud ilus kahtlustus. Parim vastupanumoodus oli, et üks osa kirjanikest ei laskunud õukonnakirjanduseni ja et kirjanduskriitika oma parimas vormis muutus ühiskonnakriitikaks.

Pikisilmi oodatud uus sugupõlv ilmutas end seevastu kümnendi keskel. Mitte jõuliselt ega enesekindlalt, aga muutunud väärtushinnangutega. Peamiselt Tartus hakkas sündima kirjandusrühmitusi, küll ilma selge esteetilise programmiga, aga kindla tahtega oma sõpruskonda kiita ja toetada. Poliitiliselt tagasitõmbunud „Vikerkaar“ kultiveeris oma uut kultuurimudelit. Juhtkujudeks said teoreetikud ja esteetilised valgustajad Märt Väljataga, Hasso Krull, Tiit Hennoste, Kajar Pruul jt. „Eesti Ekspressi“ „Areenis“ toetas neid Kalev Kesküla. Pisut ehk küüniliselt, aga siiski sihikindlalt valisid nad endale lemmikud ja edasitõugatavad. Põhiline oli, et need mehed importisid 1960.—1970. aastate prantsuse esteetikat ning angloameerika liberalismi, mis domineerib tänini. Kunstiliselt pole sellel kooslusel küll olnud maailmas eriti palju uut välja käia, aga ideoloogiliselt oli see Eestis tundmatu. Väikese liialdusega võiks öelda, et sinnamaani polnud Eesti kirjarahvas kaasaegsuse mõttes eksistentsialismist kaugemale jõudnud.

1990. aastate kirjandusmuutuste alus on võib-olla puhtalt rahvavalgustuslik tänapäevastamine, maailma filosoofilise ja esteetilise mõttega kurssiviimine. See on olnud uue sugupõlve tugi ja sisu. Igatahes on eelnimetatud ideoloogide rühm „Vikerkaare“ ümber teinud tubli ja hädavajaliku töö.

Konks on ehk vaid selles, et nii modernism kui ka postmodernism on olnud lakkamatult poliitiliselt angažeeritud. Ja seda otseselt pahempoolsuse kaudu nagu omaaegne strukturalism ja generativistikagi. Meenutagem vaid Noam Chomsky piinlikku kõrbemist Ameerika poliitikas olematu vasakpoolsuse juhina — süvastruktuuride avastaja asus marksistlike pealisülesannete teenistusse. Samas, kuigi teoreetilises ja kriitilises kirjasõnas imporditigi vastavat poliitilist *engagement*'i, siis eesti noorest luulest ega proosast ei leia erilist ideoloogilist hoiakut. Vaimulooline põhi on siin üsna kaootiline. Taasavastatakse 1920.—1930. aastate eesti kirjanduse ideaale — Nietzschet ja Freudi, sümbolismi ja naisliikumist.

Jõuame jälle Virtsu rongini, kitsarööpmelise raudteeni. Kas mingisugust kultuurilise progressi raudtee-ideed on võimalik muuta maastikuliseks, ökoloogiliseks, elukeskkondlikuks juhtmõtteks? Kas kunst ja kirjandus peavad liikuma tehnoloogia tagasivõtmatut rada? Et keegi tõestab kellegi valeprohetiks, lükkab eelkäija tõestuse ümber, kedagi lükatakse rongilt maha jne.? Kogu professionaalne eesti kultuur on seni olnud üksainus koopia, maailmamatkimine. Ei aita isegi Pärt, kes ju toitub moodsast nostalgiaist religioosse muusika järele, vaid ehk tõesti Kross, kes peaks olema paljukiidetud muusikeridest üleajalisem oma ajaloolise perspektiivi tõttu.

Kross on kogu aeg edasi kirjutanud oma arusaamist ajaloo vabadusest ja

paratamatusest, ning see ei ole mitte ainult tänapäevane, vaid tulevikuline nägemus ideede lagunemise ideest. Kross püüab maailma viia hoiatavat sõnumit, mida on ajaloos tähendanud vaba või sundintegratsioon ja mida ta võiks edaspidigi tähendada. Kõik on ammu läbi mängitud — integreeruda saab ainult mingi puusliku, mingi jumala — olgu selleks või raha — nimel. Ilma idee, sunni või hirmuta ei integreeru miski ega keegi. (Tahan öelda, et Jaan Kross on 90-ndate eesti kirjanduse juhtkuju ning temale järgnemas nagu polegi kedagi. Aga eesti teoreetikute modernismimudelisse ta loomulikult ei mahu, jäetakse Koikse jaamas maha.)

See, et ma rääkisin siin Krossist, ei ole juhuslik. Küsimus on ülesannete ja lahenduste kõrguses ning suurejoonelisuses. Näen sellist suurejoonelisuse taotlust mujalgi. Tuntud vastanditepaar Runnel ja Kaplinski: üks ajamas isamaalikkude rahvavalgustuse ja -kasvatuse asja, teine algusest peale uue iseseisvuse opositsionäär. Ka Valton on 90-ndail olnud pigem ideoloog. Samasse suurusjärku on noorematest meestest jõudmas nii oma teoste kui ka kolumnistikaga Tõnu Õnnepalu. Hea prosaist Sauter on ühtlasi erilise empaatiavõimega ajakirjanik.

Lugesin Udo Uiibo innustusel läbi hulga raamatuid 90-ndate teisest poolest. Võiksin nüüd nimetada mitut nime, mis mind huvitasid, võiksin mainida Kajar Pruuli koostatud luulekogumikku, aga mida teha, kui suurem jagu tekste siiski eriti vaimu ei liigutanud. On palju tehnilist, nipilist, ilma kannatuse ja tõelise kogemusega literatuuritsemist. Kauksi Ülle „Paat“ jättis üsna sügava mulje, Kaur Kenderi „Iseseisvuspäev“ mitte, sest aine enda mõju ületab seal kirjandusliku töötluse — see on nagu kriminaalkroonika vapustus ehk verise liha mõju sellele, kes pole verist liha näinud. Aga „Yuppiejumal“ oli hea, kuigi Vana Testamendi värk oli, nagu ta oli — liiga näpuga silma torkiv ja naiivne. Kalev Kesküla rebis end üle pika aja ajakirjandusest valla ja kirjutas rea allelikke satiire, ning hästi tegi, kuigi kaotas midagi oma algupärasest õrnusest ja subtiilsusest, milles oli tema tugevus. Hindan Hasso Krulli kui mõttekultuuri juhti, aga tema luulele ma siiski päriselt ligi ei saa — on nagu erakooli töövihik postmodernistliku luulemasina tarvis. Märtn Väljataga pole end luuletajana tahtnud afišeerida, aga tema värsket ja menukat „Friedolini aparati“ ma tööle ei saa, kui seal on rida „Kord veretöödest küllastub tšetšeen“. Miks ta ei mõtle Lermontovi peale, kes kirjutas imetlevalt ka tšetšeenide uhkusest, olles ise nende juures vene küllastumatut veretööd tegemas.

Võib-olla on 90-ndate põhjapanevamaid teoseid Peeter Sauteri „Kõhuvalu“. Selles on kirjeldatud mingit täiesti uutset psühholoogilist ja kõlbelist vastuolu. Madis Kõiv ütleb Vahinguga seoses, et nüüd, kus kogu ala- või mitteteadvus on toodud täiesti lagedale, läheb päristeadvus peitu sinna alla. Alateadvuseks muutub häbi, häbitus on tõusnud peale. Pean seda üsna revolutsiooniliseks mõtteks. Sauteri „Kõhuvalu“ oma sügavas inimlikkuses ja soojuses näitab, kuidas see asi käib. Et olla õrn ja täpne, peab seda seltskonna ees varjama, tasandama rõvedusega, nagu teeb Tarantino. Kirjeldaja ei tohi välja öelda originaaltähendusi, sest ta teab, et need naeruväärivad ideed,

ta peab arvestama, et õiged mõisted asetavad ta häbistavasse olukorda. Ta n.-ö. ropendab, vajab aktsepteerimist sellise ühiskonna poolt, kes üksühest teksti enam seedida ei suudagi. Jube, aga realistlik ja perspektiivne sõnum, sest ju siis on selline ühiskond olemas. Muide, sedasama vist tunnetavad ka Kivisildnik ja Ehlvest. Moralistid võivad neid ju noomida, taipamata, et gängi slängis ei saa asju väljendada nii, nagu koolilaste kirjakeeles.

Kahjuks pean ütleva, et 90-ndate luule, kuigi kirev ja paljukeelne, ei veena pikemagi ülelugemise järel. Mõttevahetuses esile tõstetud autorid on kõik tehniliselt suutlikud, aga sisuliselt kuidagi koondumatud, mediteerivad, literatuuritsevad. Neil justkui pole, mille eest vaimselt kannatada, mida teatada ja millega lugejaid köita. On ka kenid erandeid — Sinijärv, Varblane, Kivisildnik jmt. Mida öelda tobedast ja maneerlikust inglise-eesti makaroonilisusest? Piisab, kui kujutleda, et Alver oleks oma teksti puistanud saksa leksikat või Runnel vene sõnavara, mis olid nende ajal ju trendikeeled. Kas vähetuntud eesti luuletaja tsitaatsõnu hakkab lugema eesti või inglise lugeja? Tõenäoliselt ei kumbki. Ja mida peavad tegema tulevase maailmakuulsuse tõlkijad? Kuidas makaroonilisust tõlkes edasi anda? Slängikeel seob luuletaja või prosaisti liiga konkreetse sihtrühma ja ajahetkega. Näiliselt demokraatlik algatus ja kiire edu oma sõpruskonnas võib siiski niisama kiiresti viia tekstid ajaloo prügikasti, sest släng on ääretult muutuv.

90-ndate keskpaiku on eesti kirjandusse tulnud uus põlv. Sel ei ole palju ühist varasema kirjandustraditsiooniga ega kaasaegsete küpsemate autoritega. Liigutakse oma sihtgrupis, püüdmatagi köita laiemat lugejaskonda, seda „Siuru“ ja „Arbujatega“ harjunut. Või ka 60-ndate kirjandussõpru. Õigus on Märt Väljatagale, kes mainib, et eesti kirjanduses — peamiselt vist luules — on palju XX sajandi luulevõimalusi kasutamata.

Nagu ma eriti luuleautoritest aru sain — asi on hea ja asi on halb. On umbes viisteist kirjutajat, kes võiksid ühiskonda oma sõnaoskusega raputada, kuid ei tea täpselt, millest kirjutada. Ei ole enam midagi konstitueerivat, mis välja veaks. On kambad ja vastastikune heakskiit. Kellegi kohta öeldakse, et ta on jõuline, aga loed läbi ja ei saa aru, et mis jõud ja milleks? Võib ju muiata, et arbujad püstitasid endale justkui pseudoülesande võimu ja vaimu vahekorra, ent just see ülesanne tegi neist arbujad. Lugejaid ei köida ainult oskused, vaid ka ideed ja teemad, olgu see naljakas pealegi.

Temaatilisel on hästi ajakajalised olnud Maimu Berg, Tõnu Õnnepalu/ Tode, Kaur Kender. Andrus Kivirähki talent on kogu kümnendit sünteesiv, eriti poliitiliselt ja olmeliselt. Mulle pakkusid lõbu ka Mait Rauna „Wake up“, Olev Remsu Moskva-mälestused, Mihkel Muti raisakass ja interman. Kindlakäelisteks romanistideks on kujunenud Eeva Park ja Aita Kivi, jõulist sürri viljeleb Ervin Õunapuu, aga ma pole selle laadi suurem austaja. Enn Vetemaa on olnud jätkuvalt viljakas, aga et ta heitleb travestia ja tõsimeelsuse piiril, siis saab teda nüüd analüüsida rohkem üksikteoste kaupa kui tervikuna. Mats Traadi epopöad olen lugenud jupiti ega hakka seepärast midagi täpsemat arvama. Jaan Kaplinski kirjutab esseeproosat või traktaatkirjandust

(„Silm“ on lausa jutlus), Rein Saluri, Jaan Kruusvall, Vaino Vahing on tagasi tõmbunud, Mati Unt uhab rohkem leheveergudel ja teatris kui proosas. Aga hoogu on läinud Toomas Vint, kes teeb teoreetikutele lausa puust ette, et ta valdab kõiki neid tehnikaid, mida trendipäraseks peetakse — ta võib voolida realismi ja konstrueerida postmodernistlikke kollisioone.

Ei jõua kõiki nimetada, aga tuleviku peale mõeldes on ebalev tunne, et kes siis ikkagi neid vanema põlve tegijaid asendama hakkavad. Kes tulevad Krossi, Traadi, Undi, Valtoni, Kõivu, Kiige, Muti kohale? Kes võtavad üle Runneli, Kaplinski, Luige või Kareva rolli? Selles on küsimus, isegi tiraažide probleem, sest esmalt peab ikka kõitma kodumaist lugejat. On muidugi autoreid ja teoseid — nimesid ei taha nimetada —, kelle puhul on näha selget panustamist konkreetsetele tõlkijatele ja kirjastajatele. Miks ka mitte?

Eesti on iseseisev riik, aga eesti kultuur on praegu globaalselt angažeeritum kui kunagi varem. Paratamatult hilinevise mehhanismi enam ei ole. Ent sõpruskondade või isegi kogu eesti rahva toetusest jääb väheks. Tuleb tõesti pakkuda midagi päris värsket. Muusikutele domineerib praegu tagasivaatav kultuur. Ka kunstnikest ei saa eeskujude võtta, sest nemad püüavad peamiselt kopeerida aktuaalseid suundumusi, aga seda tegid nad enne Teist maailmasõda. Uusi ideid ei paista kummalgi rühmal. Ajalugu on näidanud, et värske sõna peab tulema eeskätt kirjandusest. Kehv päritolu ei loe, seda tõestab kas või Milan Kundera.

Mulle tundub, et kirjanduse ja eriti eesti kirjanduse võimetus ei peitu mitte ainult okupatsiooniaja raskuste kirjeldamises või bestselleri-tüüpi maailmalektüüri matkimises, vaid meie ainulaadse, šukšniliku laagrist vabanemise kogemuse vahendamises. Et mida me siis tegime, kes me siis olime, kuidas üksteise peale vaatasime, mida mäletasime, mida tahtsime unustada? Miks kõneleme minevikust, miks tahame sellest loobuda? Mida meie kogemus maailmale annab? Kui keegi suudab selle kunstijõuga kirja panna, on ta maailmakirjanik. Ida-Euroopa kogemuse sõnastamine on Nobelit väärt, kuigi ükski preemia ei ole Ida-Euroopa kogemuse ränkust väärt. Vahe on liiga tüsi. Mida ikka tähendavad lugematud perekonnad ja suguvõsad, mis koosnevad märtritest, öördajatest ja naiivsetest järeלטulijatest? Mida tähendavad poliitikaga määratud armastused, saatused ja surmad? Meil on tegemata töö, mida tegid Grass ja Lenz, meil ei ole Pasternakki, Solženitšõnit ega Brodskyt. Asi ei ole poliitilises hoiakus, vaid iga üksiku eestlase kogemuses keset ajalugu ja oma igapäeva elu. Kui on tunda, et me ei tahagi oma ajaloos ja identiteedis selgust saada, siis juba see tahtmatus on suur teema, mis väärib kirjandust. Illustratiivsuseoht on ainult näiline, kui tõesti leitakse üles suured kujundid.

90-ndate kirjandus on olnud pöördeline hirmudest ja tabudest jagusaamise mõttes. Tahaks loota, et järgmise kümnendi kirjandus pöördub nende hirmude, tabude ja lootuste juurde tagasi — nende lahtiharutamise ja plekktrummiliku põlistamise mõttes.

Kirjandus ei ole ainult debüütide jada ja selle põhjal rongigraafiku moo-

dustamine, vaid teatav avar väli, asumite kooslus, kus seisavad vanad puud ja tärkavad noored, kus igal aastal sünnivad uued üheaastataimed, kes niisamuti kuuluvad kultuuri ökosüsteemi nagu sekvoiadki. Ja kui selle käsitlemisega tullakse toime, hakatakse ehk märkama ja hindama ka kunsti subtiilseid servi, Jaan Unduski painajalikult võluvad „Kuumad“, Asta Põldmäe „Viini plikat“ või Mari Vallisoo värse ja Jüri Ehlevesti kummastavat maailma, loetakse Tarmo Tederi nukrat naturalismi, veeritakse Elo Vee pidulikku pühendumust.

90-ndate kirjanduse suurim nuhtlus on presenteerimise, reklaamimise ja eneseupitamise sund. Raamatuesitlustel on vaheldumisi näha kas kekkavaid või häbenevaid autoreid, kes püüavad toetada suhteliselt heasoovlikke kirjutajaid. On vahuveini ja õhupallide meeleolu, gaseeritud vaim igal juhul. Rõve inimene ütleks, et selle peale peaks peeru laskma, aga kirjanikud on sundseisus ja edevad ka ega hakka protesteerima. Noor autor Hiram upitati mõne kriitiku ja meedia jõul kõmulehtede esikaantele, aga siis tulid teised kriitikud, kes trampisid debütandi peaaegu maatas. Omal ajal oleks kiidetud ja öeldud, et lootustäratav anne, aga nüüd toimus midagi maotut. Oled kuulsus ja paaria korruga.

Ei usu, et keegi hakkaks kirjutama sellepärast, et edendada eesti kirjandust ja kultuuri. See viimane võib aga juhtuda, kui mu hingeelu, mu kogemus, mu pürgimus haakub sellega, mida eesti lugeja on igatsenud, ent pole ise sõnastada suutnud. Kui sellega haakuvad ka rootsi või saksa lugejad. Kui seda loevad venelased. Meil on paljudega neist ühiseid kogemusi, mälestusi ja veendumusi — või vaieldavusi.

Uus iseseisvus on väldanud kümme aastat. See on päris paras aeg, et võtta jutuks meid endid — eraelus ja ajaloos, meie komplekside, kollaboratsioonismi, idealismi ja unistustega. Ma usun, et meie eneseanalüüs huvitab maailma. Aga seatud ülesanne peab olema maksimaalne nii esteetiliselt kui ka filosoofiliselt. Ikka enesepiitsutamine ja enesearmastus käsikäes. Postmodernistlik esteetika aktsepteerib kõiki tehnikaid, pääsemine on ainult vägevuses, üldisuses ja sõna jõus.

LÄHENEDES KAANONILE: TÜPOLOOGIA JA TÄHENDUS¹

Läheneda kaanonile tüpologia poole pealt ei ole kindlasti ainsaks võimaluseks ega viisiks kaanonil sarvist haarata. Ajaloolise tõsiasja meelepidamine, et ladina *litteratura* on kreeka *grammatiké* tõlkevaste ning tähendab sõna-sõnalt õpetust kirjatähtedest, peaks panema meid märkama sõnas „kirjandus“ endas sisalduvaid kanoonilise ja institutsionaalse mõtlemisviisi algeid, mis pole näiteks sugugi pärisomased kreeka *poiēsis*'ele. Tõepoolest, grammatika kui õigesti kõnelemise kunsti — *ars recte dicendi* — eesmärgiks oli pärandada korrektseid lingvistilisi teadmisi eelnevalt põlvkonnalt järgmisele ning selle eesmärgi täitmise nimel fikseeriti ka loend parimatest ja kõige oivalisematest autoritest, kes olid küllalt väarikad, et teenida eeskujudena nooremaid keelekasutajaid. Just sääraest kooli õpinimistutest tuleb otsida tänapäeva mõiste kirjandus esimesi kujunemismorme. Kõik see tuleb mitmeti meelde Rooma riigi sotsiaalse hierarhiaredeli nimetusest filoloogiateadusse tulnud termini *klassik* ajaloolist tagapõhja — *scriptor classicus adsiduusque* kui Rooma ühiskonna esimesse klassi kuuluv varakas ning paikne, s. t. maksukohustulik kirjamees, kes erinevalt proletaarist pälvis matkimist järeltuleva soo poolt. Mil määral on siin tegu olnud tähenduse ülekandega või ühiskonnasiseste jõusahete otsese peegeldumisega, ei puutu praegu asjasse, küll on aga selge, et kirjanduse kui mõiste kujunemine toimub keelelis-tõlgenduslike normide kindlaksmääramise kaudu, kus oma osa mängivad kindlasti ka sotsiaalsed võimuvahekorrad. Täiesti mõistetavalt tärkab seetõttu soov käsitleda samalaadses kontekstis klassikuga lähedalt seotud kaanoni temaatikat, nagu olen ka ise ühes varasemas arutluses teinud.² Mis aga on õigustatud üldvaates ja tänapäeva keeletarvituse seisukohast, ei pruugi seda olla lähivaates ning sõnade ajaloolise kasutusviisi vaatepunktist. Me võime ju rääkida kirjandusliku kaanoni kujundamisest juba Aleksandria filoloogide juures või osutada veelgi varasematele sääraestele nimistutele (ühiksa muusat, seitse tarka), kuid meie mõistes kanoonilisi autoreid nimetasid Aleksandria õpetlased ise sõnaga *hoi enkrithéntes* 'nood sissearvatud', mittekanoonilisi aga *hoi ekkrihéntes* 'nood väljaarvatud'. Ehkki keskajal peaaegu aastatuhandeks unustuse hõlma vajunud, pärineb sõna *classicus* esimene filoloogiline kasutusjuht II sajandi rooma kirjaniku Aulus Gelliuse „Atika öödest“, kaanonit kasutatakse

¹ 18. septembril 1998. aastal Budapestis Eesti—Ungari kaanonialasel ühiskonverentsil peetud ettekande „Approaching the Canon: Typology and Meaning“ muudatuste ja täiendustega eestikeelne variant.

² R. U n d u s k, Kirjandusteade silmitsi klassikuga. „Looming“ 1998, nr. 9, lk. 1374.

esmakordselt fikseeritud raamatunimistu märkimiseks IV sajandi kristlikes tekstides, ning tuuakse selles tähenduses filoloogiateadusse alles 1768. aastal Platoni keele uurija David Ruhnkeni poolt. *Classicus* on ladina sõna, mis märgib kõrgeimasse sotsiaalsesse seisusesse kuuluvat isikut, kreeka *kanōn* aga laensõna semiidi keeltest, kuhu ta oli tulnud mitteseimiitlikust sumeri keelest ja kus ta tähendas algupäraselt pilliroogu, omandades aja jooksul hilisemat normi meenutava pikkusmõõdu ning püstise või sirge objekti tähenduse.³ Nii võib näiteks heebrea *qaneh* märkida Vanas Testamendis mõõduritva (Hs 40,3), küünlajala vart (2Ms 25,31), küünlajala harusid (2Ms 25,32) või Hiiobi abaluud (Hi 31,22), Uues Testamendis kasutab sõna *kanōn* üksnes Paulus märkimaks uut kristlikku korda.⁴ Õeldu kinnitagu siinkirjutaja veendumust, et hoolimata kaanoni ja klassiku kattuvast tähendusspektrist kaasaja teadvuses peab esimesele lähenemiseks meie tähelepanu olema suunatud Piiblile ja hermeneutilisele mõttetraditsioonile.

Keskaegses Piibli eksegeetikas kujunes välja mitmeid erinevaid tähendus-tasandeid liitev tõlgendusmeetod, mis kohati tegi vahet kaheksal erineval tähendusel, kõige mõjukamaks sai aga neljaastmeline Johannes Cassianuse (u. 360—430/35) poolt lõplikult formuleeritud interpretatsioonimudel. Traditsiooniliseks näiteks on vahetegemine Jeruusalemma neljal erineval tähendusel. Ajaloolisel ehk literaalsel tasandil on Jeruusalemm ajalooline juutide linn, allegoorilisel ehk figuraalsel tasandil kujutab Jeruusalemm kristlikku kirikut, tropoloogilisel ehk moraalselt märgib Jeruusalemm inimese hinge, mida jumal Jeruusalemma nime all nuhtleb või ülistab, anagoogsel ehk eshatoloogilisel tasandil seisab Jeruusalemm jumalariigi tähenduses. Kristlik hermeneutika areneb välja praktilisest vajadusest kohandada mineviku teatud ajahetkel üleskirjutatud inimkogemus kaasaja lugeja olevikutunnetusele ja reaalidele. Vajalik on kindlaks teha teksti täpne tähendus literaalsel tasandil, et aga ükski tõsiselt võetav mõistmiskatse ei saa eirata tähenduse katkematu teisenemis- ja muutumisprotsessi, on nõutav teksti eksplitseerimine ka teistel tasanditel. Seda enam käib lausutu pühakirja kohta, et viimane peab kinnitama inimese usu vankumatust jumalasse, mistõttu jumala sõna vahendajatel lasub kohustus tuua kvaasi-ajalooline narratiiv reaalse uskuja oleviku eluringi ning anda sellele samaaegselt tulevikku suunatud eshatoloogiline perspektiiv. XIX sajandil alguse saanud tänapäeva filosoofiline hermeneutika on sündinud Piibli tõlgendusõpetusest, Friedrich Schleiermachi üldise mõistmisteooria juured asuvad saksa liberaal-protestantlikus teoloogias. Seega võime öelda, et Piibli-hermeneutika on õpetanud meid nägema tõlgendusprotsessi kätketud erinevaid ajavektoreid, kuid ta on teinud meid ühtlasi teadlikuks ajaloolise,

³ *Classicus* märgib ka merelaevastikku puutuvat: *classici* 'mereväelased' (*classis* 'klass, jaotus; sõjavägi, laevastik' < calāre 'kutsuma' < *qelad, näit. kr. kélados 'lärm, müra'; vt.: A. W a l d e, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. 2. tr. Heidelberg, 1910). Kanōn 'vits, varb, reegel, norm' on kreeka nimisõnatauletis kánna'st 'pilliroog'.

⁴ *Canon*. Rmt.: *The Encyclopedia of Religion*. Toim. M. Eliade. New York—London, 1987.

teoloogilise ja figuraalse narratiivi vastastikusest seotusest ja üleminekulisusest.

Ehkki eksegeetikal on hermeneutilise teooria kujunemises oma eriline roll täita olnud, ei saa loomulikult öelda, et hermeneutika alles hilisantiigis ja ainuüksi piiblitekstide seletamise tarbest alguse on saanud. Tõlgendamise vajadusega puutub kokku iga kultuur, kuivõrd ta oma arhiveeritud tekste kaasajas sidustada ja aktualiseerida püüab, nii tõlgendavad Vana-Kreeka rapsöödid Homerose tekste, rikkalikult müütide, nimede ja poeesia lahtisletusi leidub Platoni dialoogides, eriti oluliseks saavad müütide ratsionalistlikud ümbertõlgendused stoikudel. Arvestades aga, et kreeka verb *hermēneúein* omas nii sakraalsemat kui ka profaansemat tähendust, s. t. võis osutada nii olemasolevate tekstide varjatud tähenduse otsingule (liikumine keeleliselt väljendusest sellesse peidetud sõnumi juurde) kui ka lihtsalt mõtete väljaütlemisele (liikumine inimhõltselt keelelise väljendusele), saame aru, et kreeklaste vaatepunktist oli juba igasugune keeleline väljendus ning kõnelemine üleüldse võrreldav tõlgendamisega. Hermeneutilise menetluse eelduseks on, et eksisteerib teatav silmnähtav mõte, mis tegelikult esitab või ütleb (*agoreúein*) üht teist (*állos*) mõtet. Siit ka allegooria universaalhermeneutiline tähtsus, mistõttu tihti peale käsitatakse allegooriana laiemas mõistes kõiki eespool mainitud kolme literaalsest osutusest väljapoole jäävat mõttetaset. Samas tuleb silmas pidada, et allegooria on retoorika termin, mis arvatavasti defineeriti alles I sajandil p. Kr. Pseudo-Herakleitose (nimeetatud ka Herakleitos Allegoriseerijaks) poolt, varasemas kreeka filosoofilis-retoorilises kirjanduses märgiti varjatud tähendust üldiselt sõnaga *hypónoia* 'allmõte'. Põhilisel *hypónoia*'t ja *symbolon*'i tunduvalt haruldasema *allégoria* kõrval kasutab ka kristliku allegooria esiisa tiitli pärvinud Philon Aleksandriast (u. 13 e.Kr.—45/50 p.Kr.).⁵

On selge, et tõlgendamine tõuseb eriti olulisele kohale kultuurilistel muranguaegadel või erinevate kultuuripärimuste ristumishetkil ning kahtlemata oli üheks selliseks perioodiks kristluse tekkimine meie ajaarvamise alguses, kui isekeskis said kokku hommiku- ja õhtumaised, hebraistlikud ja hellenistlikud, judaistlikud ja varakristlikud traditsioonid. Kreeka keelt kõnelev juudi päritolu Philon Aleksandriast (samast linnast, kus ajavahemikul III—I sajandini e.Kr. oli heebrea keelt mittekõneleva juudi diasporaa tarvis valminud ka Vana Testamendi kreekakeelne tõlge Septuaginta) läheb hermeneutika ajalukku Vana Testamendi allegoriseerivate tõlgitsustega, mille eesmärgiks on Aleksandria filoloogiakoolkonna meetodeid ära kasutades panna Vana Testament kõnelema hellenistliku moraalifilosoofia keeles. Philoni käe läbi saab praktiliselt igasugusest literaalsest tähendusest vihje mingile lisatähendusele ning allegooria muutub inimliku keelekasutuse lahutamatuks osaks. Sedavõrd radikaalne ja müstiline kirjatähest kaugenemine oli vastuvõetamatu judaistlikule tõlgendusele ja rabidele, kuid osutus mõjukaks kristlike ekse-

⁵ Vt. näit.: J. G r o n d i n, *Introduction to Philosophical Hermeneutics*. Tlk. J. Weinsheimer. New Haven—London, 1994, lk. 20—26.

geetide seas, kelle ülesandeks oli ehitada sild juutide seaduseõpetuse — toora — ja Jeesuse armuõpetuse vahele. Vastukäivuste kõrvaldamine ja ületamine piiblitekstis, kuid ennekõike Vana Testamendi kristoloogiline ümbertõlgitus Jeesuse ootuseks ja sealsete sündmuste käsitlemine Uue Testamendi prefiguraatiivsete märkidena oli see, mis sundis kristlasi pöörduma literaalselt tähenduselt allegoorilisele või, nagu neid juba Philon tavatses võrrelda, kehalise tähenduse juurest vaimse juurde.

Õigupoolest saab uustestamentlik allegooria terminoloogiliselt alguse Pauluse kirjast galaatlastele, kus ta 4. peatükis kõneleb Aabrahami kahest pojast, ümmardajast ja vabast naisest sündinust, ning ütleb, et see lugu on mõeldud allegooriliselt (*allēgorúmena*): „...need kaks naist on ju kaks lepingut...“ (Gl 4,24) — üks, ümmardajast sündinu, on praegune Jeruusalemm, kes orjab Siinai seaduse all, teine, vabast naisest sündinu aga ülevane Jeruusalemm, kes on vaimu pärija ja vaba seadusest.⁶ Tingituna tõlgenduslikust eesmärgist omandab aga kristlik allegooria varakult ühe iseloomujoone, millest annavad meile aimu näiteks Pauluse sõnad „Adam, kes oli Tuleja eelkujud“ (*Adám, hós estin týpos tú méllontos* Rm 5,14) ning Peetruse ütlus, et kaheksa Noa laevaga pääsenud inimhinge „võrdkujuna päästab teidki nüüd ristimine“ (*hò kai hymâs antitypon nýn sõzei báptisma* 1Pt 3,21). Nimelt, püüdluses sobitada heebrea Vana Testamendi Jeesuse Kristuse loodud inimese ja Jumala vahelise uue lepinguga kujuneb varakristlikus eksegeetikas välja nn. tüpoloogiline tõlgendusmeetod, kus Vana Testamendi sündmusi hakatakse käsitlema kui teatavaid tüüpe, mille tõelise religioosse tähenduse avavad vastavad sündmused e. antitüübid Uues Testamendis. Ehkki mõisteliselt Uues Testamendis endas ebakindlalt avalduv, on näiteks iseloomulik, et just kirjas Heebrealastele tuleb juutide ja kristlaste kaht usulepingut ühte nõeluv tüpoloogiline retoorika kõige ilmekamalt esile.⁷ Tüpologia kui mõtlemisviis pärineb tegelikult käsitõendusest: kreeka verb *týptein* tähendab 'lööma, sisse lõikama, haavama', *týpos* on aga müntimisnuia otsas asetsev kumer või nõgus kujutis, mille jäljend metallis või vahas kannab nime *antítýpos*. Tüpoloogilist mõtteskeemi illustreerib arusaam maailmast kui jumaliku algvormi jäljendist või keskaegne ettekujutus kahest Jumala poolt inimesele antud raamatust, vaimsest ja meelelisest, Piiblist ja loodusest, ristiusu teo-

⁶ Kõik järgnevad UT-i eestikeelsed tsitaadid pärinevad Uku Masingu ja Toomas Pauli 1989. aasta tõlkest, kreekeelsed paralleelvasted Eberhard Nestle 1908. aasta UT-i väljaandest, VT-i tsitaatide aluseks on 1968. aasta tõlge.

⁷ Paralleelselt *týpos*'ega kasutatakse kirjas Heebrealastele „eelkujundi“ märkimiseks näiteks *skiá't* 'vari', parabolē'd 'mõistujutt, etetähendus' ja hypódeigma't 'muster, jäljend'. Pauluse pruugis kohtame *týpos*'t juba UT-i ilmselt kõige varasemas tekstis, esimeses kirjas Tessalooniklastele (1,7), rangemas tüpoloogilises tähenduses esmakordselt aga esimeses kirjas Korintlastele (10,6.11), *týpos*'e sünonüümina kasutab ka Paulus *skiá't* (Kl 2,17). *Antítýpos* tuleb UT-s ette veel kirjas Heebrealastele (9,24), kus tal aga kontekstist sõltuvalt on õigupoolest vastupidine, jäljendi tähendus. Tüpoloogilise lähenemise poolest tõstetakse ristiusu algtekstide seas eriti esile nn. apostellike isade kirjutiste hulka kuuluvat antisemiitliku iseloomuga Barnabase kirja.

loogias aga esindab tüpoloogiat kõige ilmekamalt (ning olulise erinevusega Platoni jäljendusteooriast) käsitus UT-i sündmustest kui VT-i ennustuste täitumisest. Toogem vaid üks näide. Alustades rõõmusõnumi kuulutamist Galileas, kutsub Jeesus endaga ühes Peetrust ja Andreast, kaht venda ja kalameest: „„Tulge minu järele ja ma teen teist inimesepüüdjad!“ Ja nad jätsid sedamaid oma võrgud sinnapaika ning järgnesid Talle.“ (Mt 4,19—20.) Kala kreeka vaste ΙΧΘΥΣ on loetav kui krüptogramm ja akrostihhon sõnadest ‘Ιησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτῆρ (Jeesus Kristus, Jumala Poeg, Päästja). Joosua, kes VT-s asendab Moosest ja viib Iisraeli üle Jordani Kaananimaale, kutsutakse Nuuni pojaks, *nun* tähendab aga heebrea keeles kala (Jos 1,1). Joonas veedab kolm päeva ja ööd kala kõhus ning tema kuulutust VT-s Nii-nevele võrreldakse UT-s Jeesuse sõnumiga (Mt 12, 39—41). Hukatust Egiptusele ennustab Issand aga kalameeste näitel: „Kalamehed kurvastavad ja leinavad; kes heidavad õnge jõkke ja lasevad võrke vette, on kõik rammetumad!“ (Js 19,8.) Loomulikult võib seda kõike ka seletada kala spetsiifilise rolliga ristiusu aluseks olevates religioonides ja vastavates ühiskondades, kuid see ei kahanda tüpoloogilise mõistismudeli inimlikku võlu ega vajadust tema järele.

Tüpoloogia erineb allegooriast selle poolest, et kui viimane on suunatud vastavuste otsimisele *ideede* vahel, siis huvitub tüpoloogia korrelatsioonist *sündmuste* vahel. Siit ka teoloogiaajaloos sagedane tüpoloogia kui kristliku tõlgendusviisi vastandamine paganlik-hellenistlikule allegooriale: allegooria seletab tekste, kuid tüpoloogia seletab ajalugu.⁸ Teiselt poolt püüdis patristlik tüpoloogia oma antiheebrealikus hoiakus vastanduda judaistlikule tõlgendus-kunstile — midrašile —, kuigi on selge, et tüpoloogiline prefiguratsiooni teooria oli meetodina enam kui hästi tuntud rabidele ning midrašilik kirja-sõna tähenduse otsimine läbi tõlgendaja enda olevikumaailma on väga sarnane tüpoloogiaga.⁹ Tegelikult oli üsnagi ebaõnnestunud ka tüpoloogia vastandumine allegooriale. Toetudes Philoni orfismist mõjustatud teooriale, arendab tüpoloogia kui teoloogilise meetodi välja Aleksandriast pärit ja hiljem Palestiinas Caesareas tegutsenud Origenes (185—254), kes vahetegemisega Piibli kolmel tähendusastmel (kehaline, hingeline ja vaimne) paneb ühtlasi aluse Cassianuse klassifikatsioonile. Kuid juba Origenesel kasvab tüpoloogiline vastavus tihti üle kõikehõlmavaks müstiliseks allegooriaks, kus ajaloo-

⁸ Jean Grondini sõnul püüdis kiriklik apoloogeetika hoida tüpoloogiat allegooriast lahus kuni H. de Lubaci 1947. a. ilmunud teedrajava käsitluseni „Typologie et allégorisme“ (J. G r o n d i n, Introduction to Philosophical Hermeneutics, lk. 150).

⁹ Aastatel 1947—1956 Surnumere loodekaldalt Kumrani koobastest leitud juudi lahkusulistele (esseenide) heebrea pühakirja kommentaarid — pešarim — on heitnud oluliselt uut valgust varakristluse judaistlikule taustale. Pešarim'i tekstidele iseloomulik tõlgendusviis — pešer — lähtub oma seletustes eriti rõhutatult tõlgendaja vahetu oleviku teatavast silmapilgust kui hetkest, kus iidsed prohvetisõnad täide on läinud ja ajaloo lõppvaatus otsakorralt lähenemas. Traditsiooni ja oleviku sedavõrd intiimse ühtesidumise ning apokalüptilise meeoleu tõttu on pešer'it peetud väga lähedaseks kristlikule tüpoloogilisele interpretatsioonile.

line tüüp või literaalne tähendus oma rolli peaaegu et minetavad. Aleksandria teoloogide allegooria ületähtsustamise vastu astuvad üles tekstilähedust allakriipsutavad Süürias Antiookias tegutsenud eksegeedid, samas jääb keskajal tänu Augustinusele valitsevaks tüpoloogiliste sugemetega tugevalt allegooriapõhjaline tõlgendusmudel, millesse uusi tüpoloogilisi aktsente toob Lutheri *sola scriptura* printsiip: lähtuda tuleb vaid pühakirjast ja *sensus litteralis*'est.¹⁰

Seega on küsimus tüpoloogia ja allegooria vahekorra ka küsimus ajaloo ja seletusviisi, sündmuste ning inimõetete vahekorra. Ilma mõteteta pole võimalik ajalugu mõista, samas on mõtteil kalduvus kergesti muutuda kujutelmadeks. Tüpoloogilise lähenemise puhul tuleks tähele panna järgmisi varjatud premisses. Esiteks, kui ajalugu koosneb tüüpidest, siis järeldeb, et ajalooliste sündmuste hulk maailmas peab olema piiratud. Lugematute ajalooliste juhu taandamine kindlalt määratletud tüüptidele muudab sündmuse korratavaks ja tõstab ta üksildasest ning tummast faktist staatusesse, kus sündmus hakkab *osalema* ajaloo üldises käigus. Teiseks, reeglina toetub tüpoloogia analoogiast inspiratsiooni ammutavale mõtlemismudelile: mitte tihedalt ühtelükitud ja tugevaks palmitsetud ajaloo põhjuslik ahel pole see, mida taotleb tüpoloogia, vaid pigem minevikusündmuse veidi ebalooiline ja seotetu „sisse astumine“ kaasaega. Analoogiast lähtudes püüdleb tüpoloogia sarnasuste leidmisele korrelatsioonide abil, ning et viimaseid on võimalik leida asjade vahel, mis on oma suuruselt ja loomult väga erinevad, kuid sisesuhete poolest sarnased ($1000 : 500 = 2 : 1$), siis saame öelda, et tüpoloogia opereerib tihti teatava semiootilise hälbe piiril (näit. kabalistlik ütlus „inimeste südamed on Jumalale seesama, mis inimesele on pärgament“). Võime luua kontakti väga erinevate ajalooliste epohhide vahel, joonistamata seejuures välja nendevahelist otsest põhjuslikku seost, muudab tüpoloogia eriti sobivaks tööriistaks tulevikudimensiooni konstrueerimisel teoloogilises diskursis. Kolmandaks eeldab tüpoloogia kultuuri hästiorganiseeritud mäluarhiivi olemasolu ja selle suurepärasest valdamist, vastasel juhul pole võimalik oleviku

¹⁰ Th. M. Davids, *Die Traditionen puritanischer Typologie. Rmt.: Typologie. Internationale Beiträge zur Poetik. Frankfurt, 1988, lk. 252—253. Teoloogiliselt eristas Antiookia ja Aleksandria koolkonda tõsiasia, et aleksandrialased nägid Kristuses jumaliku ja inimliku poole ühtsust (hilisem monofüsitism), kuna antiooklased need kaks loomust teineteisest lahutasid ning Aleksandria allegooriale vastandudes oma käsitlese theōria'ks nimetasid.*

Paulusest alguse saanud allegooria—tüpoloogia segadust püüdsid hilisemad kirikuisad vahel väbandada väitega, et Paulus tarvitas sõna „allegooria“ katakreetiliselt. Allegooria kahesuguse kasutustraditsiooniga on aga seotud veel üks ajalooliselt väga oluline fakt. Nimelt tõlgib ladina kirikuisa Tertullianus II saj. lõpul Pauluse týpos'e ladina figura'ks (seega saab rääkida allegoorilisest ehk tüpoloogilisest ehk figuraalsest tähendustasandist), kust selgub, et keskaegse figuratiivsuse arusaama ja kunstiteooria juured ka mingit pidi týpos'es peituvad. (Seda huvitavat teemat käsitleb E. Auerbach oma nauditavas uurimuses „Figura“ (1938); muu seas toonitab ka Auerbach vajadust teha selget vahet antiikse allegooria ja kristliku tüpoloogia vahel.)

juhtumuses tunda ära iidset *typos*'t ega ka projitseerida seda sündmusele, kuulugu see siis minevikku või tänapäeva, kunagi tulevikus oodatavalt täituva lootuse valgusvihku. Ses mõttes funktsioneerib tüpologia kui konfirmatiivne filter või mälusüsteem, mis määrab kindlaks reeglid ajaloolise paljususe redutseerimiseks ja säilitamiseks.

Tüpologia kui filoloogiline meetod varustab oma kasutajat väärtuslike vahenditega hoidmaks tasakaalu teisevea reaalsuse ja piibliteksti vahel, kuid ta mängis arvatavasti mitte sugugi väiksemat rolli ühtsuse loomisel Piibli erinevate ja heterogeensete osade vahel puhttekstuaalsel tasandil. Algselt vaid konsonantidega kirja pandud heebrea tekstid asetustid paratamatult oma lugejate ette krüptiliste dokumentidena, mistõttu rabist või kristlasest tõlgendajal tuli võidelda ajalooa ühtaegu nii väljaspool teksti (viia enda olevik resonantsi Piibliga) kui ka objektiivsetel (teksti peidetud tähendus) ning subjektiivsetel (kopeerija tahtlik või tahtmatu vääratus) põhjustel teksti sees. Tundub aga, et on olemas veel üks eriliselt rõhutamist vajav tüpologia aspekt. Nimelt, tüpologia annetab ajaloolise tõusva liikumiskontuuri — kui ajaloo mõte leidis endale kinnituse inkarnatsioonis, siis on selge, et ajaloo tähendus pidevalt suureneb. Ajalugu kasvab. Tema jõud on liikvel, tema tarkus rohkeneb, tema märgid ootavad täitumist.

Kuid tekst jääb. Iga kristlasest uskuja ees seisab tahes-tahtmata küsimus: juhul kui ajaloo tähenduslikkus on inkarnatsiooni läbi kinnitatud, siis — mis saab edasi? Kuidas ja kuhu peab selle ajalise momendi suhtes asetuma uskuja oma isiklikus olevikus ja piibliteksti sõnumi otsingul? Esimese sajandi algupoolle, mil kristlik kuulutus levis veel peamiselt suulisena, usuti jumalariigi saabumisse ning Jeesuse Kristuse teise tulemissse ehk nn. *parusia*'sse lähitulevikus. Apokalüptilise ootusaja üha pikenedes ning kirjaliku tekstikoodiksi kujunedes asendus Jeesuse rõõmusõnumi vahetu tõekssaamise ootus probleemiga uustestamentliku „aja täissaamise“ (*plērōma tū chrōnu*) teoloogilisest tõlgendamisest. Et kogu tüpoloogiline mõtlemisskeem ja evangeliumi sõnum näivad otsustavalt sõltuvat apokalüpsisest kui viimse tähenduse ilmsikstulekust, siis võiksime ka küsida, kas ei sõltu eeskätt apokalüpsisest ning tema tõlgendamisest ühe *sündmuse* suutlikkus olla fokuseerivaks koondpunktiks inimkujutlusele, -ajaloolise ning -usule? Teiste sõnadega, kas pole just inimese võimetus hakkama saada eshatoloogia ning apokalüpsisega see põhjus ja risttee, kus ajalooline, figuraalne ja teoloogiline narratiiv üksteisest lahti hakkavad hargnema ning iseteid omapäi edasi suunduvad? Arvan, et siinkohal on õige hetk katkestada meie arutelu tüpoloogiast ning pöörduda tagasi kaanonile, millest tüpologia abil kõnelda meie kantsus tegelikult ka oli.

Ütlesin eelpool, et lähenedes kaanonile peab meie tähelepanu olema ümber suunatud *classicus*'e sotsiaalselt kontekstilt Piiblile. Nimetatud mõte kõlab ilusalt ning pole sugugi arukas hakata kahtluse alla seadma iseenda algteesi, kuid edasise arutluskäigu korrektsuse nimel ei tohiks me ometi silmi sulgeda ühe teatava mõra ees tolle mõtte kõige päramises osas. See mõra on meie

enesekindluses varjuva ebakõla korrelaat ning märgiks ligihiiuvast usaldamatusest, mida väljendab meie huultelt poetuv tumm küsimus: kas me oleme tõepoolest suutelised hoidma kaanonit lahus institutsionaalsusest ja eemal sotsiaalsete võimuvahekordade kuristikust?

Nagu juba märgitud, ei olnud Vana-Kreekas enam mitte materjal (pil-liroog) see, mis määras kaanoni tähenduse, vaid vorm (sirgus). Nii võib *kanōn* märkida mitmesuguseid reegleid ja norme. Demokritosele toetudes nimetab Epikuros selle sõnaga loogika seadusi ning epikuurluses saab *kanonikē* loogika vasteks üleüldse, Dionysios Halikarnassosest ja Cicero räägivad atikismi kaitseks stiili kaanonist, Philon Aleksandriast aga kutsub jumalat igasuguse hea käitumise kaanoniks ning osutab selle sõnaga ka dekalooigile, nagu oli tehtud juba Septuagintas. Juudi pühakirja (Vana Testamendi) ehk Tanahi kahekümne neljast raamatust koosneva nimestik fikseeriti Jamnias I sajandi lõpul p.Kr., Uue Testamendi 27 raamatut sisaldav kanooniline loend määrati idakirikule kindlaks Athanasiause kevadpühise festaalkirjaga 367. aastal, võeti läänekiriku poolt omaks Rooma sinodil 382. aastal ning kinnitati ka 397. aastal Kartaagos aset leidnud Põhja-Aafrika kohalikul sinodil.¹¹ IV sajandi teisest poolest ja Athanasiauselt pärineb ka tava kasutada „kaanonit“ piibliraamatute kindlalt fikseeritud loendi märkimiseks. Normi tähenduses oli kaanon siiski juba varakristluses tugevasti kinnistunud, mida tõendavad näiteks kreeka kirikuisa Irenaeuse (II saj.) väljendid „usu kaanon“, „tõe kaanon“, „koguduse kaanon“ (lad. vasteteks *canon* või *regula*), alates I Nikaia kirikukogust (325. a.) sai tavaks märkida „kaanoniga“ ka kirikukogu otsuseid, IV sajandi keskpaiku Früügas Laodikeias oletatavalt aset leidnud kirikukogu räägib aga oma 59. kaanonis (otsuses) „kanoonilistest“ ning „akanoonilistest“ raamatutest.¹² Juba varakult kasutati *kanōn*'i ka püha nimekirja (*hieratikós katálogos*) tähenduses, kuhu vaimulik ordinatsioonijärgselt sisse kanti. Keskajal said kaanoni nime praktiliselt kõik kiriklikud otsused ja eeskirjad. Tõendiks selle kohta, et kaanon on inimliku otsuse ja ettekirjutuse loodud, võiksid olla ka lahkarvamused ja variatsioonid ristiusu Piibli-kaanoni sees: suhtudes kriitiliselt Jaakobuse kirja, võttis Martin Luther omaks Jamnia loendi, kuna katoliku kirik liitis Trento kirikukogu otsusega

¹¹ Jamnia nimestik on aluseks ka protestantliku Piibli 39 raamatut sisaldavale VT-i kaanonile: Tanahis loetakse 12 nn. väiksemat (lühemat) prohvetit üheks raamatuks (olid kirjutatud ühele rullile), samuti vaadeldakse kokkukuuluvaina Esra ja Nehemja raamatut, protestandid jaotavad Saamueli, Kuningate ja Ajaraamatu kaheks. Tana(k)h — akronüüm VT-i kolme osa heebreakeelsest nimetusest — torah (seadus), nevi'im (prohvetid), ketuvim (kirjutised).

Sageli kasutatavat väljendit heebrea Piibel tuleks võtta kristoloogilise metafoorina: rääkimata sellest, et heebrea Piiblis puudub UT, on Piibel kui nimi hiline verming (tekkunud keskajal kr. biblia 'raamatukesed' kesksuost mitmuse valesi lugemise tõttu naissoost nimisõna ainsuse vormiks), vastav heebrea tekstikorpus sisaldab aga näiteks ka aramea keeles kirjutatud osi (Taanieli ja Esra raamatutes).

¹² Laodikeia kirikukogu (344–363) leidis aset oletatavalt, kuna informatsioon selle kohta pärineb üksnes teiste kirikukogude avaldustest.

(8. aprill 1546) 12 apokriivat oma VT-i kaanonisse, jäädes seega truuks Septuagintast pärinevale Vulgata nimistule, erinevused suhtumises apokriivadesse eksisteerivad ka ida- ja läänekiriku ning orientaalsete ristiusu kirikute (näiteks Armeenia, Süüria, Egiptuse kopti ja Etioopia kirikud) vahel.¹³

Ilmselt on meil nüüd võimalik kaeda veidi lähemalt seda mõra, mida arvasime märkavat oma algteesis. Juhul kui kaanon osutab enamikus oma kristlikes tähendustes ühel või teisel viisil inimlikule otsusele, mis on langetatud eesmärgiga hoida õige tekst või käitumishorm lahus vales, siis mil viisil loodame meie läheneda kaanonile väljastpoolt seadust ja normi? Samas on selge, et ehkki too kirjalikult fikseeritud nimistu või kaanon, nagu teda IV sajandist alates tunneme, kannab endas jõulisi institutsionaalsuse ja kirikuelse reeglendamise märke, ei pruugi viimased olla „kaanoni“ ainuvõimalikeks tunnusteks ja tekkepõhjuseks. Teise sajandi kristluses levis arusaam UT-st kui jumala poolt sisendatud (kr. *theópneustos*, lad. *divinitus inspiratus*) tekstist vastandina VT-le kui juutide käest päritud tekstile.¹⁴ See tegelikult juudi usupraktikast (või ka kreeka poeetilisest traditsioonist) pärinev teksti hingestatus ja inspireerituse kriteerium on kindlasti üheks võimalikuks tekstide „kanoniseerimise“ ja korrastamise mõõduks, mis oma sisu ja loomus pole sugugi üheselt samastatav IV sajandi kaanoniga. Juudi traditsioonis puudub tähenduselt kaanonile vastav sõna, Tanahile osutatakse ka väljendiga *Miqra* 'see, mida loetakse', levinuimaks selliseks perifraasiks aga oli nimetus: tekstid, mis „rüvetavad käsi“, s. t. mis oma pühaduse tõttu on puutumatud. Jamnia nimistule eelneb umbes tuhandeaastane juudi pühakirja kujunemisprotsess, milles tähtsusetult tõusevad eriti esile Paabeli vangipõlv (586—538 e. Kr.) ja Teise templi hävitamine roomlaste poolt Juudi sõjas 70. aastal p. Kr. — füüsilise elukorra ebakindlus sunnib korda otsima tekstidest, Jamnia nimistu loob templi ja sünedriumi korra asemele raamatu korra. On vaieldav, kuivõrd sobib nende „eelkaanoniliste“ protsesside kirjeldamiseks kasutada

¹³ Jaakobuse kiri, mis töötab õigeuskõitsete tegude läbi, näis Lutherile olevat kokkusobimatu („*stroherne Epistel, die nicht Christum treibet*“) Pauluse väitega, et õigeuskõitset saab usu kaudu.

Apokriivasid kui hellenismi ja Rooma keisririigi ajajärgul juutide poolt loodud heebrea-, aramea- ja kreeka keelseid tekste, mida juudid ei arvanud oma usukaanonisse, mis aga võeti sisse Septuagintasse ja mis on saanud kaanoniliseks mõnes ristiusu kirikus, loendatakse tavaliselt kokku 13 (katoliku kirik jättis välja 2. Esra raamatu); lisaks neile räägitakse 52 pseudepigraafist (juhuti ühes põhiapokriividega leiduvad ja võltsautorist kandvad tekstid). Armeenia kirikus kuuluvad apokriivad VT-i kaanonisse, Egiptuse kopti kirik jätab nagu juudidki nad välja, Süüria kirik nagu protestandidki ei arva neid kaanonisse, kuid omistab neile teatavat väärtust, Etioopia kirikus kuuluvad kaanonisse 11 apokriivat (v. a. 2. Esra ja Jeesus Siiraki tarkuseraamat) ja kaks pseudepigraafi (1. Eenoki ja Juubeliraamat).

¹⁴ Nimetatud vastandusest kõneleb näiteks Irenaeus, äärmuslik inspireerituse rõhutamine ja sellest tulenev VT-i kõrvaleheitmine avaldub gnostitsismis (Markion) ja manihheismis. Piibli teksti jumaliku sisendatuse rõhutamine on iseloomulik nii VT-le kui ka UT-le.

IV sajandi kristlikku mõistet. Hoidudes aga kaotamast siinkohal juba liigselt kaanonit enda vaateulatusest, tulgem tagasi oma põhiprobleemi juurde ning küsigem: kas ning kuidas on kaanon suuteline meile kõnelema midagi oluliselt erinevat *classicus*'est ja *litteratura*'st kui ühiskonnas seadustatud tekstide kogumist? Teoloogilisest vaatepunktist tuleks ilmselt vastata, et kogu selline probleemiasetus johtub lihtsalt inimliku ja jumaliku seaduse segiajamisest. Pühakirja kaanon on antud Jumala poolt, mitte aga loodud inimese suva läbi. Pisivaidlused selle ulatuse üle ei riiva kuidagi kaanoni jumalikkust ja kuuluvad puhtalt inimlike probleemide valda. Ning ometi, kas on olemas mingi viis või skeem, mis suudaks ka meile, mitte-teoloogidele, tuua esile kaanonisse eeldatavalt sissekirjutatud jumaliku loomuse?

Ütlesime eelpool, et UT-s kasutab sõna *kanōn* üksnes Paulus. Teises kirjas Korintlastele noomib Paulus vastumisjonäre, kes „möödavad end iseendaga“, ning põhjendab talle antud õigust olla evangeeliumi tooja Korintosesse: „Mina aga ei taha kiidelda mõõtu pidamata, vaid selle korra mõõdu kohaselt (*katà tò métron tú kanōnos*), mille Jumal mulle on mööduks jaganud, nii et ma olen ulatunud ka teieni.“ (2Kr 10,13.) „Kaanoniga“ osutab Paulus antud juhul Jumala poolt määratud misjonitöö sektorile, mis kuulub talle Korintosese, kuid mis võib, nagu ilmneb 16. salmist, kuskil mujal kuuluda ka kellelegi teisele. Nii tsiteeritud kui ka 15. ja 16. salmis esineb *kanōn*'i eesti vastena sõna „kord“. „Ma ei kiitle mõõtu pidamata võõraste vaevaga, mul on aga lootus, et kui teie usk sees kasvab, siis suurenen ka mina mulle määratud korra kohaselt (*katà tòn kanóna hēmōn*¹⁵) üliohtuseni, nii et ma võin kuulutada evangeeliumi teist kaugematele maadele ilma selle üle kiitlemata, mis on juba valmis kellegi võõra korra kohaselt (*en allotriō kanóni*).“ (2Kr 10,15—16.) Märksa tähendusrikkam ning selgem on Pauluse sõnakasutus kirjas galaatlastele. Kuuenda peatüki 15. ja 16. salmis ütleb ta: „Sest ümberlõikamine ei loe midagi, ei loe ka ümberlõikamatus, vaid uus loodu (*kainē ktisis*). Ja kõigile, kes sellesama korra kohaselt käivad (*kai hōsoi tō kanōni tūtō stoichēsusin*) — rahu ja halastus olgu neile ning Jumala Iisraelile!“¹⁶ Siinkohal märgib *kanōn* uut korda ja möödupuud, mis on antud kristlastele Jeesuse ristilöömise kaudu ning mis vabastab nad seeläbi Siinai seaduse kütkeist. Issand oli pannud needuse igäühe peale, kes ei järgi käsüõpetust (5Ms 27,26), kuid Jeesus Kristus vabastas meid sellest seaduse ikkest,

¹⁵ kr. tekstis meie-vorm *ἡμῶν*.

¹⁶ Samasuguses tähenduslikus kontekstis seisab *kanōn* veel oletatavalt viiendaski UT-i kasutusjuhus. (Fl 3,13—16: „Vennad, ma ei arva endast, et ma selle kätte olen saanud, ühte aga ma ütlen: ma unustan kõik, mis taga, ja sirutan eeloleva poole, ma püüden sihtmärgi poole, Jumala üleva kutsumise võiduhinna järele Kristuses Jeesuses. Kuivõrd nüüd on täiuslikke, mõtelgem just seda, ent kui mõtlete midagi teisiti, küll Jumal ilmutab teile ka selle. Ometigi, sealt, kuhu oleme jõudnud, astugem sama rada edasi (tõ autō stoicheîn).“ Viimase salmi (3,16) teist poolt täiendavad mõned käsikirjad sõnaga *kanōn* (tõ autō stoicheîn *kanóni*) — astugem sama korra järgi edasi. (Vt.: Καὼν. — Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Toim. G. Kittel, Stuttgart—Berlin—Köln, 1990.)

saades ise meie eest neetuks ristipuul (5Ms 21,23): Jeesuse ristilöömine on antitüübiks kõrbes Moosese valmistatud ja ridva otsa tõstetud vaskmaole, mida vaadates jäi elama igauks, keda mürkmadu oli salvanud (4Ms 21,6—8). Heebrea toora ehk seaduseõpetuse kreeka vasteks on *nómos*, mis võib Paulusel märkida ka VT-i tervikuna. Seadus (*nómos*) on küll meie kasvatajaks (*paidagōgōs*) Kristuse poole (Gl 3,24), „et me saaksime õigeks usust (*ek pisteōs*). Et nüüd aga usk on tulnud, siis me ei ole enam kasvataja all“ (Gl 3,24—25). Uus mõõdupuu eksisteerib lahus ja sõltumatuna seadusest. „Nüüd aga on Seadusest sõltumatult (*chōris nómu*) saanud avalikuks Jumala õigus, millest Moosese Seadus ja prohvetid tunnistavad. Nimelt see Jumala õigus, mis tuleb Jeesusesse Kristusesse uskumise kaudu kõigile, kes usuvad.“ (Rm 3,21—22.) Seaduse kaudu tuleb patuteadvus, kuid seaduse tegude tõttu (*ex érgōn nómu*) ei saa keegi õigeksmõistu Tema silmis (Rm 3,20).¹⁷

Nüüsi näeme, et *kanōn*'i semantilist spektrit UT-is pole võimalik kirjeldada lahusesivana VT-i *nómos*'est. *Nómos* kui Jumala poolt antud piirav ja seadusloomeline sõna on sunnitud teataval ajaloolisel momendil ümber pöörduma ja saama mõistetud mitte enam oma tõkestava jõu, vaid oma kitsendav-ahistava piiri konvergeerimise läbi indiviidi loovuseks. Seadusesse asetatud demarkatsioonijoon pani tööle käsu regulatiivsed mehhanismid ja jõud, aga et käsk on kõrvalt sisse tulnud (*nómos de pareisēlthen*, Rm 5,20), siis on ka väljaspool tema suutlikkust lepitada inimese aktiviteeti tähenduse üleüldise progressiooniga. Seda leppimist on võimalik saavutada ainult uue mõõdupuu ehk *kanōn*'i abil, kus maine seadus on asendatud vaimsega ja seaduse kitsendav loomus on ümbertõlgendatud ülikülluse terminites. Ümbertõlgendusega käsikäes leiab aset nihe sõna keskmes, nõnda et iga indiviid sellesse oleks kaasatud. „See [Pauluse] väljend [„kõik kõiges“ (*panta en pāsin*) 1Kr 15,28] ütleb, et jumala kese on kõikjal ning tema ringjoon mitte kusagil, kuid inimlikust vaatepunktist on ka jumalik ringjoon kõikjal, sest keskmel ilma ringjooneta puudub identiteet. [...] „Kõik kõiges“ viib meid kaugemale kui „kõik on jumal“ või „kõik on üks“ tüüpi väljendid, kus predikaat „on“ sisestab väitesse taas duaalsuse, mida too ise püüab eitada. „Kõik kõiges“ osutab tõlgendusele, kus ringjoon on vahetatav keskmega, ja ühtsusele, mida ei saa enam mõista identiteedi neeldumisena mingisse üldisemasse univormi või sarnasuste mosaiiki.“¹⁸ Selles mõttes täidab kaanon endasse uskujad lootusega kohtuda täiuslikuma keele ja arusaamisega, mis oli sedavõrd julmalt ära keelatud Paabeli torni loos.

Õeldu suunab meid järeldusele, et uustestamentliku *kanōn*'i tähendus on kujundatud Vana ja Uue Testamendi vahelisel ülekäigupaigal opereeriva tüpo-

¹⁷ Olgu lisatud, et näiteks King James Version'is antakse *kanōn* neljal juhul edasi vastega „rule“ (v. a. 2Kr 10,16, kus „kellegi võõra korra kohaselt“ on tõlgitud „in another man's line of things“), teistes kaasaja inglise väljaannetes varieerub tõlge kontekstist sõltuvalt (sphere, standard, principle, yardstick), M. Luther kasutab vasteid Mass ja Mass-stab. A. Th. Helle tõlgib *kanōn*'i kõigil juhtudel nõõriks.

¹⁸ N. Frye, *Words with Power*. Toronto, 1992, lk. 186.

loogilise konstruktsiooni poolt. *Nómos* oli jumala kasvama pandud sõna, *kanõn* aga selle täiskasvanud vili, mille ülesandeks on ilmsiks tuua seaduses varjuv jumalik intentsioon. Mõra, mida arvasime silmavat oma algteesis, johtus tõsiasjast, et me jäime pimedaks kaanoni südamikus töötava figuraatiivse võttestiku suhtes ning lähenesime talle kui ühetasandilisele mõistele. Tõepoolest, *kanõn* omab tähendust vaid sel määral, mil me käsitame teda figuurina, või veelgi täpsemini, kui transfiguratsiooni produkti: tema poolt tähistatu ei paikne mitte seaduses, korras, reeglis, otsuses või milles tahes muus, vaid selles ümbertõlgenduse protsessis, mille tulemusena *kanõn* on suuteline käituma *nómos*'e antitüübina ja tema sisemise mõtte avajana kaasajas. Mõra seaduse pinnal seisis möödapääsmatult meie silme ees, sest ta heistas veel kujundiks ringi tõlkimata seaduse piirjoont¹⁹.

Julgen arvata, et koos sõna keskme nihestumisega leiab aset ülimalt oluline sündmus, millel on määravad tagajärjed meie arusaamisele ajaloo, fiktsiooni, teoloogia ning apokalüpsise vahekorra. Ütlesime enne, et tüpologia on aja struktureerimise viis, mis võimaldab minevikusündmusel astuda vahetult sisse olevikku. Nõnda see on, kuid tol korral deklareeritud tõde nõuab üksikasjalikumalt selgitust nüüd. Nägime ju ühtlasi, et tüpologia lubadus minevikul olevikus täiskasvanuks saada jätab ometi lõhe uskuja enese oleviku ning Kristuses minevikuennete täitumise vahele, nii et tüli ajaloo ja inimkujutluse vahel ikka ning uuesti pead ähvardab tõsta. Tundub, et kaanon võib meid siinkohal nii mõnestki takistusest üle aidata. Kui indiviidi loova energia avastamine teeb võimalikuks seaduse hirmuäratavast piirjoonest lahtisaamise ning paneb ajaloo kulgema läbi inimese aktiviteedi, siis toimub see tänu apokalüptilise ootuse asetamisele välispidisest ajaloost inimese loodud teosesse ning töösse. Kaua oodatud ja kaua viibiv apokalüpsis on sellega vabastatud otsese referentsi sundusest ning on ringi tõlgendatud sotsiaalse järjepidevuse ning inimloovuse terminites: apokalüpsis on saanud tähenduseks, mille loov indiviid kapseldab oma töösse ja millega ta sirutub tulevaste tõlgendajate, eksegeetide ja kanoniseerijate poole. Igasugune teos kui suletud semiootiline tervik seiskab ja tõrjub tagasi kõik ligipääsukatsed, mis püüavad referentsi probleemi vaadelda lahus teose enesereferentsiaalsusest või sisuvormi problemaatikast, ja see on ka põhjuseks teose edasikestmisele ja tõlgendamisele tulevikus. Loova indiviidi poolt teosesse asetatud semantiline sulg ja terviklikkus panevad ajaloo kulgema uuel tasapinnal: tähendus ei ole enam üksnes ajaloolt oodatav, vaid eeskätt inimese konfigureeritav asi.

Tehes kokkuvõtte püüdlusest eristada kirjandusliku kaanoni kujunemisprotsessis teadmist ning tõde inimlikust arvamusel, lausub Frank Kermod: „...on selge, et ma olen nurjunud oma katses eristada teadmist arvamusel, või eristada isegi seda, mis on kehtestatud, sest kehtestatu on õige selle tõttu,

¹⁹ Sõnade „seadus“ ja „kord“ vana- ja uustestamentlikku semantikat eesti piibli-tõlkimise ajaloo taustal on hiljuti vaadeldud K. Ross oma artiklis „Eesti Piibli-tõlke ssiteeritavusest Pascali „Mõtete“ taustal“ („Keel ja Kirjandus“ 1999, nr. 10).

mis on õige ainult, sest ta on kehtestatud.²⁰ Kreeka filosoofiline mõiste *dóxa* (arvamus, paiste) tähistab tunnetusvaldkonda, milles otsuseid lange-tatakse tõenäosuse (*eikòs*) põhjal ning mis sellisena pole platonlikus mõtte-traditsioonis suuteline pakkuma inimesele täit teadmist (*epistēmē*) ega tõde (*alētheia*). Nagu Kermode Johannese evangeeliumi käsitluses aga ise näitab²¹, seisab Johannesel *dóxa* sagedasti Jumala paiste või kirkuse tähenduses (kuigi ta kasutab seda sõna ka vastupidises tähenduses inimliku ja maise au märkimiseks) ning on seega kontekstuaalselt tihedalt seotud jumaliku tõe ning õige ajahetke saabumisega: „Ja Sõna sai lihaks ja elas meie keskel, ja me nägime Tema kirkust (*dóxan*) nagu isast ainusündinu kirkust (*dóxan*), täis armu ja tõtt“ (Jh 1,14); „Isa, tund on tulnud, kirkasta (*dóxasón*) oma Poega, et ka Poeg kirkastaks (*doxásē*) Sind“ (Jh 17,1). Ses mõttes võime öelda, et Kermode'i ebaõnnestumises pole midagi imestusväärset. Uustesta-mentlik figuratiivne *kanón* ei rajane mitte rangelt kindlaks määratud ja paistet lämmataval seadusel, vaid seaduse ranguses loovasse valgusse toodud indiviidi eneseteostusel, kus seaduse rajast on saanud saladust hoidev ning erinevaid teadmisi ja isiksusi sünnitada suutev Teose piire.

Väites kaanoni olevat meie kristluse poolt pärandatud tüpoloogilise põhjaga figuuri, ei ole sugugi mu kavatsuseks lüüa kiilu *kanón*'i ja *classicus*'e vahele. Juba osutatud käsitluses Tammsaarest kui klassikust leidsin ma just tüpoloogilises koodis sobiva vahendi kõnelemaks Tammsaare klassikalisesest. On olemas mõisted oma lähiajalooa ning nende mõistete vahendusel tekkinud üldisemad mõtteskeemid, mis lubavad abstraktsemate sarnasuste kaudu liikuda väga erineva iseloomuga nähtuste vahel. Kaanon oma ajalooa lihtsalt juhatab meid otseteed tüpologia lätteile. Ta hoiab meid üle hindamast sotsiaalseid jõuvahekordi kirjanduse vallas ning aitab vältida liig lihtsustavaid arusaamu seadusest. Sest kaanon, mõistetuna figuurina, teeb oma panuse uuele loodule ning sellisena konstitueerib lootuse paremale ning täiuslikumale keelele.

²⁰ F. K e r m o d e, *Forms of Attention*. Chicago, 1975, lk. 92.

²¹ F. K e r m o d e. *John. Rmt.: The Literary Guide to the Bible*. Toim. R. Alter ja F. Kermode. Cambridge (Mass.), 1997, lk. 440—466.

Kuidas küll seletada äärmist ägedust, millega prantsuse tuntuimad ajakirjanikud reageerisid äsjaloetud analüüsile!¹ Ei ole ju võimalik, et kõigi minu ennetavate ümberlökkamiste kiuste tundsid nad end puudutatuna (vähemalt need, keda otseselt või kaudselt — nende lähedaste või kolleegide suu läbi — tsiteeriti). Vooruslikku nõrdimust, mida nad üles näitasid, põhjustas ühelt poolt kindlasti *transkriptsiooni efekt*: teksti üleskirjutamisel läheb paratamatult kaduma suulise kõnega kaasnev toon, žestid, miimika, ühesõnaga kõik see, mis heauskse pealtvaatja silmis algusest peale eristab kõnet, mille eesmärgiks on selgitada ja veenda, poliitilisest pamfletist, milleks enamik kritiseerijaid mu teksti pidas. Aga eelkõige saab seda ägedust seletada mõnede ajakirjandusliku maailmanägemise kõige tüüpilisemate joonte abil (mis võimaldasid mõni aeg tagasi tõsta kära säärase raamatu ümber nagu „Maailma viletsus“): nagu kalduvus tõmmata võrdusmärki uue ja „ilmutusliku“ vahele või harjumus eelistada sotsiaalsfääri kõige vahetumalt tajutavat aspekti, s. o. indiviide, nende tegusid ja eelkõige pahategusid, ning vaadelda neid tihti peale hukkamõistvas või protsessivas perspektiivis, jättes tähelepanuta nähtamatud struktuurid ja mehhanismid (antud juhul ajakirjandusväljas toimivad), mis juhivad mõtlemist ja tegutsemist ning mille käsitlemisega kaasneb pigem mõistev heatahtlikkus kui nõrdinud hukkamõist; või ka kalduvus huvituda pigem „järeldest“ (oletatavaist) kui teedest, mis nendeni viisid. Nii näiteks mäletan ma ajakirjanikku, kes pärast minu raamatu „Riigi aadel“ („La Noblesse d’Etat“) ilmumist, mille kirjutamisele eelnes kümme aastat uurimistööd, kutsus mind esinema debatis eliitkoolide teemal, kus vilistlas-kogu president pidi kõnelema „poolt“ ja mina „vastu“, ega suutnud mõista minu keeldumist. Samal kombel on „kaunid suled“, millega mu raamatut ehitakse, lihtsalt ja selgelt kõrvale lükanud meetodi, mida ma selles rakendasin (ja eriti ajakirjandusmaailma kui välja analüüsi), ning ise seda teadmatagi teinud mu teosest banaalsete seisukohavõttude jada, millesse on pikitud mõned poleemilised hüüatused.

Siiski tahaksin seda meetodit uuesti kasutada ning teha katset uute vääritimõistmistega riskides näidata, kuidas ajakirjandusväli toodab ja surub peale täiesti eriomast nägemust poliitikaväljast, nägemust, mille algprintsipitub ajakirjandusvälja struktuuris ja seda nägemust loovate ajakirjanike spetsiifilistes huvides.

¹ Raamat „Televisioonist“ põhjustas suure, mitu kuud kestnud avaliku vaidluse, milles osalesid kõigi kaalukamate prantsuse päeva- ja nädalalehtede ning televisiooni ajakirjanikud ja toimetajad. Selle aja vältel oli teos bestsellerite nimekirja tipus.

Maaailmas, mida valitsevad kartus olla igav ja soov iga hinna eest meelelahutust pakkuda, jääb poliitika tahes-tahtmata tänamatuks teemaks, millele ei anta palju eetriaega tippundidel, vähepakkuvaks vaatamänguks, mida jälgida on masendav, millest rääkida on keeruline ja mis tuleks kuidagi huvitavaks muuta. Siit tulenebki tendents, mida võib täheldada kõikjal, nii Ameerika Ühendriikides kui ka Euroopas: ohverdada üha enam kommentaatorit ja uurijat-reporterit saatejuhi-lõbustaja nimel, ohverdada informatsiooni, analüüsi, süvaintervjuud, asjatundjate diskussiooni või reportaazi puhta meelelahutuse ja iseäranis *talk show*'de sisutu loba nimel, milles osalevad tunnustatud ja äravahetamiseni sarnased vestlejad (kellest mõnda näitena tsiteerides sooritasin andestamatu kuriteo). Et tegelikult mõista, millest neis fiktiivsetes vestlustes räägitakse, ja elkõige, millest neis kunagi ei räägita, tuleks üksikasjaliselt analüüsida tingimusi, mille alusel valitakse välja need, keda Ameerika Ühendriikides nimetatakse *panelistideks*: selleks sobiv inimene peab olema alati kättesaadav, s. t. alati valmis saates osalema, aga ka kaasa mängima, nõustudes vastama kõigile ajakirjaniku küsimustele, ka kõige naeruväärsematele või ebaseaduslikele (see ongi *tuttologo* definitsioon); ta peab olema valmis kõigeks, s. t. kõikvõimalikeks järeleandmisteks (teema, teiste osalejate vm. kohalt), kõigiks kompromissideks ja kõikvõimalikeks kompromiteerimisteks selle nimel, et saates esineda ja sel moel endale kindlustada kõik „meediakuulsusest“ tulenevad otsesed ning kaudsed hüved, prestiiž pressiväljaannete kaitsvas rüpes, esinemiskutsed hästiasustatud konverentsidele jne.; ta peab, eriti eelintervjuudes, mida mõned produtsendid Ameerika Ühendriikides ja üha enam ka Euroopas panelistide valimiseks korraldavad, olema valmis selgelt ja säravalt sõnastama lihtsaid seisukohti ja hoiduma keerukasse teadmistesse takerdumast (ehk nagu ütleb reegel: „The less you know, the better off you are“ — „Mida vähem sa tead, seda kergem sul on“).

Ajakirjanikud aga, kes viitavad auditoriumi ootustele selle demagoogilise lihtsustamispoliitika õigustamiseks (mis vastandub täielikult demokraatlikule soovile informeerida või meelt lahutada ühtlasi harida), suruvad talle seejuures peale omaenese kalduvusi, omaenese nägemust; eriti siis, kui hirm olla igav sunnib neid eelistama võitlust vaidlusele, poleemikat dialektikale ja tegema kõik selle nimel, et toimuks kokkupõrge isikute (elkõige käib see poliitikute kohta), mitte nende argumentide vahel, mis peaksid vestluses tegelikeks panusteks olema, olgu teemaks eelarve puudujääk, maksude alandamine või välisvõlg. Kuivõrd ajakirjanike kompetentsus ja poliitilise maailma tundmine põhineb tegelikult isiklikel kontaktidel ja neljasilmajuttudel (loe: kuulujuttudel ja klatšil), aga mitte objektiivsel vaatlusel ega uuringuil, kipuvad nad kõiki suruma sellele pinnale, mida nad hästi tunnevad, neid huvitab rohkem mäng ja selle osalised kui panused, rohkem puhttaktikalised küsimused kui vestluste tõeline sisu, rohkem poliitikavälja loogika reeglite järgi peetava debati poliitiline efektsus (koalitsioonid, isikutevahelised liidud või konfliktid) kui selle sisu (ja teinekord mõtlevad nad välja ja suruvad peale

lausa kunstlikke konstruktsioone, nagu näiteks viimaste valimiste ajal Prantsusmaal küsimus selle kohta, kas valik vasak- ja parempoolsuse vahel on valik kahe — opositsiooniliidri Jospini ja parempoolse peaministri Juppé — või nelja — ühelt poolt Jospini ja tema kommunistist liitlase Hue ja teisalt Juppé ja tema tsentristliku liitlase Léotard'i vahel; säärane probleemiasetus oli selgelt poliitiline, sest vasakpoolsete parteide paratamatuid erimeelsusi esile tõstes oli see soodus konservatiivsetele erakondadele). Nende kahemõtteline positsioon poliitikamaailmas, kus nad mängivad väga olulist rolli, ise sellesse maailma kuulumata, ja kus nende võimuses on osutada poliitikuile üliolulisi teeneid asjus, millega viimased ise hakkama ei saaks (kui mitte arvestada kaasaegset kirjasõna, kus poliitikud avalikult ping-pongi mängivad), sunnib neid omaks võtma Thersitese-laadset ilmavaadet ja kahtlemisfilosoofia spontaanset vormi, mille mõjul nad hakkavad ka kõige omakasupüüdmatute seisukohavõttude ja kõige siiramate veendumuste tagant otsima huvisid, mis oleksid seotud ütleja positsiooniga poliitikaväljal (näiteks rivaliteediga mõne partei või „voolu“ rüpes).

Kõik see sunnib neid looma ja esitama, olgu siis nende poliitikakommentaaride eeldustes või nende intervjuude küsimustikes, teatavat küünilist nägemust poliitikamaailmast kui omamoodi mitmetähenduslike manöövrite tandrist, kus pole kohta veendumustel ja kus tegutsemist juhib vaid soov võitjana välja tulla. (Tõsi küll, olgu muuseas öeldud, et seejuures kannustavad neid tagant konsultandid ja nõustajad — vahemehed, kelle ülesandeks on aidata poliitikuid selles kaalutletud, ent mitte tingimata küünilises poliitilises marketingis, mis on üha vajalikum poliitikamaailmas läbilöömiseks ja mis seisneb ajakirjandusvälja nõudmistega kohanemises —, tõeline „nõukoda“, mille roll poliitikute ja nende reputatsiooni loomisel kasvab pidevalt.) Ent jäägitu tähelepanu poliitilisele „mikrokosmosele“ ja temast tulenevale kipub kahjulikult mõjutama avalikku arvamust, või vähemalt nende umbusklikumate inimeste arvamust, kes niigi ei usu, et poliitilised seisukohad võiksid kuidagi mõjutada nende eksistentsi või sotsiaalsfääri. Ja seda mõju võimendab märkimisväärselt, eriti televisioonitähete puhul, sotsiaalne distantseeritus, mis kaasneb majanduslike või ühiskondlike privileegidega. On ju teada, et alates kuuekümnendatest aastatest on Ameerika Ühendriikides ja enamikus Euroopa maades meediakuulsustele makstud ülikõrget tasu — Euroopas sadades tuhandetes, Ameerikas miljonites dollarites² — pööraselt liialdatud tasu *talk show*'des osalemise eest, sõnavõttude eest konverentsidel, regulaarse kaastöö eest ajakirjadele, esinemiste eest „kokkutulekutel“, eriti kutsealastel kokkusaamistel (ja nii muutub pidevalt võimu- ja privileegide jaotuse struktuur ajakirjandusväljal ning kapitalistidest väikeettevõtjate seas, kes peavad oma sümboolse kapitali säilitamiseks ja suurendamiseks pidevalt pingutama pinnalpüsimise nimel, kuna see on vajalik positsiooni säilitamiseks konverentside ja „kokkutulekute“ turul, tekib tohtu alamproletariaat, kes

² Vt.: J. F a l l o w s, *Breaking the News, How Media Undermine American Democracy*. New York, Vintage Books, 1997.

on pideva tuule peal olemise tõttu sunnitud viljelema teatud tüüpi enesetsensuuri³).

Neile mõjuritele lisanduvad ka ajakirjandusvälja-sisese konkurentsi omad, mida olen juba nimetanud, nagu pommuudiste hullus ja kaldumus pikema jututa eelistada kõige uuemat ja kõige raskemini kättesaadavat informatsiooni või võidujooks kõige subtiilsema ja kõige paradoksaalsema tõlgitsuse nimel, mis tihtipeale tähendab kõige küünilisemat, või ka mälukaotuslikud ennustusmängud sündmuste edasise käigu kohta, prognoos ja diagnoos, mis ei ole eriti kallid (umbes nagu spordikihlveod) ja on samas täiesti karistamatud, sest neid kaitseb unustus, mida toodavad ajakirjandusliku kroonika peaaegu täiuslik järjepidevusetus ja järjestikuste konformismide kiire vaheldumine (nagu näiteks pärast 1989. aastat, mil kõigi maade ajakirjanikud tegid paari kuu jooksul läbi tee vaimustusest uute demokraatiate tekke üle vastikute etniliste sõdade hukkamõistuni).

Kõigi nende mehhanismide koosmõju tagajärjeks on globaalne depolitiiseerumine, või täpsemalt öeldes poliitikas pettumine. Meelelahutuse otsimine kipub, ilma et see alati tahtlik oleks, juhtima tähelepanu vaatamängule (või skandaalile) iga kord, kui poliitikaelus kerkib esile mõni oluline, ent pealtnäha igav küsimus, või peenemalt öeldes, tegema sellest, mida nimetatakse „tegelikkuseks“, meelelahutuslike sündmuste rapsoodiat, mis jääb tihtipeale, nagu näiteks O. J. Simpsoni kohtuasja puhul, kusagile fakti ja *show'* vahepeale, juhuslikel kronoloogilistel kokkusattumustel põhinevat sündmuste jada, millel pole algust, järjekorda ega proportsioone: maaväin Türgis ja eelarve kärpimise kava, spordivõit ja sensatsiooniline kohtuprotsess, kõik muudetakse absurdseks, redutseerides sündmused hetkel, siin ja praegu vaadatavaks ja lõigates nende küljest igasuguse eel- ning järelloo. Huvi puudumine tajumatute muutuste, s. t. sääraste protsesside vastu nagu kontinentide teke, mida pole võimalik vahetult jälgida ja mille tagajärjed ilmnevad alles ajapikku, kahekordistab struktuuralse amneesia efekti, mida põhjustavad vaid tänasele päevale mõtlemise loogika ja konkurents, asetades võrdusmärgi tähtsa ja uue vahele (pommuudis), nii et ajakirjanikud, need päevatöölised, hakkavad paratamatult tootma hetkekeskset ja diskontinuistlikku maailmanägemust. Aja-, aga eelkõige huvi- ja informatsioonipuuduse tõttu (nende töö allikatega seisneb enamasti samale teemale pühendatud varasemate pressiaartiklite lugemises) ei suuda nad teha sündmuse (näiteks koolivägivalla juhtumit) tegelikult mõistetavaks ega asetada neid asjakohasesse taustsüsteemi (näiteks perekondade struktuur, mis on omakorda seotud tööturuga, ning see jälle omakorda poliitika ja maksuküsimustega jne.) —, kusjuures neid mõjutavad kindlasti poliitikute, iseäranis valitsusliikmete samasugused kalduvused, kes lausa soovivad, et nende otsustest rääkides asetataks rõhk lühiajalisele perspektiivile, „sensatsioonilisele teadaandele“ ja mitte tegudele, mille tulemused pole kohe silmaga näha.

³ Vt.: P. C h a m p a g n e, *Le journalisme entre précarité et concurrence*. „*Liberation*“ 29. XII 1996.

See dehistoriseeritud ja dehistoriseeriv, atomiseeritud ja atomiseeriv nägemus saavutab oma paradigmaatilise kuju pildis, mida meile maailmast edastavad päevauudised, pealtnäha absurdsete ja lõppkokkuvõttes omavahel täiesti sarnaste lugude jadas, õnnetute rahvaste katkematus rongkäigus, sündmuste reas, mis ilmuvad seletamatul kombel ja kaovad lahenduseni jõudmata, täna Sair, eile Biafra, homme Kongo, ja et neil sündmustel puudub igasugune poliitiline tingitus, võivad nad parimal juhul äratada kerget inimlikku kaastunnet. Need seosetud tragöödiad, mis toimuvad väljaspool ajaloolist perspektiivi, ei erine kuigivõrd loodusõnnetustest, tornaadodest, metsatulekahjustest, üleujutustest, mis ju samuti „päevauudistes“ ohtrat kajastamist leiavad, nii ajakirjanduslike traditsioonide, et mitte öelda rituaalide tõttu, kui ka (eelkõige) seepärast, et nende näitamine on lihtne ja odav. Mis aga säärase tragöödiate ohvritesse puutub, siis nemad ei peaks rohkem solidaarsustunnet või poliitilist mässumeelt sünnitama kui rööbastelt mahasõitnud rongi või mõne muu õnnetuse ohvrid. Nii sünnitab ajakirjandusvälja loogika, peamiselt oma konkurentsist tingitud eriomase vormi ja harjumuste ning mõttestampide kaudu, mida ta pikema jututa peale surub, säärasest ajaloo filosoofiast kantud maailmapildi, kus ajaloo moodustab absurdsete katastroofide jada, mida mõista ega mõjutada pole võimalik. See maailm täis etnilisi sõdu ja rassiviha, vägivalda ja kuritegevust, on hirmutavatest ja arusaamatutest ohtudest kubisev keskkond, millest tuleb iga hinna eest eemale hoida ja mille eest end kaitsta. Ja nagu rahvusliku või rassilise vihkamise ilmnemisest näha (neid tuleb tihti ette Aafrikas või ka „eeslinnades“), ei mõju ajakirjanduslik maailmanägemus mobiliseerivalt ega politiseerivalt, vaid vastupidi, ainult suurendab ksenofoobiat, täpselt samuti nagu illusioon, et kuritegevus ja vägivald aina kasvavad, soodustab hirmude ja foobiade kasvu. Tunne, et televisiooni poolt serveeritaval maailmal pole lihtsurelikega midagi ühist, seostub arusaamaga, et umbes nii nagu tippspordi puhul laiub atleetide ja pealtvaatajate vahel suur lõhe, nii on ka poliitika vaid professionaalide mängumaa, ja lõpptulemuseks on fatalistlike eemalehoidmismeeleolude kasv poliitiliselt vähemaktiivsete inimeste seas, mis loomulikult jällegi soodustab kehtiva korra püsimist. Peab ikka väga tugevasti uskuma rahva „vastupanuvõimesse“ (see võime on olemas, ent piiratud), et arvata, nagu seda teeb teatud „kultuurikriitika“, mida „postmodernseks“ nimetatakse, et üha enam reklaamiloosijaid meenutavate teleprodutsentide künism ja eesmärgid (soov saavutada maksimaalset vaatajakonda, pakkuda „väikest ekstrap“, mis võimaldaks „paremini müüa“) ning mõtteviis võiksid leida lõpu või vastumürgi publiku aktiivses künismis (mida suurepäraselt illustreerib *zapping*): kes arvab, et võime osaleda strateegiamängude *à la* „ma tean, et sa tead, et ma tean“ kriitikameel ja taipu nõudvates võistupakkumistes on üleüldine, nagu ka oskus „iironiliselt ja metatekstuaalselt“ vastu seista kolmanda või neljanda astme „lugemistele“, see ainult suurendab teleprodutsentide ja reklaamijate manipulaatorlikku künismi ja viljeleb lõppkokkuvõttes skolastilise illusiooni populistliku avaldumisviisi üht kõige perverssemat vormi.

OLÜMPIAMÄNGUD*
Analüüsi kavand

Mida me tegelikult silmas peame, kui räägime olümpiamängudest? Esmane tähistatav on siin „reaalne“ nähtus, s. t. läbinisti sportlik vaatemäng, kogu maailmast kokku tulnud atleetide jõukatsumine, mis leiab aset universalistlike ideede märgi all, ja tugeva rahvusliku, kui mitte natsionalistliku värvinguga rituaal: marsivad rahvusmeeskonnad, jagatakse medaleid, kõlavad hümnid ja lehvivad rahvuslipud. Varjatud tähistatavaks on selle vaatemängu representatsioonide kogum, mida filmivad ja levitavad telekanalid, rahvuslikud väljavõtted sellest pealtnäha rahvusvahelisest materjalist, mida staadionil pakutakse (sest võistlus on ju rahvusvaheline). Viimane objekt on koguni kahekordselt varjatud, sest keegi ei näe seda tervikuna ja keegi ei näe seda, mida ta ei näe, igal televaatajal on illusioon, et ta näeb *kogu* tõelist olümpia-vaatemängu.

Et iga rahvusteleviisioon eraldab rohkem eetriaega sportlasele või spordialale, mis pakub suuremat rahuldust rahvuslikule või natsionalistlikule uhkusele, siis muudab teleülekanne, mis jätab küll vaid lihtsa edasiandmise mulje, kogu maailmast pärit atleetide sportliku võistluse konfrontatsiooniks eri rahvaste tšempionide (s. t. valitud esindajate) vahel.

Selle sümboolse muundamisprotsessi mõistmiseks tuleb kõigepealt analüüsida olümpiavaatemängu sotsiaalset ülesehitust, võistluste endi ülesehitust, aga ka kõigi *manifestatsioonide* ülesehitust, mis võistlusi ümbritsevad, nagu avamis- ja lõputseremoonia. Seejärel tuleks uurida pilti, mille televiisioon sellest vaatemängust loob, sest kuivõrd ülekanne makstakse kinni reklaami-rahadega, on ju tegemist harilikku kaubandusliku objektiga, mis allub turuloogikale ja peab järelikult olema nii üles ehitatud, et teda vaataks võimalikult pika aja vältel võimalikult suur hulk inimesi: lisaks sellele, et vaatemängu tuleb pakkuda ajal, mis on majanduslikult domineerivates riikides televiisioonivaatamise tippaeg, peab see olema kokku sobitatud eri rahvusest vaatajaskondade nõudmistega selle või teise spordiala suhtes ja isegi nende rahvuslike või natsionalistlike eelistustega, näidates neid spordialasid ja neid võistlusi, mis võiksid nende rahvusele edu tuua ja seeläbi rahuldada nende natsionalistlikku uhkust. Tagajärg on näiteks selline, et mõne spordiala osakaal rahvusvahelistes spordiorganisatsioonides kipub üha enam sõltuma selle ala televiisiooni-edust ja vastavast majanduslikust kasutegurist. Teleülekanne peale surutud piirangud mõjutavad üha rohkem olümpiaspordialade valikut, võistluste kohta ja aega ning isegi tseremooniatel ja võistlustel toimuvat. Nii näiteks korraldati Souli olümpiamängudel (läbirääkimiste tulemusena, mida toetasid meeletud rahasummad) kergejõustikualade võtmefinaalid ajal, mil Ameerika Ühendriikides oli varane õhtutund, suurim televiisori vaatamise aeg.

* See tekst on lühendatud versioon sõnavõtust konverentsil Annual Meeting of the Philosophical Society for the Study of Sport Berliinis, 2. oktoobril 1992.

Niisiis tuleks võtta analüüsi objektiks kogu see väli tervikuna, mis tegeleb olümpiamängude kui *televisioonivaatemängu* ehk marketingi-keeles täpselt öeldes olümpiamängude kui „kommunikatsioonivahendi“ tootmisega, s. t. nende objektiivsete relatsioonide kogum, mis toimivad agentide ja institutsioonide vahel, kes osalevad konkrentsis, mis on seotud mängude *image*'i ja mängu puudutava diskursuse tootmise ja kommertsialiseerimisega: Rahvusvaheline Olümpiakomitee (ROK), mis meenutab oma 20 miljoni dollarilise aastaelarvega üha enam hiiglaslikku kaubandusettevõtet ja milles võimutseb väike spordijuhtidest ja suurte tööstuslike kaubamärkide (Adidas, Coca-Cola jne.) esindajatest koosnev kamarilja, kontrollides ülekanalõiguste müüki (Barcelona mängude puhul hinnanguliselt 633 miljardit dollarit) ja spondeerimisõigusi nagu ka olümpialinnade valimist; suured telekompaniid (eelkõige ameerika omad), kes konkureerivad (riigi- või keeleruumi-siseselt) ülekanalõiguste nimel; suured transnatsionaalsed ettevõtted (Coca-Cola, Kodak, Ricoh, Philips jne.), kes konkureerivad ülemaailmse õiguse nimel eksklusiivselt seostada oma tooted olümpiamängudega („ametlike varustajatena“)¹; ja lõpuks need, kes toodavad pilti või kommentaari televisioonile, raadiotele või ajalehtedele-ajakirjadele (Barcelonas 10 000 ümber) ja kelle osalemine konkrentsisuhetes mõjutab nende individuaalset ja kollektiivset tööd olümpiamängude representeerimisel, materjali valikul, piltide kadreerimisel ja montaažil, kommentaari koostamisel. Veel tuleks analüüsida ka rahvustevahelise võistlemise intensiivistumist, mida olümpiavaatemängu ülemaailmselt kättesaadavaks muutumine on põhjustanud, nagu näiteks riikide *spordipoliitikat*, mis on suunatud rahvusvahelisele edule, tuleks analüüsida võitude sümbolset ja majanduslikku ära kasutamist ja *sportliku toodangu industrialiseerumist*, mis viitab võimalusele, et pöördutakse tagasi dopinguga ja autoritaarsete treenimisvormide juurde.²

Nagu kunstiloomingu puhul varjab kunstniku nähtav tegevus kõigi agentide, kriitikute, galeristide, muuseumitöötajate jne. tegevuse, kes omavahel konkureerides loovad kunstiteose väärtuse ja sügavamal tasandil ka usu kuns-

¹ „Sponsorid tahavad pakkuda „täielikku kommunikatsioonipaketti, millega kaasneksid eksklusiivsed õigused selles tootekategoorias ja sõnumi pidev kestvus nelja aasta vältel. Kõigi kaheksakümne võistluse ülekanalõigusega kaasneks reklaamstaadionil, ametliku varustaja nimetus, maskottide ja embleemide kasutamine ning mitmesugused maksuvabastuse võimalused“. 70 miljoni frangi eest sai iga sponsor 1986. aastal võimaluse omandada osa „maailma suurimast telesündmusest“, mis tähendas „unikaalset eksponeerimisvõimalust, olulisimat, mis spordi juures võimalik“.“ (V. S i m o n ja A. J e n n i n g s, *Main basse sur les JO. Pariis, 1992*, lk. 137.)

² *Tippспорт annab üha rohkem hoogu tööstustehnoloogiale, mille eesmärgiks on inimkeha muutmine tõhusaks ja ammendamatuks masinaks, mobiliseerides selleks erinevaid bioloogia- ja psühholoogiaharusid. Rahvusmeeskondade ja riikide konkrentsi loogika muudab aina mõõdapääsmatumaks tagasipöördumise dopinguga ja kaheldavate treeningumeetodite juurde. (Vt.: J. H o b e r m a n, *Mortal engines, The Science of Performance and the Dehumanization of Sport. New York, 1992.*)*

ti ning kunstniku väärtuslikkusesse, mis on kogu kunstimängu alustala³, nii on ka spordimängus tšempion, saja meetri jooksja või kümnevõistleja vaid pealtnäha selle vaatamängu peategelane, mida toodetakse teatud mõttes kaks korda⁴: esimest korda teeb seda sportlastest, treeneritest, arstidest, organisaatoritest, kohtunikest, mõõtjatest, kogu tseremoonia lavastajatest koosnev kogum, kelle konkurents ja koostöös sünnib staadionil spordivõistlus, ja teist korda kõik need, kes reprodutseerivad seda vaatamängu pildis ja sõnas ning peavad seejuures paratamatult arvestama konkurentsi ja piirangute süsteemiga, mida surub neile peale see objektiivsete relatsioonide võrgustik, millesse nad kuuluvad.

Alles siis, kui on läbi mõeldud, uuritud ja teadvustatud need mehhanismid, mis juhivad selles *kaheastmelises sotsiaalses konstruktsioonis* tegutsejaid, võivad need, kes võtavad osa sellest ülemaailmsest sündmusest, mida me „olümpiamängudest“ rääkides silmas peame, hakata kollektiivselt mõistma neid mehhanisme, mis mõjutavad igäüht, ja vastavalt kohandada oma käitumist, mis mõjutab kõiki teisi, ning nõnda aidata elu sisse puhuda universalistlikele ideaalidele, mida tänapäeval ähvardab hääbumisoht, ent mida kannavad endas olümpiamängud⁵.

© Pierre Bourdieu, 1994

Prantsuse keelest MIHKEL NUMMERT

Ülaltoodud kaks lühiesseed on autori soovil ette nähtud täiendama populaarse käsitluse „Televisioonist“ tõlkeväljaandeid ja oleksid pidanud ilmuma möödunud aastal „Loomingu Raamatukogus“. Juhuslikel asjaoludel jäid nad sealt välja, mis annab „Loomingule“ meeldiva võimaluse neid ise tutvustada.

³ Vt.: P. B o u r d i e u, *Les Régles de l'art*. Pariis, 1992.

⁴ Olümpiamängude showbusiness'is osalejate tegeliku väärtuse jõhkraks indikaatoriks olid kingitused Korea liidritelt, mille suuruseks oli 1100 dollarit ROK-i liikmeile ja 110 dollarit sportlastele. (V. S i m s o n ja A. J e n n i n g s, *Main basse sur les JO*, lk. 201.)

⁵ Võib näiteks ette kujutada Olümpiahartat, kus oleksid sõnastatud põhimõtted, mida peavad järgima vaatamängu tootmises ja selle reprodutseerimises osalejad (loomulikult Olümpiakomitee juhtidest alates, kes on esimesed kasusaajad, kui astutakse üle neist huvide konflikti vältimise imperatiividest, mille täitmist nad valvama peavad), või olümpiaavannet, mis puudutaks mitte ainult sportlasi (keelates neil näiteks natsionalistlikud meelsuseavaldused nagu rahvuslipuga auringi tegemine) vaid ka nende vägitegudest piltide tootjaid ja kommenteerijaid.

Kuigi Kafkale ei meeldinud, kui teda segati, käis meil palju külalisi. Mäletan seniajani „Literarische Welti“ toimetajat Willy Haasi ja Rudolf Kayserit „Neue Rundschau“ juurest. Ükskord tuli Werfel, et lugeda ette katkendeid oma viimasest raamatust. Nad olid pikka aega koos, siis nägin, kuidas Werfel tuli tema toast, silmis pisarad. Kui ma Kafka juurde läksin, istus ta toolil ning oli täiesti endast väljas. „Mõelda ainult, et midagi nii jubedat saab olemas olla!“ Seda lauset pomises ta mitu korda järjest omaette. Ka tema nuttis. Ta oli lubanud Werfelil ära minna, ilma et oleks öelnud sõnakestki tema raamatu kohta. (I Am a Memory Come Alive. Toim. Nahum Norbert. New York, Schocken Books, 1974, lk. 240.)

Nii räägib Franz Kafkast (1883—1924) üks neid inimesi, kes olid viimseini tema kõrval, aitasid teda, hoidsid kätt tema laubal, kui ta seda palus, andsid ravimeid ning panid talle suhu seda vähest, mida tal joogiks-söögiks vaja läks. See on Dora Dymant (1902—1952), noor juudi tüdruk, Kafkale ustav, Kafkat pimesi uskuv ja usaldav. Teinuks Kafka oma käsikirjade hävitamise Max Brodi (1884—1968) asemel tema ülesandeks, oleksime ilmselt „Kafkast“ ilma. Küllap sai Kafka sellest ka ise aru, kui Dora tema käsule kuuletudes ühe käsikirja tööpoolest tules hävitas. Parem valida mõni neist, kes DD sõnade järgi pidasid Kafkat pühakuks ning käisid tema juuresolekul kikivarvul — „nagu oleks kõigil paks vaip jalge all“. Loomulikult sobis Max Brod ohvritalituseks paremini, tema teadis nagu Egiptuse preester, mida vaarao tegelikult soovib — igavest elu. Mille ta isegi siis saama peab, kui ta seda ei peaks tahtma. Mida Kafka t e g e l i k u l t tahtis, on raske kindlaks teha, nagu iga inimene, polnud temagi ühene, temas polnud koos mitte kaks Kafkat (ninanips psühhoanalüütikutele!), vaid rohkem, kolm, kuus, kaheksa. Tegelik on see, mis tuleb tagantjärele, mida on lihtsalt rohkem ning mis on saatuse kaaluvihtidega kaaludes raskem.

Kafka ei tahtnud elada. Tema puhul on see selge, selgem kui ükskõik millise teise, samasuguste elust väljalülitumissoovidega kirjaniku puhul (Proust, Flaubert, Nabokov jt.). Oma päevikus kirjutab Kafka:

„Unustasin, hiljem aga jätsin meelega lisamata, et parimad asjad, mida ma olen kirjutanud, põhinevad minu võimel võtta surm vastu rahuldustundega. Lugejat küll liigutavad või peaksid liigutama kõik need kenad ning veenvad kohad, kus keegi sureb ning tal on surres raske ja see on tema suhtes ebaõiglane ja karm. Kuid minule, kes ma usun, et olen võimeline rahuloluga oma surivoodil lamama, on sellised stseenid salamisi vaid mäng; tööpoolest, nõnda lavastatud surmas pühitsen ma iseenda surma.“

Ning kirjas Felicele:

„Olen sageli mõelnud, et elaksin kõige parema meelega mingi ruumika,

kuid lukustatud keldri sapis, nii et mul oleksid minu kirjutamistarbed ja lamp. Toidu peaks keegi mulle tooma (vihje Felicele, kuid sama hästi võinuks see olla ükskõik kes, teenijate puhul tuleb arvesse ainult truualamlikkus ja kuulekus! — T. R.), see peaks jäetama keldri selle ukse taha, mis asub minu kambrist kõige kaugemal. Jalutan keldrivõlvide all toiduni, see on ainuke kehaline harjutus, mida endale luban. Lähen siis laua juurde tagasi, süüa aeglaselt, iga suutäie juures aru pidades, ning tõttan siis kohe kirjutama. Ning kuidas ma küll kirjutan! Millistest sügavustest ma kõik välja kaevan! Ilma mingi pingutuseta!“ (F. R. K a r l, Franz Kafka, Representative Man. New York, Fromm International Publishing Corporation, 1993, lk. 6 ja 339.)

Kuid ka surmaihas pole midagi erilist, see on kirjanike puhul üsna tavaline. Mis aga hämmastab ja hirmutab, on kohutav tahe, millega Kafka oma soovi, arvatavasti juba lapsepõlves antud töotust pikkamööda täide viima asus, tehes seejuures haiget kõikidele, kes tema ümber olid ja tema eest hoolt kandsid — emale, isale, õdedele ning eriti naistele, kellega ta mängis nagu kass hiirtega. Kafka oli don Juan selle sõna kõige otsesemas ja täpsemas mõttes; haigus ja surm tõmbavad naisi täpselt samuti ligi kui kuldnööbid ja pagunid. Elu ja surma (või enesetapu, Kafka üks kinnismõtteid, millele ta ükskord küllalt lähedal oli) vahele jääv aeg on ikkagi elu, ükskõik kui lühike ja vaevaline see ka pole. Inimene elab elu, mitte surma, ta on, mitte oli. Kafka püüdis tõestada vastupidist ning osaliselt läks see tal ka korda.

Samale vahejuhtumile, tema ja Werfeli kokkupõrkele (pisaraid küll kas maha salates või ära unustades), on tervikuna pühendatud üks Kafka kiri Max Brodile¹:

„Eile käisid minu juures Werfel ja Pick, külaskäik, mis võinuks olla meeldiv, tekitas minus ahastuse. Werfel teadis, et olin lugenud tema „Schweigerit“ ning ma tundsin, et mul tuleb temaga sellest juttu. Kui see näidend ei oleks mulle lihtsalt meeldinud, oleksin ehk kuidagi toime tulnud. Aga ta tähendab mulle nii palju, pööratab otse lagipähe, mõjutab mind kõige koledamal kombel. Mulle ei tulnud pähegi, et pean temaga sellest ühel päeval rääkima. Vastumeelsuse põhjused polnud mulle endalegi selged, polnud ma ju näidendi üle mingit sisemist debatti pidanud, ainult tundnud vajadust see endast lahti raputada. [---] Või kui ma oma tõukumist kuidagi peaksin kirjeldama, siis teeksin seda umbes nii: Schweiger ja Anna (ning mõistagi kogu see seltskond nende ümber: jõe Strohschneider, Professor, Lektor) pole inimesed. [---] Et seda talutavaks teha, peavad nad leiutama endale legendi — pääsemaks iseenda põrgulikkuse ja psühhiaatrilise eelloo eest. Aga kui nende loomust silmas pidada, siis suudavad nad välja mõelda ainult midagi täpselt sama ebainimlikku kui nemad ise, ja õudus seeläbi ainult kasvab. [---]

Mida pidin ma ütleva Werfelile, keda ma endiselt imetlen, imetlen isegi selles näidendis, kuigi pigem juba nende jõupingutuste pärast, mis ta kolme vaatuse pikkusest porimülkast läbi lohistasid? Ning võimalik, et see jälestus, mida ma näidendi vastu tunnen, on nii isiklik, et kehtib ainult minu puhul.

¹ *Intsidenti puudutava kirja kirjutab Kafka ka Werfelile, kuid see jääb saatmata, võimetu valetama, kordab ta seal sõna-sõnalt sama, mida ta Werfelile oli öelnud või öelda tahtnud.*

Ning ta tuleb mulle külla, paar korda aastas, ja on minu vastu nii meeldivalt sõbralik ja mina võtan ta vastu sellise läbimõtlematu ja talumatu kriitikaga? Aga teisiti ma ei suutnud, lobisesin kõik välja, leevendasin sellega veidi tül-gastust oma hinges. Kuid tagajärgede käes kannatasin kogu õhtu ja terve öö. Võimalik, et solvasin sellega ka Picki, sest olin nii ärevil, et ei teinud temast välja (kuigi rääkisin näidendist alles pärast tema lahkumist).“ (Letters to Friends, Family, and Editors. New York, Schocken Books, lk. 364—365.)

Kes oli Werfel, Franz Werfel, nagu targad raamatud tema kohta ütlevad, märkides sünniajaks 1890—1945? Kafka sõpruskonnast, kuhu kuulusid veel Max Brod, Oskar Pollak (1883—1915) ning Oskar Baum (1883—1941) huvitab mind too figuur kõige enam. Miks?

Üks põhjus on see, et just tema pani Kafka nutma. Või tema looming, üks tubli tükk sellest (tubli samal pisar-põhjusel). Loomingu ja inimese vahel Kafka vahet ei teinud, muidu oleks ta vabandanud. Või valetanud. Või vastusest kõrvale hiilinud. Seda ta ei teinud. Ennastki pidas ta kirjanduseks, võib arvata, et kui ta Werfeliga rääkis, seisis tema ees teine kirjandus. Kirjandus, mida ta vihkas. Kirjandus, mis ei rääkinud inimesest tõtt. N a d e i o l e i n i m e s e d, ütleb Kafka Werfeli tegelaste kohta. Aga kas Kafka enda kangelased on inimesed? Kas saab pidada inimeseks kedagi, kellel on nime asemel ainult täht K? Kindlasti saab, kui tal on peas kaabu ja kaabu all nägu ning sees iseloom. Ning näod ja loomud on Kafka tegelastel kõigil olemas — napilt, mõne joonega. Nagu ka toad, toad ja tänavad, kodud, milleks võib olla muti maa-alune urg või piinapink, neidki joonistab Kafka kindlal käel. Kuid samas on Kafka karaktereis midagi sellist, mis on inimesele kui mitte võõras, siis veider. Nad tahavad liiga palju, kuid nende tahtmises pole õiget, s. t. inimlikku keset. Kafka loomad, kurikuulus putukas, ahv, koer, mutt ja hiir pole ju midagi muud kui printsid, kes on muudetud konnaks ning igatsevad taga oma kunagist kuju ja õukonda (suudlusest rääkimata). Mõni neist astuks ehk oma koorikust välja (putukas, ahv), mõni aga on inimlik igatsus ise, sealt pole enam väljatulekut ega pääsu (mutt, hiir, koer ja õhukoerad), seega on kogu Kafka looming k o h u t a v a l t inimkeskne (inimlik kese ja inimkesksus pole mõistagi üks ja seesama). Hilisema ja pikema Kafka, romaani-Kafka (kuid mitte „Ameerika“) tegelased on *Ding an sich*’id või *Übermensch*’id (on teada, kuidas noor Kafka metsasalu vilus ühele tütarlapsele, Selma Kohnile Nietzschet ette luges; vt.: Letters to Friends, Family, and Editors, lk. 1), abstraktne huvitab neid rohkem, inimlikkusest pole nad küll päriselt loobunud (mõnikord on see rohkem ettekäändeks), kuid see sõltub tervenisti sellest, mida nad enda kohta teada saavad. See, mida nad teada tahavad või ei taha, aga ühel hetkel avastavad, et peavad teadma, et teisiti ei saa — on Seadus. Või Karistus. Seadus (või Süü), mis valitseb inimeste üle, kuid mis alati viimsel hetkel nende eest ära libiseb; just sel põhjusel, tundub mulle, jäid kõik Kafka pikemad asjad lõpetamata; lõpp, paraku, on alati lõplik, raamatus jääb seda tavaliselt tähistama mõni juba tuhat korda öeldud asi, loojuv või tõusev päike, tuulehoog, taevast ujuv pilv, lühidalt — lootus. Neid võinuks kirja panna — korrata — Werfel. Kuid

mitte Kafka. Tema ei lootnud ning võib arvata, et ta ka oma lähedasi selleks sundis. Oli ta ju harjunud neist puuslikke voolima. Midagi erilist selleks teha polnud tarvis, pruukis ainult olla, olla Kafka, ja kõik uskusid. Kafka nuga oli tema kirjad, nii muutus Milena Kafka Milenaks, Felice Kafka Feliceks (tänu pikavõitu esihammastele pealekauba veel vampiiriks!). Ka romaanid ja jutud, neidki ei saa ilma Kafka-usuta lugeda.

Kafka lõpud on ülimalt argised. Nagu lihtsa inimese elu, millest Kafka alati lugu pidas. Nad lõpevad nii, nagu poleks midagi juhtunud, tähendus või tähtsus on vaid vaevu märgatav.

Üks jutt lõpeb Kafkal nutuga. Loo pealkiri on „Tsirkuserõdul“ ning see koosneb kahest lausest, esimene on lühem, teine pikem. Esimeses lauses on fikseeritud see, mis võiks panna liikuma loo ja inimese — „halastamatu impressaario“ piinab „kopsuhaiget kunstratsutajannat“, sundides teda „kuude kaupa ratastringi“ kihutama. Kuivõrd seda aga ei ole — ratsutajanna on „ilus daam, üleni valges ja punases“ ning direktor „hingab talle vastu nagu kuulekas loom“, siis pole sellel, kes neid mõtteid mõlgutab, ka sekkumiseks põhjust. „...et see on nii, siis paneb noor tsirkusekülastaja näo vastu rinnatist ja lõppmarssi nagu raskesse unenäosse uppudes nutab ta, ilma et ise põhjust teaks.“ (F. K a f k a, Aruanne akadeemiale. „Loomingu Raamatukogu“ 1962, nr. 40, lk. 68. Tlk. August Sang.)

See lugulause pole Kafkale kuigi iseloomulik, rohkem kunskopp, stiiliharjutus, mis on kirjutatud kirjutamise pärast. Kuid see, kuidas nutt pihta hakkab, aeglaselt, täpselt teadmata, millest ja millal (võib arvata, et noormees nuuksus veel enne tsirkusse jõudmist), on juba tüüpiline Kafka. Tema lugudes nutetakse tihti. Kuid seda ei pane tähele. Sest jutustamise toon on üldiselt jahe. See pole mingi Kafka eripära, kirjutamist ilma kirjanikuta, looja kohalolekut maksimaalselt minimeerides on harrastatud nii enne Kafkat kui ka pärast teda. Kuid Kafkal on kõik suurem, võimsam ja fanaatilisem. Flaubert on tema kõrval poisike.

Klaus Werfel, poeet, romaani- ja näitekirjanik ning kirjandusajakirja toimetaja, esineb Kafka kirjavahetuses päris mitu korda, mõnikord niisama, mööda minnes, enamasti siiski mingi ebameeldiva alatooniga, ning seda veel enne, kui mõlemad mehed nutma puhkesid, üks ühel pool ust, teine teisel pool. Tõsistele kaffkaloogidele² peab siinkohal tunnistama, et inimlik ning

² Kafka kohta on võimatu täit tõtt öelda. Kõik tema loomingut puudutavad uurimused langevad kahte õige laia lehte: ühed on kitsalt elukesked ning tuletavad loomingut elust, teised käsitlevad pelgalt teksti kui sellist ning sisaldavad hulgaliselt fantastilis-fanaatilisi üldistusi, n.-ö. risoome. Ühed eksivad — olles liiga lähedal. Ja teised — olles liiga kaugel. Milan Kundera, kel on Kafka kohta täpseid tähelepanekuid (masohhistlik metafoorist loobumine, totaalse sissepoolepööratuse muutumine ühiskondlikuks kriitikaks, tähendusetusest tähenduse saamine jms.) teeb Kafkast inimese privaatsusnõude ja selle rikkumise musternäite. Ometi teenib seegi rohkem kaasaega kui Kafkat. Ja võib-olla Kunderat ennast. Tundub, et Kafka õige nimi on Vaikus, et midagi muud tema kohta öelda ei saa ega tohi. Või kui, siis seda, et tema enda sõnad tapsid ta. Kafka kirjutas — mõtles — ennast surnuks. Kuid ons selleski midagi erilist? Meeldivad on vähepealsed, alalhoidlikumad käsitlused, mis ei hiilga uudsusega, kuid on informatiivsed ja usaldusväärsed. Näiteks Frederick R. Karli „Franz Kafka, Representative Man. Prague, Germans, Jews and the Crisis of Modernism“ (Fromm International Publishing Corporation, 1993).

ekslik (või muidu ei saaks ta olla inimlik) tõde on mulle tõestatud tõest tähtsam. Näiteks ütleb mulle rohkem see, kui Prousti teenijanna Celeste väidab, et tema peremees polnud homo, kuigi Prousti kalduvused on üldtuntud tõsiasi. Ning mulle teeb pöörast heameelt, kui ma tean, et maailmas eksisteerib (või eksisteeris, sest taevalikku Celeste'i enam pole) kas või üksainus inimene, kelle meelest on tõsimeelsed targutused selle kohta, nagu oleksid kõik Prousti naistegelased varjatud mehed, teenijannad aga ema aseaine, lihtsalt tühi loba. Järelikult usun ma Dorat rohkem kui mõnd järjekordset libidoloogi, kes lihvib oma vaimu teravaks ühe kunagi elanud inimese elu/loomingu tahukivil, olgu selleks siis Kafka, Proust või ükskõik kes. Näiteks olgu toodud Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari „Kafka. Väikese kirjanduse poole“ („Vagabund“, 1998, tlk. Hasso Krull): risoomidega on Kafkal sama palju ühist kui külmutuskapil Läänemere lainetega, kaldun arvama, et sõna oli enne olemas ning alles seejärel leiti sellele rakendusobjekt, ja õnnetuseks juhtus see olema Kafka. Ning kui Kafka looming on tõepoolest masin(a)lik, siis viitab see kirjaniku enda ebainimlikkusele, millel võivad olla omad põhjused, ehk isegi õigustused, kuid rõõmu selle üle tunda on igal juhul kohatu. Deleuze ja Guattari aga on oma teoretiseeringust suisa joovastuses, peaaegu iga lause lõpus on varjatud hüümärk ning kõik need, kes pseudoavastajate paatost jagada ei soovi, lükatakse ilma mingi põhjendusega (*à la* meie ei meeldi, me oleme sellest tüdinud, see on vana, meie räägime uutmoodi jms.) lihtsalt kõrvale. Oma rõõmutsemisse haaravad nad kohe kaasa ka Kafka enda, tuues Kafka koomika tõestamiseks Brodi mälestuse sellest, „kuidas kuulajad vappusid „Protsessi“ esimese peatüki ettelugemisel „vastupandamatust naerust““ (lk. 200). Kuid ehk räägib see tõestuse pähe esitatud episood rohkem tollastest kuulajatest kui teosest? Kafka huumor ei pruugi olla olematu, põhimõtteliselt saab samasugust nalja tsirkuses, kui kloun areenile maha prantsatab ning rahvas naerma pahvatab. Mõistagi ei ole see nali, mis lõikab, nali, mis vaheldub oma vastaspoole, traagikaga. Kui terve raamat on sellist nalja täis, siis on raske seda naljaks nimetada: ka kloun ei kuku kogu etenduse vältel, vaid ainult valitud kohtadel. Seda laadi pealispinnalist naeru on Kafkal ohtralt. Kui see ikka on naer, kahtlen selles väga ning minu arvamus ei sõltu sellest, kas Kafkat kuulama tulnud seltskond või suur K ise Prahast naeris või mitte. Kafka polnud Kloun, ta oli Kafka.

Tõesti, tõesti, oma hinges võis Kafka soovida olla masin (pigem küll kapp, see on soojem, suremiseks sobivam), ning kui see nii oli, siis muutub ka rema pahelisis klaarimaks. Kuid see ei tähenda lõplikku tõde, seda enam, lõppu silmas pidades (ning ainsat, seda, mida on üksainus — Surma), on põhjust mõelda sellele, mida Kafkal ei endast ega oma juttudest päriselt välja tõrjuda ei õnnestunud ning mida nutt, kuumad pisarad, päris hästi sümboliseerib. Need kohad, kus Kafka nuttis või nuttu tagasi hoidis, võivad „eksperdile“ olla olematud. Need kohad ei pruugi olla seal, kus ka tegelased nutavad (nagu öeldud, polegi neid arvuliselt nii vähe, vahest isegi rohkem kui mõnel vesisel romantikul). Kuid iga vähegi tundlik lugeja tunneb need

kohe ära. (Nagu Prousti-lugeja haistab *café au lait*' lõhna mitte seal, kus seda raamatus juuakse, vaid seal, kus kirjanik oli väsinud.) Nagu K. A. Hindrey ütles: Lugeda tuleb närvidega, silmad võib kinni panna ja mõistusel pole lugemisareenile ehk üldse asja.

Teine enam-vähem täpselt dokumenteeritud nutu-koht pärineb samuti Kafka elu lõpust ning seda mäletab tema ihuarst Klopstock.

„Sel ajal oli Kafka füüsiline olukord tõesti koletu, see seisnes selles, et ta pidi kõige otsesemas mõttes nälga surema. Kui ta korrektoori lugemise lõpetas („Näljakunstnik“, mis pidi peatselt ilmuma — T. R.) veeresid tema põskedelt kaua aega pisarad, temale oli see meeletu psüühiline pingutus, lõmastav taaskohtumine iseendaga. See oli esimene kord, kui ma nägin Kafkal sellist emotsiooni. Ta hoidis ennast alati üleinimliku kontrolli all.“ (Letters to Friends, Family, and Editors, lk.494.)

Kuid kutsugem saepurusele kirjandusareenile tagasi Werfel. Werfel, kus sa oled? Ning luba küsida, milline sa välja näed?

Kohe kui ma seda mõttes enda käest olin küsinud, ilmus minu ette pilt.

„Kuna ta laenas kõik oma tähtsad ideed teistelt, siis pidas ta ennast sageli ülal nii, nagu oleks ta lõpmatute teadmiste allikas. Ta oli ülevoolavalt tundlik, tema paks kõht vabises armastusest ja kaastundest ning oli ootuspärane leida tema ümbert põrandalt väikesi veelompe ja pettuda, kui neid seal polnud.“

Selle kirjelduse Werfelist annab Elias Canetti, veel üks Kafka-tundja, veel üks preester, veel üks armastaja. Nüüd pole meil enam raske mõista, miks Kafka nuttis. Või kui sellest ei aita, siis toome ära ühe katke Werfeli tollase abikaasa, Gustav Mahleri lese Alma vestlusest Canettiga:

„Kas pole ta kena? (Jutt on Alma Mahleri tütrest, kelle isa oli Walter Gropius, maailmakuulus saksa arhitekt, tööstuskunstnik ja -teoreetik, 1883—1969. — T. R.) Nagu isa, nii ka laps. Olete te Gropiust kunagi näinud? Suur ja meeldiv mees. Tõeline aarialane. Ainuke mees, kes rassi poolest mulle sobis. Kõik teised, kes mind armastasid, olid tillukesed juudid. Nagu Mahler. Tuleb nii välja, et mina olen mõlema lemmik.“ (D. J. E n r i g h t, Essays on Literature, Language, and Television. Oxford University Press, 1988, lk. 149—150.)

Oma esialgu veel ilmutamata jutukogu „Miks Kafka nuttis?“ kavatsesin lõpetada „Päevikuga“. Oleksin selles kirjeldanud oma Werfeli-otsinguid, seda, kuidas ma temast algul midagi ei teadnud, välja arvatud see, et ta Kafkal pisarad pealuust välja pigistas, seejärel aga teistes raamatutes, teatmeteostes ja kirjanduslugudes tuhnides temaga järk-järgult ikka rohkem tuttavaks sain, ning mida ma ise seejuures tundsin. Päev päeva haaval, iga leidu napilt ning võimalikult ausalt kommenteerides. Mõned leiud jõudsin ka teha, näiteks sain interneti vahendusel märksõna *pisarad* alt teada, et maailmas on ainult üks loomaliik, kes nutab, ning see on... elevant. Ning üks inimene, täpsemalt riigijuht, kes ei nuta, ning see on... Nelson Mandela. Miks tema ei nuta, on selge, nimelt tuli tal sunnitööol olles lubjakivikaevanduses töötada, kivitolm aga sõi presidendi pisaranäärmed ära ning sellest ajast peale ütlevad kõik

lõuna-aafriklasted uhkusega: „Meie president ei nuta!“ Või hoopis kurbusega? Elevandi nutmise põhjus pole teada. Üldse selgus, et pisarate tekkimist inimorganismis on vähe uuritud, miks siis mitte ise sellega väikest viisi algust teha?

Või kui leidu pole ning päev möödub tühjalt, siis ka seda välja öelda. Sest midagi on ikka, mõni pilveräbal taevas, tuulehoog raagus (?) puu okstes... Ning kas saab olla päeva, mis pisarate kohta midagi uut ei ütle? Selline uurimisretk oleks olnud huvitav. Mulle kindlasti. Kui aga juba kirjutajale, siis kindlasti ka lugejale — rõõm kirjutamisest on esimene asi, mis juba kaugelt silma torkab. Pole kindel, millega mu „Päevik“ oleks lõppenud. Võimalik, et oleksin hakanud Werfelit armastama, Kafkat aga vihkama, poolel teel selleni ma juba olin. Põhjus, miks ma oma mõtet ellu — elavaks — ei viinud, on lihtne — „Miks Kafka nuttis?“ saanuks liiga paks. Vabiseva armastuskõhuga.

Kui Kafkat vihata, siis nagu sõpra — kõigest hingest! Sa ju tahad, et su sõber oleks elus? Paremini sõber kui poolsurnud kirjanik-geenius! Mul on palju selliseid sõpru, kõik mu sõbrad, kui nii võtta (aga kuidas siis veel), on Kafkad. Ning nendega tuleb talitada täpselt samuti — alustuseks nägu täis söimata! Kuradi Kafka selline! Kaua sa veel gahvkatada mõtled! (Üks huvitav tähelepanek: vene koerad hauguvad gahv-gahv, eesti koerad ei saa oma auhahiga ligilähedalegi, inglise ja ameerika penisid aga pole üldse mõtet puutada!)

Mõtlesin, et võtan Kafkalt mõned dramaatilisemad episoodid ning kruvin nende ümber oma lood. Nii ma ka tegin, tähelepanelik lugeja leiab need ümberpaigutatud stseenid ja detailid kohe üles. Kuid mitte see pole tähtis. Tähtis on see, et minu arvates võinuks olla ka hoopis teistsugune Kafka, vähem ekstreemne, võimalik, et abielus, kindlasti lapse või lastega, ning sellest poleks midagi lahti, maailm poleks seeläbi midagi kaotanud.

JOEL SANG — LANGENUD INGLIST AJASTU ENDSPIELERINI

PÄRITOLUST

Joel Sang on tüüpiline kirjanike laps, kõigi sellest tulenevate vooruste ja hädadega. Ja veel milliste kirjanike! Keegi kuuekümnendlane ei saa vist eitada Merilaasi ja Sanga tuntavat mõju meile! Igähele meist meenuvad vestlused paariga, kes kehastasid kultuuri järjepidevust. Nad olid ju olnud arbujad, ja arbujad olid kuuekümnendate lõpu luule üheks peamiseks ideaaliks. Kes meist ei teadnud peast Merilaasi „Närusust“ või „Nüüd õhtu on...“ või Sanga „Me kahe tuhande aasta eest...“. Järgnenud halvad ajad olid nad üle elanud minimaalsete kaotuste, minimaalsete kompromisside ja minimaalse häbiga. Sang oli hakanud tõlkijaks, ja vaevalt tal muud oleks lastudki teha. Eks pidanud tõlkima igasugu Issakovskisidki, aga ärme unustame „Fausti“, Schillerit, Molière'i, Brechti, Jesseninit, Kafkat ja Heinet. Merilaas oli enne sõda noore neiuna olnud küll õige vaevumärgatavalt vasakpoolne, kuid see läks tal üle. Ta kirjutas pärast sõda edasi ja vähemalt ta lasteraamatuid avaldati, ning näiteks kogu „Päikese paistel“ oli luule, kus (tolle aja kohta) prostitutsiooni peaaegu polnudki.

Kui Joel hakkas seltskonnas liikuma, oli vanapaar taas löögile pääsenud. Neid avaldati jälle ja nad ütlesid sõna sekka. Mõlemad olid aegu arvestades väga poliitilised ja teravad luuletajad, keda ikka tsenseeriti, kuid siiski avaldati. Kuid veel tähtsamad olid isiklikud kontaktid. Merilaas ja Sang olid noortele väga avatud ja noored oskasid seda hinnata.

Kui nemad ja Kaalep & Alliksaar välja arvata (Alver elas isoleerunud elu), siis teised (Smuulid ja Semperid) suhtusid meisse mingisuguse kõhkluse, vaata et isegi hirmuga, ega riskinud meiega suhelda, ja ei tea, kas meiega nii väga oleks nendega suhelda tahtnud.

Oh neid pikki vestlusi! Ma olin veel eriolukorras (umbes nagu Kaplinski Masinguga): elasin kuuekümnendate lõpul Merilaasi naabrina Peedul ja mäletan hästi pikki öiseid metsavahelisi jalutuskäike Kersti taskulambi valgel.

NOORUSEST

Joel ilmus nähtavale (minu jaoks) kuuekümnendate teisel poolel. Tallinnas olid Joel ja Juhan Viiding (samuti kirjanike perekonnast) kuuldavasti varasest noorusest peale silma torganud ekstravagantse käitumise ja vabameelse sõltumatu mentaliteediga. Juhan oli muidugi hulle: juba siis armastas ta oma eluga riskida ja äärmustesse kalduda (meenutatagu nende turnimisi Kirjanike Liidu alalhoidliku maja karniisidel).

Peedul nähti teda ikka koos Juhaniga. Kuivadesse männimetsadesse ilmusid aeg-ajalt äkki mingisugused anarhistlikud linna-inglid. (Ka Joeli heledaid lokke nimetas ema ingellikeks.) Mõlemad olid justkui hipid, aga peenemat sorti. Tüüpilised olid nende mitte lillelised, vaid just valged püksid. (Valged püksid, mis pidid näitama üldisest füüsilisest ja vaimsest räpasusest kõrgemal seismist, iseloomustasid ka Ando Keskküla ja Andres Toltsi.) Ka mõtted olid neil alati heledalt säravad, ideed sõltumatud, iroonia lõikav. Väiksemat kasvu Juhan oli aktiivsem ja neurootilisem, kulutas löögilepääsemiseks energiat rohkem. Pikk Joel oli flegmaatilis-melanhoolsem, kuid temalgi õnnestus ennast aeg-ajalt üles kütta. Nii võis neid paarikaupa näha, kusjuures neil oli aeg-ajalt ka teatud sisemine kohustus mingeid omavahelisi norimisi korraldada, vaimukuste tasemel muidugi.

Mõlemad luuletasid. Juhan ei saanudki ilma olla, temast lihtsalt purskus pidurdamatuid sõnamänge ja riime. Joel luuletas ka, kuid sporaadilisemalt. Tal polnud nii suurt ja painavat sisemist luulesundust — asjaolu, mis talle hiljem mõningast peavalu tekitas.

Mõlemad olid muidugi ühiskonnakriitilised, mis oli ärksa nooruki puhul rohkem kui loomulik.

KITARRIMUUSIKAST

Hilisematel ülikooliaastatel mäletan Joeliga seoses mingisuguseid hämaraid tube, ikka kas loojangu eel või pilves ilmaga. Kord Peedu tühjas korteris, kord Tartus toonase Heidemanni tänava üüritoas (praeguse „Du Nordi“ peal) vedeles ta ikka lõdvalt voodil. Kuulasime tihti muusikat. Mu muusikiline haridus oli juhuslik, piirdus äärepealt biitlitega, Joelil oli võimalus tutvustada mulle igasugu *animals'*e ja *little faces'*eid. Hipiajastu jätkumisele viitasid Joan Baez ja äsja (Ivar Grünthali kaudu) kättesattunud Donovan (mitte Jason, vaid see eelmine), kes tekitas Joelis nostalgilisi mõtteid lõkke ääres istuvatest varakristlastest. Kuid Joel ilmutas ka traagilisemat maitset. Mäletan siiski, et peale „Paint it Blacki“ (mida ta isegi hakkas tõlkima) hindas ta laulu „Fool on the Hill“ („Hull mäe otsas“), mis kõlab antud kontekstis tähendusrikkalt. Joelile meeldis endale kitarri tinistada. Kuid siingi polnud tal erilist sisemist sundi ja ta ei viitsinud Tepandi ning Pedajasega konkureerida.

Vindunud bardiks ta ei suvatsenudki hakata.*

*Kui ma vaatasin igaks juhuks „Google'ist“, mida võib internetist Joel Sanga kohta leida, tuli üle 8000 lingi. Paraku puudutasid need enamasti fraase nagu: ... „Angry Young Man“ rang out, Joel sang them with a wink, dressed as he was in a subdued black suit coat, his salt-and-pepper beard a contrast to his lyrics... *Jutt käis Billy Joelist.*

LUULEST

Ka enda luule suhtes oli tal süvenenud painajalik kriitikameel. Eravestlustes oli tal tihti mureks, et kas ta peaks üldse luuletama. No mis sa vastad? Kui ta kord juba luuletas, siis tulid välja head luuletused.

Aga jah, ta ei luuletanud palju. Võis arvata, et tal oli nõrk just see ülalmainitud sisemine sund. Joelil oli palju igasugu hullusi ja komplekse, kuid luuletamishullus, mis iseloomustas Üdit (kahjuks mitte enam Viidingut), näis tal puuduvat. Tuntud luuletajate geenipärijana tundis ta kohustust luuletada, kuid kartis luuletada halvemini kui vanemad. Ja muidugi halvemini kui Juhan või Paul-Eerik. Ta vaatles ennast kõrvalt ja kõhkles pidevalt. See pidurdas omakorda ta loomingut. (Samal ajal võib öelda, et tänu sellele ülearenenud enesekriitikale pole ta väheses avaldatud loomingus õieti üldse nõrka luulet.)

Tõsi on, et „Närvitrukis“ (1971) avaldatud luule on väga Rummo moodi, kuid selles pole midagi imelikku, sest Rummo oli teatud ajal nagu luule võrdkuju. Tähelepanuväärne on, et Rummo luuletusele „Oo et sädemeid kiljuks mu hing“, mis kujutab inimsuhte ja -ühinemise traagilist põgusust, leidub siin mitu otsesemat või kaudsemat parafraasi („Kordub ah kordub see uni“, „Taob süda kui kellakara“, „Mäletan sind kuskil tühjal rannal“, „Tulen kukesammudega“ ja peidetumalt enam-vähem kõik teised ka). Muide, need luuletused pole „halvemad“ kui Rummo omad, ja kui me ei teaks, kes on kes, võiksimegi arvata, et need kuuluvad ühele ja samale luuletajale, kusjuures mõlema tekstid on väga ära kogetud ja sisseelatud, seega intiimsed. Jäljendamisega küll pole tegemist, pigem imeliku sünkroonsusega. (Selle valgusel on huvitav üle lugeda Joeli arvustust Runneli kohta, „Luule vedrud ja polster“, kus ta — Ain Kaalepit appi võttes — paljastab teise luuletaja loomingus esinevaid arvukaid allusioone, nähtust, mida ta peab kirjandusprotsessi sisemiseks seaduspäraks.)

Mingi põgususeahastus, mis väljendub ka „Tuhkatriinumängus“, pole muidugi vaid postkoitumlik tristess, vaid arvatavasti on selles midagi iseloomulikumat möödunud sajandi viimase kolmandiku luulele.

Järgnev luule (24 luuletust) kujutab endast „Abisõnade“ (1983) esimest osa. Tavapärane suhtepõgususahastus jätkub muutumatult luuletuses „Silmad tahavad nutta“, kuid üldisem autonihilistlik resignatsioon on juba võtmas maad:

„Oh mees, su laul on lauldud, / su mäng on mängitud.“

„Vigade parandus“ (1988) on sisuliselt valikkogu ja kokkuvõte. See sisaldab „Närvitruki“ (16-st 9), „Abisõnad“ (24-st 20) ja kaks uut luuletsükli, mis on veel mustemad kui kõik eelnenu.

Ootamatu, või teisalt loogiline, et tsüklist „Kraakjalg“ kumab juba pealkirjast alates läbi ema Merilaasi sünge ja lohutu leinaluulekogu „Antud ja võetud“ tundetoon, „Eksterritoriaalis“ aga tajume Sanga. Ent kui August Sang väitis, et ta tuleb sinistest kõrgustest ja heidab uuesti sõime, siis poeg väidab, et „lambukest ei ole sõime sees“. Joeli viimane luulekogu lõpeb

sõnadega: „Oh vaene Jeesukene, Looja Tall! / Sind ootab töötlusliin (ehk tapatal!)!“

Teadadolevalt lõpetas ta luuletamise, võib-olla vähemalt esialgu, kaheksakümnendate keskel.

KRIITIKAST JA TOIMETAMISEST

Joeli suhe luulega oli niisiis keeruline, mis tuli sellest, et ta vanemad olid nii kuulsad, kitsamas ringis isegi kultuskirjanikud. Nende suur vari ängistas teda aeg-ajalt. Ka igisärav Juhan Viiding tegi teda rahutuks. Kuid asja ei saa ainult nii lihtsalt seletada.

Tuletame meelde, et kuuekümnendate luulehoovus ei andnud paljudele rahu. Luuletajatena alustasid Linnar Priimägi, Kalle Muuli, Märt Väljataga... Andres Langemets (kes on küll hoopis teine tüüp) kirjutab praegugi veel aeg-ajalt lüroepikat. Arvatavasti leiab kümneid isikuid, kes loomult ratsionaalseks tegevuseks looduna püüdsid ka luulesektioonis oma kohta säilitada. Kuid luuletamine jäi neile ikka kõrvaltegevuseks. Sang kasutab nende saatuse kirjeldamisel pooleldi psühhiaatrilisi, pooleldi emotsionaalseid termineid „luulepohmelus“ ja „luuledepressioon“. (Mis tähendab seda, et luule on tema arust joove ja maniakaalsus.)

Kuid see tunne ei suubunud Sanga puhul lihtkadedusse, vaid ihus ta kriitikameelt. Ta hakkas seisma kirjanduse tollipunktis ja karistama grafomaane. See tegevus sai hiljem selged piirjooned mitmel toimetajakohal („Keel ja Kirjandus“ 1975—1981, „Looming“ 1982—1985, „Vikerkaar“ 1986—1987), kus paljud grafomaanid ja isemõtlejad said tunda ta iseseisvaid hoiakuid ja suisa solvavaid kirjalikke vastuseid. Tal oli ja on väga valitud maitse ja ega ta jama suurt ei talunud. Enesekriitika genereeris ka teiste kritiseerimist.

1987 avaldas ta kriitikavalimiku „Päripidi vastukarva“, kus ta muu hulgas ennast külmavereliselt liigitas nn. järelväe alla.

Viimastel aastatel pole mina ta arvustusi küll kohanud.

LAULUDEST

Vahepeal leidis Sang veel ühe elegantse kõrvaltee, kirjutades palju laulutekste tuntud lauljatele (Tõnis Mägi, Els Himma, Jaak Joala). Kaheksakümnendate keskel tekkis tal idee koos Erkki-Sven Tüüriga tungida muusikatööstusse ja rikastuda. Nad kirjutasid laulu või kaks Liidus hinnatud Anne Veskile, kuid erilist edu ei saavutanud. Suuremad saavutused olid seotud lavateostega.*

*Anekdootlik kõrvalepõige. Mida tähendab meie ühistöö, 1981. aastal linnahallis etendunud Rein Rannapi muusikaga rockooperi „Ja ahne naine“ imelik pealkiri? Seda, et algselt oli pealkiri „Vägev linnahall ja ahne naine“. Aga ei tohtinud öelda „linnahall“, oleks pidanud ütleva „V. I. Lenini nimeline kultuuripalee“, kuid selle ühendamine „ahne naisega“ oli samuti keelatud, ja nii jäigi lõpuks ainult „...ja ahne naine“.

Laulutekstides sai põigata kõrvale „päris luule“ koormavast, „pühast“ kohustusest (tollele resignatsiooni ja paatose ajale nii iseloomulikust) ja samal ajal julgelt välja elada nii traagilisi kui ka groteskseid pähetulnud ideid.

Laulutekstit on avaldatud „Abisõnade“ teises pooles. 14-st laulust on 10 kandunud edasi järgmisse kokku „Loomariik“ (1991), kus alapealkirja ja šrifti kaudu viidatakse „lasteraamatule“. Selles kogus on ülekandunuile lisandunud veel 16 laulu, pluss põlglikupoolne tühi lehekülg „Kirjuta ise!“ S. o. — tee ise, kui tahad, mina praegu rohkem ei viitsi. Lasteluulest pole siin muud kui teeseldult ladna, primitiivsepoolne kõnepruuk. Sisu on enamasti nihilistlik või irooniline.

Näidenditele laulude kirjutamine seostus lühiajalise tööga Nukuteatri dramaturgina (1981), kus Joel (peale instseneeringu „Pessi ja Illuusia“, 1982, ja Noorsooteatrile mõeldud „Härä Huu“, 1986) mäletatavasti tegi isegi ühe lavastamiskatse (valmid nukunäitlejate esituses), kuid — jälle! — ka siin ei ilmutanud ta erilist kirge lavastada (mis minu enda elus muutus peagi domineerivaks). Ju segas taas eneseanalüüs ja -kriitika.

Peale tolle luuleõhtu pole Joel minu arust enam lavastama kippunud.

KEELETEADLASEST

Keeleteadlase haridusega Joelis oli peidus kõva annus üldisemat negativismi ja skepsist, mis kaudsel kombel väljendus hiljem ka tema väitekirjas „Eitus eesti keeles“, teoses, mida olen hilisematelgi aastatel vahel avanud.

Joel töötas aastatel 1987—1992 Keele ja Kirjanduse instituudis, vahepeal oli isegi selle direktorite hulgas. Vello Pohla päevil toimetas ta „Sirbi“ keeleveerge.

Temalt (koos Henno Rajandiga) pärineb ka üks Brežnevi aja võimsamaid kohalikke kultuuriaktsioone, nn. Tapa keelepäev (19. oktoober 1979). Tähtis polnud ehk mitte niivõrd too keelepäev ise (kuuldavasti ainult pisike õpilaste ees esinemine), kuivõrd suurejoonelised ja skandaalsed manifestid „Sirbis“.

Probleem oli sisult paradoksaalne: tollal silmatorkavalt ülearenenud keelekorraldus ja vohav keeleuutmine olid subjektiivselt mõeldud (reaalses, ehkki mitte käegakatsutavas, kuid põhimõttelises) hävimisohus asuva emakeele päästmiseks. Sellele vastu astuda ja keelevabadust ning elusust propageerida võis tunduda anarhistliku teona. Kuid pöörame muidugi tähelepanu sõnale „vabadus“ ja kõik saab selgeks. Kui muu väline vabadus oli igati pärsitud, siis sisemine vabadus sai ikka end *ad hoc* suunata suvalise terrori vastu, tulgu see terror siis kas või isamaalike keelekorraldajatelt.

Joel sai ennast tõestada, ja ega neil aastatel filoloogias midagi muud eriti efektset juhtunudki.

Hiljem osales Joel sporaadiliselt küll mitmetes projektides, kuid keeleteadusega pole ta minu arust enam süstemaatiliselt tegelenud.

TÖLKIMISEST

Teine väljund oli tõlkimine (nagu ta isa ja emagi olid teinud). Ta alustas Pinteri „Sünnipäevapeoga“, siis tulid Platonovi „Džan“, Robin Hoodi seiklused, Allen Ginsberg, François Villon, veel mõned näidendid — kaunis eklektiline rivi kuni soome luuleni — Pentti Saarikoski kogu, Arto Melleri kogu, antoloogia „Kümme nüüdissoome luuletajat“ (1991). Ta tõlkis ka Laitineni „Soome kirjanduse ajalukku“ luulenäiteid — üle saja eri luuletaja! Suurejooneline! Ja ootamatult, nagu selgest taevast — Umberto Eco „Reis hüperreaalsusse“.

Ta tõlgib siiski veel!

KIRJASTAMISEST

Saabunud iseseisvus kohtas Joelit kirjastajana.

Kuid kirjastamist oli ennegi olnud. 1968. aastal andis ta välja käsikirjalise almanahhi „Magasin“, mis sisaldas Talviku, Jaan Toominga, Saluri, Üdi, Undi, Vahingu, Ginsbergi, Apollinaire'i ja Elioti tekste.

Nüüd aga läks asi tõsisemaks.

Tähendusrikka nimega kirjastus „Vagabund“ (vrd. „Kraakjalg“, „Röövliplika“...) eksisteerib kaubamärgina aastast 1990, iseseisva firmana 1992. Esimene raamat oli Indrek Hirve „Kuu vari“.

Kirjastus avaldab põhimõtteliselt vaimuvara tõlkeid ja luulet, mitte nn. klassikalist proosat, kui, siis ehk ainult metaproosat, näiteks Kalli paroodiaid. „Vagabund“ leidis toetaja Avatud Eesti Fondist ja tema mõtteloo sari (mille märgi all on teoseid avaldanud nüüd ka teised kirjastajad) on kahtlemata kõige huvitavam raamatuseeria, mis iseseisvusaja jooksul on ilmunud. Ka kujundus on väga kaunis ja seda ei aja millegi muuga segi.

Tema laual nägin viimati Kaplinski Ameerika-reisiraamatu veerge. Ta annab selle varsti välja. Võib-olla on juba andnudki.

Ta kirjastab siiski veel!

INIMESEST

Joel Sang suubus koos ühiskonna iseseisvumiseelse allakäiguga oma isiklikku resignatsiooni, kuid tegi seda sügavamalt kui teised, arvatavasti oma erilise tundlikkuse tõttu.

Ta oli küll alati harrastanud mitmesugust eskapismi. See meenutab natuke läbinägeliku Rähesoo „raevu ja võimetust“ (Hermaküla—Toominga kohta kasutatud Flaubert'i termin), kuid oli tema puhul subtiilsem ja individuaalilikum.*

*Termin on väga täpne, ja ega minuealised sellest päriselt kunagi ei pääse. Pidin äsja Rähesoole tunnistama, et resigneerunumal (tülpinumal) kujul esineb see arhetüüp ka Hannes Kalujärve Hamletis. Ent too iseendast romantiline eluhoiak otsis teatris siiski kontakti kaasinimestega; kirjanikud aga olid juba oma töö spetsiifika tõttu lootusetult ükski.

Nagu Juhan Viiding oli ka Joel teatud mõttes perekonna murelaps — mitte et nad oleksid kuidagi triviaalses mõttes kaldunud pätistuma, vaid nende käitumine oli etteaimamatu ja vabadushimuline, tihti eksistentsiaalselt ohtlikke sfääre riivav.

Lapsena tegi ta kaugeleulatuvaid jalgsimatku, kadus, põgenes teistesse linnadesse (sageli koos Juhaniga). Mitmed ta teod lõhnavad hemingwaylikult või vagabundlikult, mille üle pole põhjust imestada. (Ka Venemaal polnud Hemingway mitte „mehelikkuse“, vaid eelkõige süsteemist põgenemise sümbol, nagu ka „geoloogid“ ja „alpinistid“.) Juba noorukina saadeti ta Paganamaale üksinduses kuuma leegitseva keskpäevapäikese all lepavõsa raiuma. Seitsmekümnendate aastate alguses avastas ta tänu tookordsele abikaasale Katrin Kumpanile Kihnu saare, kus neurootiline vibalik nooruk võis antaioslikult suhelda Maa-ema ja Lihtrahvaga. (Seltskonnaajakirjanduse andmetel vedeleb ta nüüdki seal suviti aidas.) Kihnus oli tal korviga mootorratas. Samal ajal harrastas ta üksildasi kalaretki ja võitlust tormise merega. Ta oli omamoodi *Gegnensucher*. Joel armastas oma hiiglasliku halli terjeri Tobiga maadelda. Ta laskus koera ette põlvili ja käskis: „Võitle minuga!“ Teada on tema trotslikud jalgrattamatkad. Ka oma elu komplitseerituimail päevil pingutas ta kättemaksuks depressioonile tennist mängida (kuuldavasti mitmel mandril) ja teda on nähtud ka rulluisukudel mäslemas. Pikemad matkarajad viisid teda sageli kaugele Kaukaasiasse, kus ta käis läbi sealsete eestlastega ja tegi midagi veel. Hiljemgi on ta sattunud näiteks Itaaliasse, kus ta oli mäletatavasti Firenze's võlavangiski, ent jõudis läbi Euroopa seigeldes siiski õnnelikult koju. Firenze? Üks sõber ongi teda defineerinud kui renessanssiinimest.

Ka Joeli eraelu on olnud dramaatiline, kui mitte rohkem öelda. Lastest on küll kasvanud korralikud ja edasijõudnud inimesed.

ARENGUST

Mässulise Ingel-nooruki asemel võime nüüd, juubeli eel, kohata mitte enam traagilisust ja frustratsiooni õhkuvat, vaid lihtsalt väga tõsist, kui mitte isegi sünget keskealist härrat.

Mida ma tahtsin pealkirjaga öelda?

Keegi on arvanud, et Joel Sang on teinud seda, teist ja kolmandat, kuid põhjalikumalt mitte midagi. Ometi ei saa öelda, et Joel Sang pole olnud pidevalt asja sees, tihti ka asja taga.

Joel Sang on olnud möödunud sajandi eesti vaimuelu tähtsamaid romantilisi kangelasi. Tänu oma tundelisusele on ta näitlikul kujul kehastanud ajavaimu. Vaimuvallas polnud seitsmekümnendatel-kaheksakümnendatel õieti midagi loomulikku ja tõelist teha, ehkki puuriga oldi tegelikult kohanenud. Aga ebaloomulikkust ta vaim ei talunud. Tuli pööre. *Rage et impuissance* (toosama Flaubert'i sõnapaar) kohtas siis äkki lausmaterialismi.

Rahategemise võimalus mõjus eestlastele nagu viin indiaanlastele või tšuktšidele. Vähesed säilitasid oma sõltumatu vaimusõduri positsiooni (Mutt, Kaplinski). Mõned läksid poliitikasse, kus vaid vähesed leidsid oma õige koha (Meri), enamus mõjus seal kuidagi ebakindlalt ja ajutiselt (Rummo, Valton). Luule taandus umbes niisugusele kohale, nagu tal on Ameerikas (luuletajaid on küll palju, aga nad luuletavad üksteisele ülikoolide malotiražkades), lahingulipust on saanud laualipp. Luulele omane „ebaloomulik“ sõnakasutus ei sobi portaalikommentaariesse.

Joel pole kunagi tahtnud olla keskpärane. Klubides suurejooneliselt „Eviani“ imeda ei sobi tema auahnusega. Ta on valinud koduse töö. Juubeli puhul püüdme banaalsusega, milles on ometi tõetera. — Romantik kibestus, läbis „põleva põõsa“ ja valis — mitte suitsiidi, vaid erakliku, ent siiski vaikselt kangelasliku elustiili ja tööposti. Gail Sheehy poolt mainitud vaimuinimese varjujoon (37) on ammu möödas. Ilmselt on ta asjad enda tarvis läbi tundnud ja mõtelnud. Mis oskame siin öelda? Miks me peaksime teise isiklikku elu ja loomingukaart veel segasemaks ajama? Žurnalistliku huvitavuse pärast? Oh ei. Mis see meie asi on? Ju talle meeldib nii. Elame ise ja laseme teistel elada. Ta ei viitsi enam mässulist inglit mängida. Täpsemalt: see roll on ammendatud.

Instseneerimismaniakina konstrueerime järgmise dialoogi.

Kaheksakümnendate algul vaatleb Joel Sang oma tulevikku, üks Joel teist. Keegi vaatab oma teisikut kella ja noomib:

„End oled lukustanud suurde kellakappi, ei taha teada midagi maailmast. / Ei taha midagi, ei hüüa appi.“

Ja kujutleme, et lõpulaused ütleb vastu teine, elukogenud Sang, kell, kes näeb enda ees samuti teist kella:

„Ei oska suhtuda su tiksumisse. / Ehk oskan siis, kui oled maha käinud.“

Kui kogu maailma lastekirjandust vaadelda ühtse impeeriumina, siis eristub selles võimuriigis ilmselgelt üks vabadust ihkav asumaa. Lastekirjanduses on võim paratamatult täiskasvanute käes, sest lapsed ei rahasta ega kirjasta raamatuid. Nad ainult loevad. Aga see, mida lapsed on sajandite vältel eelistanud, annabki õigupoolest „viisa“ sõiduks alistamatule asumaale, kus võim on veel laste käes tänu igavesti lapsemeelsetele lastekirjanikele.

Täiskasvanule on enamasti enesestmõistetav, et raamat peab mingil moel valmistama last ette eluks just TEMA — just selle konkreetse emme, issi või õpetaja maailmas. Lapsele see kõik enesestmõistetav pole, sest iga laps vastandab end võimulolijatele nagu asumaa impeeriumile. Mida terasem ja arukam laps, seda ägedamalt ja nõudlikumalt. Aga ka kõige leebem ja kuulekam mammatütar tajub, et tema soovide täitumine ja elumõnu sõltuvad täielikult vanematest. Argimuredes rügavale issile ja emmele tundub lapse elu muretu, sest ta on ju täielikult ülalpeetav. Aga just ülalpeetava seisund võtab järeltulijalt selle vabaduse, mille impeeriumgi on võtnud asumaalt, et seda hoolitsevalt juhtida iseendale soovitud suunas.

Järelikult ei ole ka kõige hellitatuma pisipõnni elu muredeta, sest ta ihkab vabaks ja näeb vabadust täiskasvanute maailmas. Minu meelet teeb just see unelm lapsepõlve eriliseks. Laps usub, et täiskasvanud on „eri liiki“ inimesed, ja tahab pääseda nende hulka, et saada samuti „eriliseks“, muunduda hoopis teiseks.

Lastekirjanduses on aga alati olemas olnud asumaa, kus tegutsevad need lastekirjanikud, kes on jäänud hingelt sedavõrd lapseks, et nad uut põlvkonda ei suuna ega juhi, vaid hoopis mässavad tema nimel impeeriumivõimu vastu. Niisuguse kirjanduse kõige kuulsam näide on küllap „Alice imedemaal“ (1865). Saksa kirjanduskriitikud on nimetanud teost nonsenss-fantastika alusepanijaks, sest tegemist pole manitseva ja suunava lastekirjandusega, vaid raamat näitab hoopiski täiskasvanute maailmale pikka nina. Ta ei paku hoolitsevalt roosaks võõbatud unelm-tegelikkust, vaid uperpallitab kummalise maailma paradoksid, ja neid tajub laps paraku märksa teravamalt kui täiskasvanu, kelle elutaju on tihti olmemuredest ja enesepiirangutest nüristatud.

Loomulikult sai nonsenss-raamatu autor Lewis Carroll nii kiita kui ka laita. Ühed nimetasid teost laste rõõmuks ja absurdi triumfiks, teised aga „teeks, mis ei vii mitte kuhugi, raamatuks, mis tekitab pigem hämmeldust kui rõõmu“. Kuigi Alice'i lood kuuluvad juba ammu kirjandusklassikasse, on suhtumine neisse endist viisi teravalt labknev. Ühed on vaimustuses, teised

nõrdinult hämmeldunud. Autori maailmakuulsus ei sega autoritaarseid vanemaid Alice'i seiklusi pereringis „jamaks“ tembeldamast, sest nemad küll sellest raamatust aru ei saa ja lapsedki tegelgu millegi kasulikumaga. Teatavasti keeldusid rootsi kirjastused esialgu avaldamast ka Astrid Lindgreni „Pipi Pikksukka“, sest Pipi iseseisvus oli tõeline mäss.

Kuulsad „nonsenss-raamatud“ mässavad aga just kasulikkuse, õpetlikkuse ja lakeeritud maailmapildi vastu, sest ainult humoorika „nonsenss-naljaga“ saab laps üle keeruka „nonsenss-maailma“ vastuoludest, mida täiskasvanud püüavad kuni viimse hetkeni hoolitsevalt (silmakirjalikult?) laste eest varjata. Nii jätavad nad uue põlvkonna üksi vaevlema täpselt samade hirmude käes, mis on painanud lapsi juba aastasadu. Kuidas küll olla ideaalne laps ja aina rõõmustada oma ema selles karmis maailmas, mis on kaugel ideaalist ja tulvil silmakirjalikkust ning vägivalda? Loomulikult ei saaks tavaline laps üksielamisega hakkama nagu Pipi, aga Lindgren pani kirja põhisoovi — olla oma otsustes vaba. Olla sõltumatu vanemate kaitsest ja nõudmistest.

On meeldiv tõdeda, et „Alice imedemaal“ on just meie kirjanduse suurkuju Jaan Krossi tõlgitud (1971). Ise on Kross kirjutanud lastele humoristliku ajalooainelise jutustuse „Mardileib“ (1973). Lastekirjanduses on katsetanud ka Tammsaare („Meie rebane“, 1932, lühijutud), Vilde („Minu esimesed triibulised“, 1904) ja mitmed teisedki eesti kirjandusklassikud, aga ilmselt oli elu neilt lihvunud selle lapsemeelsuse, mis tagab edu nimelt lastekirjanduses.

Eno Rauda võiks aga küllap nimetada kõige tuntumaks eesti „nonsenss-lastekirjanikuks“. Esialgse edu olevat Eno Raud saavutanud kogunisti Venemaal, sest Eestis tundusid tema lood nõukogude õpetlikule titakirjandusele sobimatud. Küllap kõhkleksid praegusedki toimetajad, kui vastne autor pakuks neile mingite veidrate Naksitrallide seiklusi. Tegu on ju õigupoolest tavaliste vanakestega, kes nüüdsel ajal meenutavad pigem meie prügikastide ümber luusijaid kui edukaid uusrikkaid. Hädavaresed, kes on maskeerunud Kingpooliks, Sammalhabemeks ja Muhviks, võitsid aga välkkiirelt laste sümpaatiat ja noored naudivad nende seiklusi tänaseni.

„Naksitrallide“ menu oli õigupoolest sama „mõistusevastane“ nagu Alice'i seikluste jätkuv maailmakuulsus. Lastekirjanduse täiskasvanulikus impeeriumis on levinud stamptõed, mida toimetajad enamasti kuulutavad „kirjutamata seadustena“. Lapsed tahtvat eelkõige lugeda omaealistest, täiskasvanute tarkused tulevad neile nii ette nämmutada, et ka issid-emmed õpetuste tululikkusest aru saaksid ja raamatu ostaksid, sest laps ise on ju ostuvõimetu. Selle igati aruka elu- ja kommertstõe aga on kirjandusloos tihti põrmustanud „nonsenss-raamatute“ ootamatu menu, kuigi need raamatud ei vasta tavapärasele reeglitele ega ole otsese „õpetusivaga“.

Maailmakuulsused põrmustavad tihti ka stamptõe, missugune nimelt peab olema lastekirjaniku perekonnaseis ja laste arv. (Või piltlikult öeldes jälgib neid andmeid valitsev impeerium, aga mitte mässav asumaa, mis esindab otseselt lastemaailma, mitte täiskasvanute huve selle maailma allutamisel.) Lastel teatavasti ei ole lapsi, nõnda pole neid olnud ka mitmel kuulsal

lastekirjanikul. Lewis Carroll näiteks oli häbelik vanapoiss, kes tundis end märksa paremini teismeliste seltskonnas kui kõiketeadvate täiskasvanute hulgas. Ja ajalugu kordub. Austria üks populaarsemaid lastekirjanikke Ernst A. Ekker (1937—1999) oli täpselt samasugune vanapoiss, kes kirjanike pidulikel koosviibimistel kadus tihti hoopis lastetuppa, kus lapsed usaldasid talle oma kõige pühamaid saladusi. Täiskasvanute impeeriumi umbusklikud oletused homoseksuaalsusest ja muustki veel on samuti mõistetavad, sest valitsevale impeeriumile on suletud see hingesopp, kus möllab alistatu vabadusiha ja igikestev vastuhakk, mida pihitakse vaid endasugustele.

Lastemaailmas pole veel raudkindlaid reegleid ega kõikehõlmavat silmakirjalikkust. On unelmad täiskasvanute imelisest maailmast, mis panevad õhinal tulevikku ootama isegi kõige räpasema tänavapoisi. Unelm SUUREKS SAADA kordub põlvest põlve. Just see teebki lapsepõlvest unelma kõigile lastele, ka kõige fantaasiavaesematele.

Ja kuna unelmates nähakse maailma alati märksa ideaalsemana, kui see tegelikult on, siis osutuvad lastele kõige nauditavamaks just need teosed, mida kannavad üllad ideaalid. Näiteks Alexandre Dumas' „Kolm musketäri“, kus üks võitleb kõigi ja kõik ühe eest. Muidugi loeb laps algul kõike mamma ja õpetaja poolt soovitatut, aga tema lemmikuks saavad läbi aegade teosed, mis kätkevad eneseohverdust ja suuremeelsust. See valik näitab, et maailmal on veel lootust. Maailmalõpp pole käes, kuni lapsed eelistavad kirjanduse üllust.

ARVUSTUSED

JAH, TÄIESTI MÖÖDA

Valeria Ränik: „Ajast mööda“.
„Ilmamaa“, Tartu, 2000. 94 lk.

1

Beavis: „Hammers are cool.“

Butthead: „Yeah, I like to take hammers, and just break stuff, just break stuff.“

Isamaalisus. See isiksust õilistav oma-
dus, suur ja püha. See, mida rahvus-
riik peab kasvatama igas kodanikus.
See, mis näitab uhkust oma põlvne-
mise ja etnilise kuuluvuse üle. See,
mis on tõesti üks vajalik asi — ja ilma
naljata.

Aastal 2000 on geograafilises Ees-
tis võimalik isamaaline olla kahel
viisil.

Esimene võimalus on pisarateni
andunult rääkida mullapinnast, mida
higil haritud ja kui must ikka oli
kuub, mis eesti rinda varjanud, ja et
näe, kuidas meil eestlastel oli alles
muiste priiusepõlv, kus kokku said
esimemm ja taat ja kodu lõid ja lap-
sed majja tõid, ent siis tuli tulega,
mõõgaga võõras mees ja saabus pime
700-aastane orjaöö, läbi mille mindi
lauluga — sest eestlane on juba kord
selline laulurahvas, ja et tänapäeva
eestlanegi peaks maha jätma linna
kui kõige kurjuse kantsi ja minema
tagasi metsa puu otsa regilaule lau-
ma. Niiviisi kujunebki seda laadi isa-
maalisus pastlakultuuri hingeliiguta-
vaks apoteosiks.

Teine võimalus on visata pateeti-
ka koos oma aja äraelanud pastla-
kultuuriga prügimäele ning enese-

irooniliselt väärtusi ümber hinnata.

Ilmekaim ja illustreerivaim näide
selle teise võimaluse kohta pärineb
ameerika massikultuurist. Surfasin
ükspäe netis ja klikkisin läbi veebi-
lehekülgi, mida Beavis ja Butthead
kohta leida oli*. Ühes galeriis nägin
pilti sellest, kuidas Beavis ja Butthead
on üles tõstnud Vabadussamba hõlsti
saba, jõllitavad sinna alla ja Beavis
ütleb: „Lahe! Ma näen ta perset!“
(Ning Kurt Vonnegut on romaanis
„Tšempionide eine“ avastanud Va-
badussamba tõrviku sarnasuse põle-
va jäätisetuutuga!) Nii tuleks teha
rahvusväärtustega ka Eestis. Kirutud
ja neetud ameeriklus mõistab suure-
päraselt enese müütide ja pühaduste
üle irvitada. Eestlus seda paraku ei
suuda — ei näi tahtvatki. Nõnda on-
gi eestlus oma nõdrameelselt harda
pühadustehoiu tõttu kärbumas aren-
gupeetusesse.

Pastlakultuuri koht on prügimäel
ja isamaalisusest peab välja rookima
mineviku mõõdutundetu idealiseeri-
mise. Rahvuskultuuri ei saa hoida
ühteaegu muutumatuna ja elujõuli-
sena. Elujõulise maimukese sünniks
tuleb ta praeguses ühiskonnas ja üle-
üldises linnastumises paratamatult
viljastada postmodernsel kosmopo-
liitsel massikultuuril — enne kui see
tuleb ja vägistab. Eestluse elujõuks
on vaja selle sisu ja vormi kaasajas-
tamist, muutmist/muutumist enese-

* Kuna tegu on ikkagi Ameerika ja mas-
sikultuuriga, siis ilmselt vajavad need
kaks nime vanema põlvkonna jaoks väi-
kest selgitust — tegu on kahe teismelise
imbetsillist kangelasega populaarsest
multifilmist, mille analoogiks võiks Ees-
tis olla näiteks „Pesakonna“ koomiks.

ironilise parafraseerimise ja välismõjude abil. Isamaalisus peaks niisiis hoopis tähendama rahvuslike „põlisväärtuste“ p i d e v a t ümberhindamist — kas või moonutamist, pilastamist, lõhkumist ja hävitamist. Ei saa ju lõpmatuseni hõigata ühtesid-samu isamaalisi loosungeid, ilma et need lõpuks naeruväärseks muutuksid.

Just sellise veidi nooreestlasliku sisu annaksin mina ka etnofuturismile, mis Hirohalli päevil tundus pakkuvat töötavaid meetodeid rahvuskultuuri reformimiseks, kuid nüüd näib olevat muutunud üsna sellekssamaks, mille vastu ta õieti peaks võitlema.

Ja selliselt aluselt hindaksin ma ka Valeria Räniku luulekogu „Ajast mööda“. Ma kaalun teda reformitud isamaalisuse kaaludega ja leian ta olevat tühise.

2

Beavis: „I wish this video had some explosions.“

Butthead: „That would be cool.“

Ränik on isamaaline luuletaja. Paar teiste sekka äraeksinud armastusluuletust ei puutu asjasse.

Kunagine kuuluvus etnofuturistide ringkonda ei ole Ränikut mitte kuidagi järje peale aidanud. Tema isamaalisus on puhas pastlakultuuri apoteoos.

Lausa piinlik on tänases päevas kogada Räniku vesist moraliseerimist, kodukootud panteismi ja dilettantlikku usumüstikat, C. R. Jakobsoni vaimus paatost ja eelkõige täie-

likku suutmatust (tahtmatust?) elada tänases päevas täisverelist täieõigusliku eestlase elu. See kõik on pärit kuskilt 80-ndatest. Ja isegi mitte XX sajandi 80-ndatest, vaid XIX sajandi 80-ndatest. Sest tundetooni, oluliste märksõnade ja retoorika poolest võiks nende luuletiste autoriks pidada suvalist Õielat, Tundelat või Valulat. Kuulumist tänasesse päeva näitab vaid päevapoliitiline temaatika. Mingil määral ka ränikulik sõnavigurdamine („Ta rändab ja ründab ning ülendab, ühendab, / mõnesid meist teineteisele pühendab“; *jõu(lu)line, ta(e)valine*; jne.) ja rütmiga tulistamine. Kuid need mõlemad väärt nähtused ainult võimendavad sisulist tühjust ja magedust. Sellest on mõneti kahju, sest just niisugune epigrammilikus rütmis tulistamine võimaldaks püssirohu olemasolu korral sotsiaalselt ja ühiskonnakriitiliselt mõjule pääseda. Mis aga puudub, ongi püssirohi. Kuna siin pole grammigi plahvatavat ainet, pole siin ka mitte mingit sisulist löövust, pole pisimatki kübet revolutsiooni, pole absoluutselt mingit jõulist asjassesekkmist. Ei ole mitte midagi peale hambutu vananaisehala. Räniku luuletused teebki minu jaoks eriti vastuvõetamatuks see tervet kogu läbiv nutune ja lörstav (h)alatoon.

Vaatame tekste lähemalt.

Vististi on just isamaaluule sääranane sort luulet, kus on äärmiselt hõlpus muutuda epigooniliseks juba pelgalt kulunud sõnavara tõttu. Päästmatult ära leierdatud on enamik Räniku märksõnu. Leheküljelt leheküljele ikka ühed-samad abstraktsed ja kõrgstiilsed mõisted nagu hing, uni, elu, surm, hetk, igavik, mälu, armas-

tus, leek, valgus, pimedus, öö, maa, taevas, tuul, maailm, aeg, igatsus, muld, puu, ohver, veri, meri jne. Eesti naisluule läbi aegade on sellised sõnad lootusetult tühjaks tarvitanud ja väe ära raisanud. Selliste maksujõuetute „isamaaliste“ tarbesõnade taaka kandes ei saagi teksti ühiskonnakriitilisuses veenvana mõjuda. Iseäranis tüütu on kogeda Räniku mullatemaatikast — „Olen küüslaugu taim / eesti mahedas mullas. / Mulla lõhn — selleks vaid / tasus ilmale tulla!“ (lk. 20), „Muld uskus ellu päikese“ (58), „Muusa, hakka mullaseks, / jäta tobe väiklus“ (59). Miks? Sest võib lugeda ja elamust saada Koidulast („Eesti muld ja eesti süda — kes neid jõuaks lahuta!“), Kärnerist („Meie jõud on me kodumaa mullas“), Runnelist („Ei mullast sul olegi enam suurt lugu, kui kõndima õpid parkettide pääl“) ja veel sajast sellisest, kuid saja esimesel korral lööb klapi kinni küll. Või kui täpselt samamoodi, nagu väljendas ennast sada aastat tagasi Ado Grenzstein, et „see on sinu rikkus, mis sind ära rikkus“, möönab ka Ränik, et „Paljusid me riigis / ära rikkus rikkus“ (18), siis see ei ole enam äratundmisrõõm.

Kui minna tekstide sõnavaralt üle tekstide sõnumile, muutub asi veel hullemaks. Räniku probleeminägemise ja -tõstatamise oskus on lugejakirja tasemel, rääkimata pakutavast lahendusest: „Muutub Tartu botaanikaaiaks? / Kivi tänaval ostame kiivit. / Küllap banaanikoorejäästist / varsti süüakse Lätis ja Liivis“ (8), „Riigis, mis on — jah — kas / väikene või vaba, / sünnib lasterahvas, / kellel pole naba“ (24), „Igast metsast sai lõpuks wood. / Lapsed lahkusid Ka-

rilatsist. / Ei saa metslasest *winnetou'd*, / ei messiast saa massimatsist“ (30), „Tartu targad teevad varsti / Inglisillast Inglis-silla. / Massimatslus nõuab hingi / juba haritute killast. [---] Voorus võtab kurja kaju, misaks arvutite klöbin. / Riigi, rahva murdeiga — / pikk ja tüütu, tobe tõbi“ (31), „...mõelgem ja palugem: / liivlased viinlasteks / ärgu veel saagu, ja / hiidlased hiinlasteks“ (62), „Kaua kippund üle piiri, / ei pea rahvas enam piiri. [---] anun kaitseinglit ma: / valge tuvi, veidi veel / tahan kuulda eesti keelt, / keera lukku Inglismaa“ (81), „Ingliskeelseid hõikeid / eesti laste suus. / Vabatahtlik orjus. / Selleks puudub sund“ (92), jne. Neist katkendeist on ühtlasi ka näha, kuidas autori kistud keelemängitamine väga tihti mõttegi kraavi kitsub.

Kohati on Ränik naiivne, mannetu ja nõme ühekorraga — luuletustes, kus ta valutab südant eesti rahva madala sündimuse pärast. Nii heroiseeritakse leheküljel 38 näljas ja õnnelikku üksikema, kes taevast hingi lasteks meelitab, samas kui teistsugused emad ja isad kure kingi tõrjuvad. Aga lähed keelama — „vastu haugub / hundihäällega kitseema“. Leheküljel 40 leinab sündimata jäänud lapsi juba kuugi, „kiireripsmed maani“, ja nenditakse, et „rahvast hukkub igal pool / vabu hingi palju, / aga Maale neid ei saa“ — õnneks aga „sünnib ikka tudengeil / suve suveniire“. Leheküljel 66 paneb autor sündimata laste suhu sõnad „meie uskusime, et meie päralt on tõesti riik / et nendele kellel ei ole lapsi / ei müüda ega erastata selles riigis seasõrgagi [---] Teie aga tööte mujalt neid kilekotte / et ära

lämmatada meid veel enne sigimist“ jne. (Huvitav on see, et eestlaste madala iibe täpselt samasugust põhjust on näinud ka Matti Mogučić — kes luuletuses „Kuidas päästa isamaa“ sajatab: „ah uju neetu ja upu / saatana kummiraisk / ei sumbu pulmaööl sinna / terve tarve ja vaist [---] kuid minu käed on nyd puhtad / limast ja ligedast / plaan on mul Eestimaa päästa / saatusest kibedast“. Ning ei ole üllatav nentida, et Räniku tõsi-meelse hingestatuse asemel sisaldab siin isamaalist pauerit hoopis Mogučić „aateline“ vemmälvärss.)

Ühes kohas jõuab Räniku nutulaul välja punkti, kus seda on võimalik võtta lausa autori eneseiroonianana (lk. 14 — „Bussi ootel vihma käes liguneva õpetaja ulgumine“) ja seetõttu esimese ja ainsa sammuna progressi poole selles kogus. Kui see nüüd ikka oligi nii mõeldud...

Jah, täiesti ajast mööda. Autor ju näib seda enesele teadvustavat. Miks ta siis nii teeb? Neil tekstidel on autori jaoks vististi väga suur õigustus. Aga misse minusse kui lugejasse puutub? Mina ei leidnud siit mitte midagi peale iganenud pateetika. Ja ometi oleksin tahtnud leida.

3

Jooksev kriitika on „Ajast mööda“ jõudnud juba taevasse kiita ja sapiselt paika panna.

A n n e l i M i h k e l e v („Ajast mööda sõnarisi“ — „Sirp“ 3. III 2000): „Ränik suudab oma luuletustes ilma igasuguse valehäbita ühendada nii patriotismi kui ka ühiskonnakriitilise ajalule ja tule-

mus on jõuline, ekspressiivne, mõjuv. [---] pealkiri eeldaks küll ajast möödavaatamist, kuid tegelikult vaatab luuletaja selles hoopis ajale sisse — vaatab meie aega, mis sisaldab ammust regilaululist minevikku, pöörast, mõistetamatut ja vastuvõetamatut olevikku ning mõtteid tulevikule, mis näib tihti peale kurjakuulutav, ähvardav ja kõhedust tekitavalt tundmatu. [---] Luuletaja [---] on kirglikult patriootiline ja jõuliselt ühiskonnakriitiline. See pole vaikne hala vaesuse ja viletsuse pärast, vaid otsustav asjassesekkimine“ jne.

V a a p o V a h e r („Kevad on luule“ — „Maaleht“ 30. III 2000): „...tema luulesõnum kaigub vihaselt ja piitsutatvalt, kui on vaja kaitsta eestlust, kodumaad, jäämistarvet. Vahel tuleb eestlust kaitsta ka Eesti riigi eest, inertsete või snobistlike läände ihkavate eestlaste endi eest.“

V e i k o M ä r k a („Perekond siirdub grüünesse“ — „Eesti Päevaleht“ 19. II 2000): „Samas võib Ränik olla mehelikult otseütlev ja epigrammiline. Mõned read on puhas kuld [---], kuid üksikud kuldread ei anna reeglina terveid väärtluuletusi. Ega muuda ka kogu tervikuks. Seda enam, et vahel (lk. 74—77) on see epigrammilisus lamedalt ülevoolav ja sõgedalt kuri. Ning üsna mitmes luuletuses polegi midagi peale sõnakõlksutamise. Vallisoo religioosus on otsekohene ja sügav. Ränikul pinnaline.“

Aga minu meelest iseloomustavad Valeria Ränikut kõige paremini Henrik Visnapuu „Päikeses ja jões“ kirjutatud read Marie Underi kohta, kes „oma emaliku varjava ja õnnistava

käe on pannud eesti sõduri pää pääle“ — kui neid praeguse teema kohaselt parafraseerida. Sest mulle tundub, et Räniku luule on ülimalt emalik ja et eks taha ju ka Ränik väga panna oma varjavad ja õnnistavat kätt eestluse pää pääle. Ainult et kui Underi emakäe alt tuli „Jõulutervitus 1941“, mille jõud ei ole tänaseni lahunud, siis Räniku emakäe alt tulev ajalule sünnib omassegi aega surnult. Vahest oleks kõigile parem, kui Ränik tulevikus pühendukski ainult emalikule lüürikale ja jätaks ühiskonnakriitika nende teha, kes seda oskavad.

4

Kui tegu oleks pelgalt minu maitseesse puutuva asjaga, siis ma nii järsk muidugi ei oleks. Aga ühiskonna kui terviku lõikes on Räniku luule regressiivne, arengut takistav ja tagurlikust propageeriv ilming, ning avalik heakskiit sellisele luulele tähendab rahva huvide ja eluõiguse avalikku jalge alla tallamist. Räniku isamaalisuse kasutegur ei ole ju isegi mitte null, vaid midagi miinusmärgilist. Sest, eks ole, kes peaks olema Räniku sõnumi sihtgrupp? Pensionärid? Keskiga? ... Ei, nemad mitte. Neile ei ole vaja teadustada pիրulõhnalist ja regivärstil baseeruvat hunnitut kodulugu siin Põhjatähe all. Sihtgrupiks on vististi ikka mõeldud see noorem eestlaskond, see, kes vägisi tahab välja kasvada pasteldest ja kipuda läände. Aga Ränikul ei ole läände kippujaile (inimestele, kelle sotsiaalse eneseteadvuse teke jääb aastast 1991 siiapoolse, kelle identitee-

ditunne ei ole seetõttu nõukogude realismis väärdunud ja kes ei põe enam „isamaakompleksi“) pakkuda ühtki alternatiivi peale põhukoti ja muldpõranda, veelgi enam — suutmatuses tabada ära arengus edasilükumise vajadust, hurjutab ta oma uppuvalt pargaselt põgenejaid veel takkagi: „Lahjavereliste pere, olge õnnistatud — minge“.

Räniku aegunud pateetika ja õõnes retoorika devalveerivad ja labastavad eestluse, märgistavad selle niigi kriitilise noorema põlvkonna silmis mingi vanamuttide poolt halinal aetava vigiseva ja hatuse asjana. Just sellise tegevuse tõttu ongi Valeria Ränik tagurlik element eestluse arengus.

Tegelikult jääb Ränik siin isegi mõneti teenimatult hammasrataste vahele. Süüdi on ju ikkagi see üleüldine opiaatne enesepetutendents, milles saab kergesti uinuda muinasulmadesse siurulinna lendlema — kuid leida end üles ärgates ometigi peldiku tagant lumehangest. Räniku ainus tragöödia on, et ta ei ole seda ära tabanud ja võimendab eneselegi teadmatult ühiskonnas käärivaid reaktsioonilisi protsesse.

5

Iseenesest on Ränik väga hea luuletaja. Ootan väga tema järgmist luulekogu ja loodan südamest, et seal on eestlasele ja eestlusele leitud ajakohasem sisu.

Jaak Urmet

*KIRJANIK NÄDALAVAHETUSEL
JUMALAT MÄNGIDES*

Toomas Vint: „Nädalavahetusel. Mängides“.
„Varrak“, Tallinn, 1999. 167 lk.

Raske, väga raske on seekord alustada Toomas Vindi uue teose „Nädalavahetusel. Mängides“ arvustust, sest tegemist on sakraalse tekstiga, kirjaniku isikliku ilukirjandusliku piibli või testamendiga. Autor on teose nimetanud oma parimaks ja pühendanud abikaasale Ailile. Kõik see peaks juba ette tegema kõik kriitikut relvituks.

Tõesti, eesti kirjanduse raamides on tegemist omapärase tekstiga, mida ilmselt oleks kõige õigem liigitada filosoofiliseks jutustuseks. „Nädalavahetusel. Mängides“ on täis kuhjatud filosoofilisi arutlusi, mis üsna loomulikult moel kasvavad välja jutustuse süžeest. Väikesele saarele viidud suurem seltskond suurlinna paneelmaja elanikke mängib rollimängu, kus vahetatakse omavahel nimed ja isiksused. Kirjaniku fantaasiale pakub see mitmeid tänuväärt võimalusi, mängitakse läbi kummalisi ja õpetlikke stseene. Mängu sekkub veel mitu samasugust rollimängu harastavat seltskonda samal saarel, mis muudab mänguplatsi veelgi segasemaks ja ambivalentsemaks. Kirjanikul õnnestub luua päris mõjuv irrealne kujutluspilt, mis meenutab mõneti ta viimaste maalide sürrealistlikku atmosfääri. Teos on Toomas Vindi loomingus lausa murdelise tähendusega selles mõttes, et esimest korda õnnestub tal lõhkuda barjäär oma isiksuse kahe palgepoole — op-

timistliku maalikunstniku ja raske-meelse kirjaniku vahel. Berit Selberg on nimetanud seda teost „kõige vindilikumaks romaaniks“ ja maininud seejuures ka Toomas Vindi maale (Mees selja taga. „Sirp“ 4. II 2000). Tahaksin Berit Selbergi hinnanguga nõustuda, kuigi Vindil on ilmunud minu meelest ka kirjanduslikult mõjuvamaid teoseid.

Et seni Mati Undi ja Arvo Valtoni varjus püsinud Toomas Vint suudab kirjutada suurt ja head euroopalikku proosat, on täielikult selgunud üheksakümnendate aastate lõpus, kus tal on ilmunud järgemööda viis raamatut. Temast on Tõnu Õnnepalu kõrval saanud teine väga oluliselt eesti proosapilti kujundanud ja muutnud autor. Kuigi ma ise kuulun Toomas Vindi kirjandusliku fännklubi liikmete hulka, ei taha ma sellega Õnnepalu proosa tähendust kuidagi kahtluse alla seada. Toomas Vindist enim mõjutatud nooremad prosaistid on kahtlemata Kaur Kender ja Urmas Vadi. Kender vaidleks mulle ilmselt ägedasti vastu, et tema suurim kirjanduslik eeskuju on hea sõber Õnnepalu. Jah, Kender püüab „Yuppiejumalas“ tõesti kirjutada nagu Õnnepalu, välja kukub see aga siiski rohkem Toomas Vindi moodi. Ja räiged seksistseenid tõi esimesena kodueesti kirjandusse Toomas Vint, kuigi talle on ehk innustavalt mõjunud vabal Rootsimaal elanud Enn Nõu proosa.

Kui Toomas Vindi kõmu tekitanud erootilise romaani „Kojamehe naine“ puhul tundus mulle kogu sealne filosoofiliste tsitaatide ja suurte mõtlejate nimede kaskaad lihtsalt väikese kavalusena, et veidikegi sünd-

samalt katta lühiromaanist purskuvat alasti seksuaalsust, siis nüüd on lugu vastupidine. Suurte filosoofide nimesid ja seksi pole ollagi, kuid oma filosoofia väljaarendatud kujul on Toomas Vindil täiesti olemas. Autor ei kaunista oma kahvatut mõtet mõne Sartre'i või Camus' tsitaadiga, vaid on sünnitanud küllaltki omapärase mõttesüsteemi, mille läteteks paistavad olevat Herakleitos ja antiikaja sofistid.

Selle filosoofilise jutustuse peamist mõtet on sündmuste kirevast kanvaast raske leida. Aga mulle näib, et Maire Liivamets on lasknud end liiga kaasa kiskuda jutustuse pealkirjas figureerivast „Mängides“-sõnast. Tema arvates on autori mõtteks tegelikkuse ja mängu, mängu ja tegelikkuse samastamine (Piknik punases pluusis kirjaniku auks. „Eesti Päevaleht“ 22. I 2000). Toomas Vint ei ole päris kindlasti totaalse mängu apostel, kellele tegelikkus ja mäng tähendavad üht ja sedasama, selle vastu on ta polemiseerinud ka oma kunstialastes sõnavõttudes. Eesti kirjanduses on totaalse mängu teooriat, elu ja kunsti segiajamist, juba varem üsna tragikoomilisel moel kujutanud Mati Unt oma teatriteemalises lühiromaanis „Via regia“. Ka Toomas Vindi jutustuse nimetu peategelane hoiatab otsesõnu mängu ja tegelikkuse segiajamise eest: „...mängima peab kindlates piirides, kindlal mänguväljakul, kindlate reeglite kohaselt; mäng ei tohi piiridest välja minna ja eluga seguneda — elul ei ole kindlat mänguväljakut ega kindlaid reegleid: mängu ja elu vahele võiks tõmmata silmaga nähtava piiri.“ (Lk. 110.) Kriitiku poolt kogemata kombel au-

torile omistatud ideoloogiat esindab tegelikult jutustuse antikangelane, kohaliku kultuurielu pisifüürer ja südametu inimestega manipuleerija Ferdinand ehk 'Julge'. (Tuletan meelde, et Mati Undi lühiromaanis „Via regia“ oli selle kaheldava ideoloogia ruuporiks lavastaja Felix ehk 'Õnnelik'.) Seltskonna ainus julge mees pole aga Ferdinand, vaid nimetu meespeategelane, kes sõandab isehakanud mängujuhile Ferdinandile vastu hakata ja püüab end mitte lasta massikäitumisest ja -hüsteeriast nakatada. Ka „Via regia“ Felix tõi endaga lõpuks kaasa õnnetusi, nii et nimi on sageli petlik. Ferdinand tõuseb jutustuses esile enamasti naeruväärses valguses, primitiivse rusikakangelasena, kes midagi väga koledat korda saata ei jõuagi. Enne jõuab kätte mängu lõpp ja seltskonna ärasõit saarelt. William Goldingi „Kärbeste Jumala“ tasemele Ferdinandi kuju ei küüni ja sellest on natuke kahju, sest kunstiliselt oleks jutustus kindlasti võitnud, kui Ferdinandi isik oleks põhjalikumalt välja joonistatud ja saarel toimuvasse mängu lisatud ka traagika elemente.

Kõige tähtsam tundub Toomas Vindile siiski olevat mingi messianistlik sõnum. Kirjanik võrdleb end Jumalaga, ja sellest ka kahe piduliku portreefoto majesteetlik paigutamine kokkukulava Mere ja Taeva taustale Raamatu kaanel. Selle sümbolse aktiga on Kirjanik end tunnistanud Mere ja Taeva Valitsejaks, kuid ühtlasi ka kõigi inimsaatuste lõplikuks suunajaks ja käskijaks oma Loomingus. Jumaliku ükskõiksusega on Kirjanik jätnud ilma nimeta oma raamatu kolmekümne viie aastase meespeatege-

lase, suure paneelmaja inimsipelga, keda võiks kokkuleppeliselt nimetada pseudo-Songsepaks, kuna ta mängib saarel toimivas rollimängus poissmehest kalamehe ja elukutselise opositsionääri Songsepa osa. Muide, pseudo-Songsep ei usu kohtumisel Kirjanikuga hästi isegi sellesse, et on Tema Teose peakangelane. Nii et selle Raamatu tegelaste soovidest ja uskumistest ei sõltu lõppude lõpuks mitte midagi, kõike otsustab ainult Kirjanik-Jumal. Isegi Kirjaniku ettekuulutus peategelasele tema tulevaste elujuhtumite kohta võib täituda sellises vormis, mida pseudo-Songsep poleks osanud uneski aimata, kuid ometi osutub ettekuulutus mingis mõttes tõeks. Nii et Jumal-Kirjanikul on ka huumorimeelt, mis avaldub selles, et meid, tema Raamatu tegelasi, tõugatakse eksitustesse ja arusaamatustesse. Kirjaniku ettekuulutus pseudo-Songsepa puuripistmise kohta täitub, kuigi puuri pannakse hoopis Herbert, kes mängib näidendis „Nädalavahetusel“ Songsepa osa. Nii vilksatab teoses juba kolmas Songsep.

Väga oluline on selles raamatus ka Herakleitose kuulsa ütluse: „Panta rhei!“ ilukirjanduslik kujutamine. Just Herakleitose kõige voolavusest ja muutumisest lähtus hilisem V saj. e.Kr. elanud sofistide (Protagoras, Gorgias jt.) väärtusrelativism. Ja siit saab mõistetavaks ka Sokratese, sofistide filosoofilise oponenti irooniline nending Herakleitose peateose „Loodusest“ kohta: „See, mis ma mõistsin, on suurepärane. Arvan, et samasugune on ka see, mida ma ei mõistnud.“

Toomas Vint on Herakleitose mõtte sõnastanud kujul: „Mitte mis-

ki ei ole järgmisel hetkel endine, ei ole püsivaid olukordi ega jäävaid väärtusi.“ (Lk. 140.) Selle mõtte kehastuseks sobib muidugi suurepäraselt kogu rollimängu situatsioon.

Teeme siin pika poleemilise kõrvalepõike. Toomas Vindi uue teose käsikirja esmalugejaks olevat olnud Ants Juske. Ilmselt on Juske sellegi teose puhul hakanud lõpuks kahtlustama Vinti mingis kavalas tagamõttes. Nende lepitamatu kunstiideoloogiline konflikt on kestnud aastaid ja leidnud otsese väljenduse Vindi romaanis „Lõppematu maastik“, mida vääristati Kultuurkapitali aastapremiaga. Märtsikuu „Loomingust“ võib lugeda Ants Juske uut ärritatud mõttearendust „Kirjarahvas elab postimpressionismis“, mis algab jälle Toomas Vindi nime mainimisega. Kas tõesti on Juske tundnud end häirituna Ferdinandi kujust? Ferdinandi puhul on vahest siiski tegemist pigem üldistuse kui otsese prototüübiga. Aga mine võta kinni, mida Vint mõtles ja mida Juske sellest filosoofilisest jutustusest lõpuks välja luges. Naljapärest võiks ju kõrvutada kahte teksti. Nimelt on Tambet Kaugema kirjutanud Ants Juske kureeritud portreenäitusest Tallinnas: „Kultuurkapitali välja pandud auhinna 1500 krooni pälvisid Tallinna Kunstigümnaasiumi õpilased. „Tehke selle eest endale klassiõhtu,“ ütles kuraator Juske rahaümbrikut pükste tagataskust välja õngitsedes.“ (Huuled täidlased, sageli veidi paokil. „Postimees“ 20. III 2000.) Toomas Vint aga on oma romaanis kirjutanud: „Issi, anna mulle veel kommi,“ painas olukorrast nähtavat lõbu tundev Bimbo, kes tantsis Ferdinandi ümber luni-

mistantsu, ja Ferdinand ajaski viimaks käe taskusse ning tiris sealt suure kirevasse paberisse pakitud kompeksi.“ (Lk. 51.)

Ants Juske heidab eesti kirjarahvale ette painavat mahajäämust võrreldes eesti kujutava kunstiga. Milles see mahajäämus avaldub? Juske arvates vanamoodsuses, sest seda ta vist postimpressionismi mõiste all mõtleb. Raske on võrrelda erinevaid kunstiliike, aga mille poolest on Jaan Kross ja Jaan Kaplinski maailmas vähem tuntud eesti kultuuritegelased kui Jüri Arrak, Kaljo Põllu või Raul Meel? Kuidas mõõta Tõnu Õnnepalu, Hasso Krulli või Sven Kivisildniku moodsuse astet Jaan Toomiku ja Raul Rajangu vastavate näitajatega? Kõik need huvitavad teoreetilised probleemid on Ants Juske jätnud kahjuks selgitamata ja põhjendamata.

Eesti kirjarahva vabanduseks võiks tuua ka seda, et kirjutajaid pole moodsa kunsti loomiseks ergutatud nii suurte finantsidega kui kunstirahvast. Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus on turgutanud meie kunstielu igal aastal umbes miljoni dollariga ja nõudnud vastutasuks eelkõige eriti äärmusliku moodsa kunsti viljelemist. Kindlasti oleksid kõik trenditeadlikumad ja alatistes majandushädades vaevlevad kirjanikud läinud samuti ainult glossolaalia, logorröa, puhta onomatopoeetika ning kirjanodusliku kollaaži viljelemise teed, kui neile oleks selle eest sama heldelt tasuta. Praegu on eesti kirjanik sunnitud ikka veel arvestama lugejaga. Hannes Varblane on „Postimehes“ tabavalt kirjutanud meie kultuurielus valitsevast majanduslikust diktaa-

dist, mis on asendanud kunagise ideoloogilise diktaadi. Kahjuks on moodsa kunsti äärmuslikumate vormide võidukäik eesti nooremas kunstis saavutatud just Sorose Fondi majandusliku piitsa ja prääniku abil. See pole olnud loomulik protsess.

Fluxuse ja neodada ideoloogiat läbiimbnud multimeedia valik eesti kunsti uueks modernistlikuks peateeks on senise kunstisüsteemi lammutamine, mingi uue tehnikalistliku hübriidkunsti aretamine. Seda on propageerinud peamiselt Ants Juske ja Ando Keskküla. Ka multimeedia väärrib toetust kui üks osa laiast ja kirevast kunstimaailmast, kuid ta ei tohiks siiski pretendeerida juhtrollile eesti kunstis. Väga tabavalt on multimeedia toetamise ja reklaamimise majanduslikke tagamaid valgustanud Leonhard Lapin (Kunstnik elus ja igavikus. „Looming“ 1999, nr. 4). Multimeedia on liiga tehnikalistlik nähtus. Ta võib tõesti teha üleöö igast arvutiinsenerist või videotehnikust tuntud kunstniku, kuid mitte igast maalikunstnikust või graafikust ei saa teha head arvutiinseneri või videotehnikut. Sõge ülbus kuulutada iga inimene kunstnikuks leiab oma karistuse kunsti mõiste devalveerumises ja labastumises.

Neodada ja Fluxuse ideoloogiat kehastava õppesüsteemi kriisi Eesti Kunstiakadeemias näitlikustab kunstiteaduse tudengite Riin Kübarsesa ja Rael Arteli dialoog, kus kinnitatakse: „...kunstiakadeemia maalikaatedri lõpetanute kokkupuuted õli värvi ja lõuendiga on „ülimalt põgusad“.“ (Kõnelus trammis VII. „Sirp“ 3. III 2000.)

Ants Juske on kriitikuna olnud

üsna pindlik ja teinud läbi keeruka ja vastuolulise arengutee. Eesti kunstikriitikasse tuli ta 1980. aasta alguses realismi ühe vormi, nimelt hüperrealismi innuka apologeedina. Ehk jõuab ta kunagi jälle ka Toomas Vindi naivistlike ja sürrealistlike maastikumaalide väärtustamiseni.

Ent nüüd tagasi arvustuse juurde. Tundub tähelepanuväärne, et Toomas Vindi viimast teost on arvestanud peamiselt naiskriitikud. Mainisin juba Maire Liivametsa ja Berit Selbergi huvitavaid analüütilisi retsensioone, märkima peab ka Annika Koppeli lühiarvustust, kus ta võrdleb Vinti Pirandelloga („Postimees-Arter“ 22. I 2000). Seni ainsa meeskriitikuna on naiste seltskonda sattunud Peeter Künstler (Rollimängur Toomas Vint. „Eesti Ekspress“ 20. I 2000). Eesti naiskriitikud eelistavad enamasti arvustada oma sookaaslast, meeskirjanike puhul valitakse kas kõrges eas klassikud või siis Tõnu Õnnepalu, ainus noorema põlve kirjandusklassik. Millest on tingitud selline sooline segregatsioon meie kriitikas? Juba see, et naiskriitikud sõandavad Toomas Vinti lausa mitmekesi käsile võtta, tähendab meie oludes väga palju — see näitab autori prestiiži ja teose tähtsust.

Muidugi võib Toomas Vindi viimaseid teoseid vaadelda ka ainult sõnalis-kunstilisest küljest. Vint on aimanud etteheiteid oma teose stiilile ja pannud Kirjaniku Naise suhu arutluse Kirjaniku „jõledatest lausetest“. Tõesti, vahetevahel tuleb ette liiga kuiva sõnastust, kujundeid ja võrdlusi võiks olla rohkem, lause on lapi-daarne. Nii et stiili eest ma Vindile eriti kõrgeid palle ei annaks, sisu ja

kompositsiooni eest paneksin aga kõrge hinde. Kompositsioonilisest küljest on teos huvitav, tal on isegi kaks lõppu — üks, optimistlik, lk. 167, teine, pessimistlik, lk. 103. Selle poolest meenutab Toomas Vindi „Nädalavahetusel. Mängides“ Julio Cortázeni „Keksumängu“, mille katkendeid on tutvustatud „Vikerkaar“ veebruari-märtsi topeltnumbris. Mind kui gümnaasiumi filosoofiaõpetajat Toomas Vindi „Nädalavahetusel. Mängides“ stilistilised puudujäägid ei häirinud, viletsat stiili ja „jõledaid lauseid“ on ette heidetud ka Dostojevskile. Tekkis hoopis mõte kasutada Toomas Vindi filosoofilist jutustust lisamaterjalina Indrek Meose gümnaasiumiõpiku „Filosoofia põhiprobleemid“ juurde. Toomas Vindi filosoofilist jutustust „Nädalavahetusel. Mängides“ võiks mõnes mõttes võrrelda isegi norralase Jostein Gaarderi „Sophie maailmaga“. Gaarder annab oma teoses populaarses ilukirjanduslikus vormis edasi Lääne filosoofia ajalugu, Vindi teos oleks aga belletriseeritud sissejuhatus filosoofilisse problematikasse, milles ta käsitleb nii tunnetusteoreetilisi, kunsti- ja moraalifilosoofilisi kui ka massisühholoogia küsimusi.

Priidu Beier

TÄHT JA TEMA LEND ÜLE
INTELLEKTUAALSE EESTI

Aino Kallas: „Tähelend. Eesti poeessi Koidula elulugu. Soome keelest tõlkinud Ants Paikre“.

„Eesti Raamat“, Tallinn, 1999. 200 lk.

Eesti rahvusliku ärkamisaja esiluuletajast on tänaseks saanud müüt ja klassik, tema portreegi on valitud Eesti Vabariigi 100-kroonisele rahatähele. Müüdid elavad oma elu (nad kuuluvad ajas ja neid struktureeritakse ümber, nagu kirjutab Epp Annus jaanuarikuu „Loomingus“ rahvusmütoloogiat käsitlevas artiklis), kuid Koidula klassikuna? Kas klassik kõnetab meid veel ka aastal 2000? Vähemalt Koidula lauludeks saanud luule elab kindlasti edasi, ja mitte ainult riiklikel laulupidudel, vaid ka harilikus Eesti koolis — veendusin selles Hiiu Põhikooli 1999. a. kevadkontserdil, kus lastekoor esitas õpetaja Ene Uibo juhtimisel valiku laule Lydia Koidula sõnadele ja Karl August Hermannil viisidel. *Spice Girl* idega harjunud lapsevanemad olid vapustatud, kuuldud oma järeltulijaid saja aasta vanuseid koorilaule laulmas. Võib-olla laulavad nende laste lapsedki neid samu laule saja aasta pärast oma kooli kevadkontserdil? On see siis siiras või „banaalne rahvuslikkus“ (Epp Annuse tsiteeritud mõiste samast artiklist)? Lydia Koidula oli kahtlemata üks siiramaid rahvuslasi ja eesti identiteedi konstrueerijaid eelmisel sajandil — kui papa Jannsen, vend Harry ja õemees Heinrich Rosenthal propageerisid agaralt Läänemere provintsidel elavate rahvuste

liitmist üheks Balti tervikuks, siis Koidula jäi ainsana perekonnast eestlusele truuks (vt. Madli Puhveli intervjuu Sirje Oleskile, „Koidula — koidiku sümbol“. „Kultuurileht“ 2. VI 1995). Pärast 1995. aastal ilmunud Kanada eestlase Madli Puhveli ingliskeelset Koidula-biograafiat „Symbol of Dawn“ („Koidiku sümbol“), mis sünteesib seniseid uurimistulemusi, on hoopis teistmoodi huvitav lugeda taas seda kõige esimest — „Tähelendu“.

Soome-eesti kirjanik Aino Kallas kirjutas Lydia Koidula elust romaani „Tähelend“ esmalt soomekeelsena (1915); F. Tuglase tõlkes ilmus see eestikeelsena 1918. aastal (teine trükk 1929). See, et „Tähelendu“ ei peetud Nõukogude Eestis taasavaldamise vääriliseks, osutus tagantjärele vaadates eesti kultuurile vägagi viljastavaks. Nii jäi Koidula elu isiklik sfäär — kõik see, millest „Tähelend“ jutustab — laiemale publikule *terra incognita*'ks. Inimlik huvi eesti esimese naiskirjaniku eraelu vastu oli aga olemas ning just „Tähelennu“ puudumine enamiku eestlaste raamaturiiulitest võib seletada kahe suurepärase näidendi erilist menu. Need olid Aino Undla-Põldmäe „Viru laulik ja Koidula“ (1967) ning Mati Undi „Vaimude tund Jannseni tänaval“ (1984), mida mõlemat edukalt lavastati. Nüüdse „Tähelennu“ on tõlkinud Ants Paikre 1935. a. täiendatud väljaandest, milles on süvendatumalt käsitletud Koidula ja Kreutzwaldi vahetõlget. Paikre on hilisemaile Koidula-uurimustele tuginedes parandanud ka mõningaid Aino Kallase eksimusi. Tuglase omaaegne tõlge mõjuks praegu juba

arhailiselt, seepärast tundub uus tõlge olevat õigustatud.

Kui Koidula oli esimene naine Eestis, kes kirjutades edu saavutas, siis Kallas oli esimene naine, kes eestlanna eluloo kirjutas. Neil kahel eri aegadel elanud naisel oli palju ühist: mõlemad olid üles kasvanud n.-ö. vaimse elu keskpunktis, mõlema isa oli rahvuslane ja kirjamees, mõlemad abiellusid teisest rahvusest mehega ning asusid elama teise riiki; mõlemad sünnitasid lapsi ning olid omas ajas marginaalsed — Koidula loova naisena ärkamisaja meeskooride keskel, Kallas soomlannana tegemas eesti kirjandust ja esindamas Eestit Euroopas.

Elulugu läbib püsिमotiivina nägemus „tundmatute maailmade hämarusest tulnud lendtähest, mis hetkeks joonistab oma tee Eesti hallile taevale ja kustub Soome lahe uttu“ (lk. 13). Kui Koidula elu on võrreldav tähelennuga, siis tema ise järelikult meteoriidiga, põleva tulekeraga, mis pärast hiilgavat lendu moondub „leegitsevaks ohvrituleks“. Sirje Olesk on Kai Laitineni uurimusele viidates nentunud, et Aino Kallas oli tugevasti mõjustatud sümbolismi esteetikast, mis käsitas inimese elu kunstiteosena („Keel ja Kirjandus“ 1992, nr. 5). „Tähelennust“ aasta varem, 1914, ilmus ka Tuglase sümbolistlik Juhan Liivi elu käsitlev esse. Mõjutusi on muidki — kõige kaalukam neist Aino Kallase enda elu. Hilve Rebane on öelnud, et Kallas kirjutas Koidula elulukku oma suure kojuigatsuse ja abielu argipettumused („Eesti Naine“ 1991, nr. 7–8, lk. 11) ning et tema huvi psühhiaatria ja selle teooriate vastu pärines tema enda lapse-

põlvkodust: isa surm ja ema haigus tegid sellegi nukrameelseks („Sirp“ 18. II 2000).

„Tähelennu“ keel on väga poeetiline, küllastumiseni täis kõikvõimalikke sümboleid, võrdlusi ja metafoore. Sellisena viib ta lugeja eesti/soome kirjanduse neiu põlve, mille süütu värvikirev tundemaailm on küll pääsmatult möödas, kuid mida on praeguses raugalikus postmodernsuses sellegipoolest ilus meenutada.

Raamatu esimene osa „Hämarus“ algab Koidula sugupuu uurimisega, mis aga osutub kohati ekslikuks. Tõlkija tsiteerib joone all Malle Salupere artiklit, milles lükatakse ümber Kallase esitatud eksiaandmed Koidula emapoolse suguvõsa Kochide saksa päritolust. „Võõrast verd“, mis „otsekui lagundav aine tungib tervesse organismi“ ja millelt Koidula olevat pärinud oma närvilisuse ja kalduvuse masendusele, pole seega olemas ja Kallase hoolega ehitatud süsteemi tekib väike mõra. Edasi kirjeldab autor Jannsenite kodu ja vanima tütre Lydia troostitud lapsepõlve Pärnus — majas valitseb vaesus, ema on voodihaige ja nooremad vennad jäänud kahe õe kasida. Tartusse kolimisega algab raamatu järgmine osa „Tähelend“, kus Lydia Jannsenist saab eesti rahva Koidulaulik. Selle aluseks on arusaam Koidula erilisest olemusest, „koetisest“, mille tähtsaim omadus on vaimustusvõime. „See vaimustusvõime, mis on suuteline jõuliseks, rõhutatud tunde keskenduseks, lühiajaliseks, igasugusest kainest kaalutlusest väljaspool ja kõrgemal olevaks joovastuseks, sirutab oma juured sügavale Koidula olemuse põhjakihtidesse“ (lk. 17). Nii

konstrueerib Kallas Koidulat sajandi algul moes olnud essentsialismi vaimus. Tähelennule eelneb tohutu tööügamine, varavalgest hilisõhtuni kirjatöid toimetades tegi habras Lydia peaaegu üksinda terve „Postimehe“ valmis! Ta oli töötav naine, mitte mingi ülalpeetav daamike, ning sellisena omaette nähtus tollase Tartu peenemas seltskonnas, kus naiste elusfäär piirdus kolme K-ga: *Kinder, Kirche, Küche*, ning kus teda, normist hälbinut, pööraseks naisterahvaks kutsuti. Tõenäoliselt oli ta kõigist tollastest naistest vaimselt üle — „naiste seltskonnas oli tal igav, ta muutus kergesti üleolevaks, peletas endast eemale oma tavatute kommetega, näiteks istudes ühtäkki põrandale...“ (lk. 89). Selles peatükis esitab Kallas ka Koidula isamaaluule freudistliku tõlgenduse, mida eriti eesti meeskriitikud korrata armastavad ja mille sisu on järgmine: kui Koidula luuletas „Mu isamaa on minu arm“, siis oligi nii, et tema armastuse (siin mõeldakse seksuaalset kirge) objektiks (mis „normaalsetel“ naistel on mees) oli isamaa.

Kolmas osa „Murrang“ toob Koidula saatusesse pöörde. Kallas näeb suurt probleemi selles, et Koidula alles kahekümne kuue aastasena oma armuelu alustas, ta nimetab seda „teatud infantiilsuseks“, „erootiliseks mahajäämuseks“ ja peab „loomuvastaseks“. Ehk ei olnud Koidulal perekonnale elatist teenides lihtsalt aega ega võimalust armuvõrke pünuda? Kui siis tark ja emantsipeerunud Lydia ükskord vabamalt hingata sai, osutus väärilise mehe leidmine tõesti raskeks — sobivas vanuses

eesti haritlasi tollal peaaegu polnud. Palava armusuhte kahekümneaastase gümnaasiumiõpilase Carl Johannsoniga (Koidula temast kuus aastat vanem) lõpetas kiiresti omaste sekumine suhte „kompromiteeriva iseloomu tõttu“. Kuigi Kallas nimetab seda esimeseks, tuleb Koidula päris esimeseks armastuseks pidada siiski Fr. R. Kreutzwaldi. Olgugi see vaid platooniline ja vaimne suhe — armastuslugu kirjades —, näitavad kirjad veenvalt, kui tugevaid tundeid mõlemad läbi elasid, vaatamata kuristikuna tunduvale (40 aastat!) vanusevahele. Just Lauluisa ja Kirjanetsi liin tundub olevat kõige õnnestunud osa Kallase raamatus, mõlema sõnameistri kirjade rohke tsiteerimine muudab loo lausa käegakatsutavalt reaalseks. Reaalne on seegi, et ilusad asjad lõpevad sageli inetult, Kreutzwaldi hilisem jöhker seljapööramine oma armastatud muusale tõestab veel kord inimlike tunnete püsimatust. Vaevalt oli Koidula eelmise armastuse luhtamineku masendusest toibumas, kui temas tärkab 1871. aasta suvel uus kiindumus soome rahvuslase ja ajakirja „Uusi Suometar“ peatoimetaja Antti Almbergi vastu. Pärast õnnelikku Soome reisi kirjutas Koidula Almbergile vihjeid täis kirja, millele too vastas taganevas toonis: „Teie tunnete Ema jõe Ööbikut, öelge talle, ma palun, et ta ei peaks nii ilusa häälega laulma ühele Soome poisile...“. Ei olnud Soome-Anttist seiklusse sukeldujat ega *Viron Sisara*’ga naitujat. Koidula traagiliselt lõppenud katsed armastust leida viivad elutahte kadumisele, ta võtab vastu kauaaegse austaja,

lätlasest arsti Eduard Michelsoni abieluettepaneku, temast saab passiivne ja allaheitlik abielunaine.

Kõige vähem on kirjandusteadlased olnud rahul raamatu Kroonlinna-perioodi käsitleva viimase osaga „Vaikne saatus“. Radikaalselt on seda arvustanud Arne Merilai artiklis „Taara tütar Soome sillal. Sissejuhatus Koidula psühhoanalüüsi“ („Vikerkaar“ 1994, nr. 4). Tema sõnul on Kallas loonud Koidula hilisemast elust võltssüžee, mille tähendus on risti vastupidine faktidele. Kallase arusaama Kroonlinna-perioodist ei saa siiski totaalselt valeks pidada sellest hoolimata, et ta ei saanud kasutada Michelsoni kirju omastele, mis avati üldsusele alles 1946. a. Riiklikus Kirjandusmuuseumis. Lähtudes ilmselt ideest, et abielu oli ainus asi, mida Koidula tegelikult vajas, püüab Merilai tõestada, kui õnnelik Koidula Kroonlinnas olevat olnud. Luuletükli „Soome sild“ värssidele seksuaalse tähenduse omistamine mõjub paraku groteskselt ja absurdelt. Näiteks luuletust „Unenägu“ tõlgendab Merilai koitusele viidates: „„Pitkast sillast ohjendatud“ lai oja ei ole muidugi mitte enam mingi olematu Soome sild üle lahe, vaid see viitab voolusi eritavale naisterahva organile, mida meesterahva oma on parajasti toimekalt rahuldamas ja ohjeldamas“ (lk. 55). Eriti nüüd, pärast Jüri Alliku Freudi-kriitikat, tundub Merilai humoristlik käsitlus psühhoanalüüsile koha kättenäitamisenä.

Tsükli loomisajaks peab Kallas ekslikult 1871. aastat, tegelikult on see kirjutatud kümme aastat hiljem, nagu selgub Merilai artiklist (mida tõlkija pole kahjuks arvestanud).

Kallase versioonis aga tundis Koidula Kroonlinnas elades oma tõelist mina tarbetuna, olgugi et ta oli ema ja abi-kaasa. Kirjast öele loeme: „Olen siin kui lind puuris või janunev potitaim — tuleb aga kannatada!“ (Lk. 176.)

Pärast poja Hansu surma saab Koidula elutahe viimase hoobi, kolmekümne viie aastaselt on ta juuksed hallid, ta kirjutab öele, et üksnes kohustus sunnib veel elama. Ta elab seejärel kaheksa aastat, püüdes teha kõike oma kahe tütre heaks, ning sureb 1886. aastal pärast nelja-aastast piinlemist rinnavähki.

Kallase Koidula-esityst võib selle ilmumisaega arvestades pidada üsna feministlikuks: Koidula tõestas, et naine ei pruugi olla vaimselt mehest alam, ta võib olla isegi võimekam; ja see andis kindlasti tugeva impulsi XX sajandi alguse noortele naistele teel hariduse ja eneseteostuse poole. Ka näitas Kallas veenvalt, et üksnes kodusfääri sulgumine toob loojavaimuga naisele kannatusi. „Tähelennu“ teeb nauditavaks see, et elulugu on kirjutatud sügava kaasaelamise ja äratundmisega, toeks naiselik intuitsioon ja elukogemused. Kallas on peale isikliku huvi tundnud kahtlemata väga suurt imetlust ja austust Koidula vastu ning eks püsigi rauge-matu huvi Koidulauliku elu ja loomingu vastu osalt ka tänu Aino Kallasele.

P. S. „Tähelennu“ lugedes tekkis mõte, et Koidula eriskummaline isik ja elukäik võiks olla tõeline maiuspala filmiloojaile. Dramaatilisele „Tähelennule“ saaks stsenaariumi üles ehitada küll. Siinkirjutajale igatahes tundub ärkamisaja seltskond —

Jannsen, Kreutzwald, Jakobson, Hurt ning nende keskel „elektriseeriv“ Koidula — värvikas ning inustav, samuti ärkamisaeg ise. Soomlased tegid Ainost filmi „Leegitsev armastus“, kas meie ei saa siis Koidulaga hakkama?

Elo Lindsalu

EESTLASTE SAAMINE RAAMATU RAHVAKS

Toomas Paul: „Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani“.

Eesti TA Emakeele Seltsi toimetised nr. 72, Tallinn, 1999. 875 lk.

Mõiste „raamatu rahvas“ pärineb teatavasti islamist, kuid seda mõistet on tulus kasutada laiemaski kontekstis, sest ta iseloomustab religiooni ja avaramalt ka tsivilisatsiooni, kuhu meie kuuluda tahaksime, ja vastandab selle religioonidele ja tsivilisatsioonidele, millel ei ole raamatut. Oli aeg, kui meilgi ei olnud raamatut (maausulised saavad veel praegugi läbi ilma selleta), ja Toomas Pauli uurimus jutustab meile nüüd sellest, kuidas ka meie „raamatu rahvaks“ saime.

Islam jagab usundid raamatu religioonideks, need on Aabrahami rajatud usundid — judaism, kristlus ja islam —, ning muudeks. Kristlastegi meelest on olemas vaid üks raamat ja üks religioon — kristlus —, kõik muud on pagana- ja ebausud. Ateiste peetakse ilmselt siiski kristlaste hulka

kuuluvaks. Neid ei põlastata nii nagu paganaid, pigem peetakse omaks ja austatakse. Isegi Ameerika kombel usuliselt ükskõikne argimaterialistlik maailm, kui uskuda Samuel Huntingtoni, peab end kristlikuks tsivilisatsiooniks. Tsivilisatsioonide vastasseisu lähtealuseid võib muidugi leida religiooni valdkonnast. Mitte ainult islam, vaid ka iga muu end tõsiselt võttev religioon jagab maailma kaheks olemuslikult vastanduvaks alaks: üks on lunastuse valdkond, teine hukatuse valdkond. Armastusest ligimese vastu tahab iga uskond, samastades end lunastuse valdkonnaga, laiendada oma võimuala ja allutada endale üha rohkem rahvaid. Rahu saabub maailma alles siis, kui armuõpetust on kuulutatud kõikidele rahvastele ja lunastuse valdkond hõlmab kogu maailma. Rahvast, kes armuõpetust vabatahtlikult omaks ei võta, sunnitakse seda tegema relvade jõul. Läbi ajaloo on kõikjal näha, et armuõpetuse rahumeelse kuulutamise vahetuks ja isegi paratamatuks jätkuks on sõjaline vallutus ja rahvaste orjastamine. Esimene neist suudab luua vaid vähemuses oleva „uskliku koguduse“, kogu ühiskonda hõlmav ja valitsev vaimulik võim saab eksisteerida siiski vaid ühenduses ilmaliku võimuga (vt. lk. 51). Läti Henriku ajast peale on eestlaste teadvuses ristiusu omaksvõtmine suuresti samastatud alistumisega võõramaistele vallutajatele. Ja ka vallutajad ise mõtestasid oma missiooni Vana Testamendi Joosua raamatu põhjal: Piibel oli kõikehõlmav *paradeigma mundi* ja sellest otsiti ning leiti paradigmasid ka kõikidele

üksiksündmustele (materjali niisuguseks mõtiskluseks pakub Jaan Unduski kirjutis „Tsiteerimise kunstist. Lisandusi Läti Henriku ja Vulgata suhetele“. „Keel ja Kirjandus“ 1990, nr. 2—3).

Olemise kahetine, lunastust ja hukatust vastandav süvastruktuur ei kao isegi siis, kui selle religioosne mõte on unustatud. Püsites ja toimides inimese alateadvuses, leiab ta endale väljendusvorme ilmalikes eluvaldkondades tsivilisatsioonide kokkupõrkest argise parteipoliitilise lehmakauplemisseni. Kõikjal on vaja eristada õigust ja tõde eksimisest, inimene ei saa olla olemas ükskõik kuidas, vaid ta peab eksisteerima ja elama õigesti ning tõe järgi, ta peab alati ja igas olukorras valima lunastuse ja hukatuse vahel. Seetõttu on inimühiskonnas alati vajatud institutsiooni, mis niisuguses olukorras juhtimise ja õpetuse andmise enda kätte võtaks. Kristlikus maailmas on seda juba 2000 aasta vältel teinud kirik, tuginedes ilmutusele, mis eksisteerib raamatu kujul. See raamat, teisisõnu Piibel, on sõnastanud inimkonnale ammendavalt õige maailma kirjelduse ehk *paradeigma mundi*. Kes seda usub ja järgib, viibib lunastuse valdkonnas.

Mingil arusaamatul põhjusel on üldiseks saanud kujutus, et kristlus on sama mis Lääne nüüdisttsivilisatsioon. Kuigi viimane on kujunenud kristliku tsivilisatsiooni pinnal, on ta siiski valgustusajast alates olemuslikult määratlenud end kristluse ja lõppkokkuvõttes ka üldse religiooni eitamise kaudu. Nüüdisttsivilisatsioon pole siiski suutnud religiooni

ja kristlust inimeste teadvusest välja juurida, kõik sellised katsed, mida on aeg-ajalt tehtud, on ebaõnnestunud, kuid ühiskonnaelu perifeeriasse on religioon tänapäeva maailmas tõrjutud siiski. Tänapäeva maailma valitsevad teadus ja tehnika, lunastust käsitatakse ainuüksi kui materiaalist hüveolu ja turvalisust, ulatusega heast tervisest ja rohkest rahast riigi julgeolekuni. Tsvivilisatsioonid, mis inimese ainelise ja ihulise hüveolu hooletusse jätavad, on argimaterialisti meeletst otsesõnu hukatuse valdkond. Pärimuslikult käsitatud religioonil ei ole sellises ühiskonnas kugivõrd olulist otstarvet, maailmale olulistes küsimustes tal kaasa rääkida ei lasta. Ta eksisteerib veel vaid tänu teatavatele praktilistele rakendustele, milleta inimesed oma maises elus hästi toime ei tule ja mille asemele materialistlik maailmavaade midagi ei paku. Inimeste elus on alati seiku, mida ei saa ratsionalistlikult seletada. Juba inimese eksisteerimise fakt ja mõte on müsteerium samal moel nagu maailma algusajal, *in illo tempore* (kui kasutada usundiloolase Mircea Eliade lemmikväljendit). Selles ei ole aastatuhandeid kestnud areng suutnud midagi muuta. Kui me avame Piibli, siis ikkagi sellepärast, et teada saada maailma asju, nii nagu nad olid maailma loomise hetkel, *in illo tempore*, ja on põhimõtteliselt ka nüüd ja tulevikuski. Uskliku inimese meelest tähendab Piibli selline mõistmine viibimist lunastuse valdkonnas. Kunagi oli aeg, kui religioon hõlmas kogu inimese olemasolu, kõik inimese eluseigad pidid olema kooskõlas loodud maailmakorraga, inimkond

elas tegeliku ja ideaalse maailma vahelises pingeväljas. Koguja raamat (3.14) ütleb seda otsesõnu: „Ma mõistsin, et kõik, mis Jumal teeb, on igavene; midagi ei ole sellele lisada ega sellest ära võtta. Ja Jumal on seda teinud nõnda, et teda tuleb karta.“

Kuid aja jooksul sugenes religiooni kõrvale ka kultuur, pühade raamatute kõrvale ilmus kirjandus ja pühi raamatuid endidki hakati paraku lugema kui kirjandust, millel on palju tähendusi, kuid siiski mitte enam lunastusõpetuslikku tähendust. Tõlkija, kes võtab ette niisuguse, algusajal loodud teksti tõlkimise, peab tahes-tahtmata tegema sisimas otsuse, millise tähenduse ta oma tõlkele annab. Sest tõlkimine on alati tõlgendamine, interpretatsioon, hermeneutika jne. Absoluutset tõlget pole olemas. Hõlbus on tõlkida teksti, mis on loodud meie oma kultuuri kontekstis, raske ja lausa võimatu on aga tõlkida teksti, mille konteksti me ei tunne — kas seetõttu, et see on meist ajaliselt ja kultuuriliselt kaugel, või seetõttu, et me põhimõtteliselt ei oska seda ette kujutada. Piiblit on võimalik käsitada kui muinasaja Palestiinast pärinevat teksti ja teda ka sellisena tõlkida, kuid samas ka kui teksti, milles sisaldub esmatahtis sõnum vahetult meie ajale ja meile endile. Kristlaste silmis on *illud tempus* juudi rahva muinasaeg, nii nagu Piibel sellest jutustab.

Hea piiblitõlge peaks hõlmama mõlemaid võimalusi. Seetõttu ei saa Piiblit tõlkida inimene, kes ei usu (kuigi ka selline võimalus on olemas), vaid ikkagi see, kes usub ja püsib kirikliku pärimuse pinnal: „Pühakiri

ja kirikuisade teosed on täiel määral mõistetavad ainult elava usulise traditsiooni kontekstis, mis on kristliku eksistentsi lahutamatu koostisosa.“ Kuid samas on selge, et tõlkija ei või olla diletant filoloogia valdkonnas.

Professor Toomas Paul on Eesti Piibli saamislugu kirjeldanud peaaegu ammendava põhjalikkusega. Autor oleks võinud siiski arvestada ka tavalise lugeja suutlikkusega — oleks raamat väiksema mahuga, oleks ta ka hõlmatavam. Esseistlikku laadi tõlketeoreetilised arutlused ja muud kõrvalepõiked võinuksid moodustada teise raamatu. Praegusel kujul on nad põhitekstile üksnes koormaks ja hajutavad tähelepanu. Näiteks ka nende ridade kirjutaja esseedest on autor võtnud oma teosesse kaks pikka ja täiesti tarbetut tsitaati. Selliseid asjatuid tsitaate võib leida teistelki autoritelt kuni Andrei Hvostovini välja. Kuid autorit võib ka mõista: sellised kõrvalepõiked on tal aidanud süveneda teose põhiprobleemidesse, ja lugejal on nüüd võimalus jälgida kirjutaja mõttekäikude arenemist. Selle poolest on Toomas Pauli teos lausa küllusesarv.

Eestlaste saamine raamatu rahvaks algas ilmselt väga ammu, ei võinud ju muistsed eestlased elada teadmata, mis toimub maailmas nende ümber. Toomas Paul väidab seda otsesõnu. Saksa vallutajad ei olnud ristiusu toojad. Kuid katoliiklikul keskajal vajas Piiblit vaid vaimulik seisus ja pärast eestlaste alistamist ning alamasse seisusesse tõrjumist kuulusid sellesse peamiselt võõra rahva esindajad. Eestlased, kes moodustasid talupojaseisuse, olid üldiselt

jäetud väljapoole hariduse andmise süsteemi, omaenese muistse maausu ja talurahvakultuuri valdkonda. Alles reformatsiooniga, mis kehtestas käsituse inimeste üldisest preesterlusest, hakati vajama Piiblit, mida suudaks mõista iga kristlane. Niisiis on piiblitõlkimine suuresti protestantlik nähtus. Kuid olude heitlikkuse tõttu jõuti Eestis selleni hilinemisega, täispiibel ilmus alles 1739. aastal ja sedagi tänu vennastekoguduse jõulisele pealehakkamisele. See tähendas olulist kultuurilist pööret. Pärimusliku talukultuuri piirides elanud eestlased said endale arenemisvõimelise kirjakeele ja võisid ületada senise seisuse piirid, jäädes siiski eestlasteks. Ajast, kui Piibel oli peamine seaduse- ja ka lugemiseraamat, on kirjakeelde jäänud palju Piibli keelendeid ja tsitaate. Selles mõttes ei olnud Eesti erand, on palju rahvaid, kes läbisid enam-vähem samasuguse arengutee: Piibli tõlkimisest usulise ärkamiseni ja seejärel rahvusliku liikumiseni ning iseseisvusvõitluseni. Maausk ja talukultuur läksid suuresti kaotsi (vt. lk. 63), kuid rahvas õppis toime tulema tänapäeva maailmas. Ent niisuguse arengu käigus lakkas Piibel olemast ainus meie tsivilisatsiooni kujundav raamat, humanism tõi tema kõrvale antiikkirjanduse ja rahvuslik liikumine ristiusueelse muinaskirjavara, mis on paiguti sünnitanud mitmeid pseudo-religioosseid liikumisi. See kirjavara tõusis esile eriti jõuliselt just germaanlastel ning neid matkides ka meie oma kultuuriipiiris „Kalevala“ ja „Kalevipoja“ kujul. Tänapäev on lisanud neile veel niinimetatud „tea-

dusliku maailmavaate“ ja argimaterialismi tekstid. Kõige selle tõttu ei ole Piibel ilmalikult haritud inimese meeles enam ainuvalitsev raamat. Selleks on ta jäänud vaid end teadlikult ilmalikust elust eraldavates konfessioonides. Piiblitõlkija peab seega mõtlema ka neist, kes tema Piiblit loevad. Tõlke mugandamine vastavuses lugejaskonna vajaduste ja küündimatustega on muutunud aktuaalseks kogu maailmas (vt. lk. 510—513). Tasub lisada, et tõlkimiskirg on hõlmanud ka teisi usundeid, näiteks tõlgitakse väga laialdaselt praegu Koraani.

Samade probleemide ees seistakse ka Eestis ja rõõmustamiseks pole eriti põhjust, kuigi viimasel kümnendil, tänu uutele väljaannetele, on Piibel muutunud üldkättesaadavaks. Piibli tõlkimine eesti keelde pole veel lõpetatud. „XIX sajandi lõpuni oli piibli tõlkimine eesti keelde sakslaste töö. Tekst on kohati nõnda hämar ja arusaamatu, et tõlkija peab, kas ta tahab või ei, tuginema mingile traditsioonile. [...] Piibli tõlked saksa keelde, saksa konservatiivsed või liberaalsed kommentaarid jms. on eesti tõlke saamisel ja edasisel redigeerimisel ning mõistmisel olnud oluliseks mõjuriks. Eesti on liiga väike ja õhukese kultuurikihiga, et siin saaks tekkida oma koolkond piibli tõlgendamisel.“ (Lk. 78.) Kuigi tegelikult on Eestis olemas isegi kaks tõlkimiskoolkonda: Uku Masingu koolkond ja selle koolkonna vastaste koolkond. Toomas Paul, kes ise üpris ilmselt kuulub masingiaanide koolkonda, nendib, tsiteerides ironiliselt Kristiina Rossi, et koos uue Piibli

ilmumisega võivad antimasingiaanid rõõmustada, sest eesti Piibel on kui Joona pääsenud välja valaskala kõhust, milleks on Masingu tõlkimisviis (Uku Masing ja eesti piiblitõlge. „Keel ja Kirjandus“ 1998, nr. 3, lk. 187; sedasama teemat vaadeldakse kõnealuses raamatus lk. 706—714). Kristiina Ross on eesti Piibli ärapääsemise lugu vaadelnud mõneti praktilisemast küljest oma artiklis „Eesti piibli-tõlke tsiteeritavusest Pascali „Mõtete“ taustal“ („Keel ja Kirjandus“ 1999, nr. 10, lk. 673—683) ja leidnud, et seda tõlget saab tsiteerimisel palju paremini ühitada teiste eestikeelsete tekstidega. Aga ta leiab ikkagi, et „uuski väljaanne pole küll ideaalilähedane; kogu Vana Testament tuleks lause-lauselst algekeelest uuesti tõlkida. [...] Kuid olukord on märksa parem kui enne 1998. aastat, ja leplikult suhtudes võib öelda, et nüüd on eesti keeles olemas terminoloogia ning stiili osas ühesugustelt alustelt lähtuvad Vana ja Uus Testament“ (vt. ka lk. 22—23).

Kuid on teinegi võimalus. Kas filoloogilise paremusega on paremaks läinud ka Piibli vaimulik kvaliteet, mis selle raamatu puhul peaks olema esmatähtis? Nende ridade kirjutajal ei ole selles valdkonnas palju kogemusi, kuid ta on kuulnud inimestelt, kes Piiblit väga intensiivselt kasutavad, et vaimulikku kvaliteeti on paraku vähemaks jäänud. Sõnad on soravamad, kuid viisi järgib ta vähem. Ta on rohkem kultuuriline kui usuline saavutus.

Järelikult võib üpris kindel olla, et Piibel ja tema tõlkimine eesti keelde jäävad veel paljudele põlvkon-

dadele elutähtsaks probleemiks. Ja Toomas Pauli sisukas, äärmiselt materjalirohke suurteos on veel kaua teejuhiks nii selle kui ka suuresti laiemale, Eesti ajalugu tervikuna hõlmava ainevalla juurde.

Haljand Udam

KROONIKAT

29. märtsil pidas Kirjanike Liidu juhatuse korralise koosoleku. Liidu liikmeks võeti vastu Arne Ruben, seejärel arutati peamiselt KL aastakoosolekuga seonduvaid jooksivaid küsimusi.

5. aprilli õhtul esitleti Kirjanike Liidu saalis Kajar Pruuli koostatud luuleantoloogiat „Varjatud ilus haigus“, mille kaante vahele on koondatud valik 1980.—1990. aastail debüteerinud luuletajate loomingut alates Priidu Beierist ja lõpetades Contraga.

12. aprilli kirjanduslikul kolmapäeval esitas Taevateater näidendi „Universumiväravad“.

14. aprillil toimus Kirjanike Majas Kirjanike Liidu üldkogu. Mälestati lahkunud liikmeid, tutvustati uusi, kinnitati 1999. a. majandusaruanne ja revisjonikomisjoni aruanne ning 2000. aasta eelarve. Anti põhimõtteline nõusolek Väliseesti Kirjanike Liidu ühinemiseks Eesti Kirjanike Liiduga.

19. aprilli kirjandusliku kolmapäeva sisustas Kalev ja Kuldar Kudu etendus „Ma naeran et ma nutan“ Juhan Viidingu luulest.

20. aprillil peeti Kirjanike Liidus loomeliitude nõukoja laiendatud koosolek, kus olid kohal nii kultuuriminister, kantsler ja nõunikud kui ka enamiku loomeliitude esindajad. Otsustati anda kiirendatud käik loomeliitude seaduse menetlemisele.

23. aprillil avati Tartus pidulikult Eesti Raamatu Aasta.

26. aprillil anti Nõmmel Adsoni Majas kätte „Loomingu“ aastapremiad 1999. Debüüdiauhinna sai Tiit Aleksejev jutustuse „Tartu rahu“ eest (nr. 7), luuleauhinna Hasso Krulli luuletused (nr. 10), proosaauhinna Tarmo Tedre jutustus „Sibi Innu jõululobi“ (nr. 9), esseistikapremia pälvis Madis Kõivu essee „Juhan Jaik. Vihmatark ja Luudermikk“ (nr. 1—2), kriitikaauhinna Andres Maimiku retsensioon „Bourdieu Eesti meediareaalsuses“ (nr. 12) ja „Loomingu Raamatukogu“ auhind läks Amar Annusele (Tayyib Salih) „Zaini pulmade“ tõlge araabia keelest „Loomingu Raamatukogus“ nr. 8).

26. aprilli kirjanduslikul kolmapäeval loeti Kirjanike Liidu saalis koostöös Draamateatriga Mihkel Ulmani näidendid „Teekond kappi“.

30. aprillil kuulutati Alatskivil välja järjekordne Juhan Liivi luuleauhind, mille seekord pälvis Triin Soomets luuletuse „Sulle ma kingiksin sydame...“ eest („Vikerkaar“ 1999, nr. 4).

ÕNNITLEME!

3. mai — Helgi Loik 50

15. mai — Joel Sang 50

25. mai — Helga Viira 80

KIRJANIKE LIIDU
UUSI LIIKMEID:
REET NEITHAL JA
AARNE RUBEN

29. veebruaril astus Kirjanike Liitu Reet Neithal (soovitajad Jaan Undusk ja Arne Vinkel; 11 poolthäält). 1942. aastal sündinud Neithal lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1967. aastal ning on sellest ajast töötanud kultuurimaja juhina, laborandina ja teadurina. Praegu on ta Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti kirjanduse õppetooli juures asuva kirjanduslabori teadur. 1994. aastal kaitses Neithal magistrikraadi.

Ristikivi loomingu uurijana tuntud Neithal on avaldanud hulgaliselt artikleid ja esseid ning kolm raamatut (sh. 1994 lühimonograafia „Karl Ristikivi“ ja 1999 koos Lehte Taveliga kirjandusterminite leksikoni keskkoolile „Mis on mis kirjanduses“). Praegu tegeleb Neithal suure kirjandusterminite leksikoni koostamisega.

29. märtsil võeti Kirjanike Liidu liikmeks Arne Ruben (soovitajad Piret Viires ja Udo Uibo; 8 poolt, 1 vastu, 1 erapooletu). Ruben on sündinud 1971. aastal Tallinnas, õppinud Eesti Humanitaarinstituudis kirjandusteooriat ja semiootikat ning teeninud aega Eesti kaitseväes. Tema sulest on ilmunud kaks luulekogu ja pool tosinat proosapala „Vikerkaares“ ning „Loomingus“. Vahepeal ajakirjaniku leiba maitsnud Ruben töötab praegu kooliõpetajana.

Raamatututvustus

SUSAN SONTAGI ROMAAN
AMEERIKAST

Avangardistlik kirjanik, esseist ja filmirežissöör Susan Sontag on tänapäeva ameerika vaimuilmas üks kõige omanäolisemaid ja hinnatumaid nimesid. Tema huvialade rohkus ja sügav tõsidus, millega ta kõigele läheneb, üllatab ikka ja jälle. Tema ebaharilik romaan aastast 1992 „The Volcano Lover“ — keeruline lugu lord Nelsoni ja leedi Hamiltoni armusuhtest — peaks küll kuuluma igasse viimase kahekümne aasta parimate raamatute nimekirja. Ja nii on ka Sontagi uus romaan „Ameerikas“ (*In America*, 2000) paratamatult kirjanduslik suursündmus. See on kirjutatud enam-vähem traditsioonilise ajaloolise romaani vormis, nagu ka „The Volcano Lover“, ja räägib XIX sajandi tuntud poola näitlejanna Helena Modrzejewska elust Ameerikas, alates emigreerumisest 1876. aastal, ning tema edukast karjäärist ameerika lavalaudadel Helena Modjeska nime all. Helenat saadab imetleja ja hiljem armuke Henryk Sienkiewicz.

Sontagi Helena — kes kannab romaanis nime Maryna Zalezowska — on oma kunstisse kiindunud perfektionist, keda huvitavad vaid tema töö, karjäär ja isiklikud vajadused. Teised inimesed eksisteerivad ainult tema huvide teenimiseks, ta näeb neis kõigest abivahendeid. Ameerikas saadavad teda aristokraatlik abikaasa Bogdan ja kirjanduslike ambitsioonidega algaja ajakirjanik Ryszard (Sienkiewicz), kelle lähedust Bogdan vaevu talub. See armastus-

kolmnurk jääb romaanis siiski taga-
 plaanile. Ameerikasse minnes mõl-
 gub Marynal peas läbikukkumisele
 määratud plaan: Euroopast ja näitle-
 jaeluga kaasnevatest pingetest ning
 piirangutest tüdinud naine tahab
 panna aluse utopistlikule kommuu-
 nile ja valib selleks tõeliselt utopilise
 koha — Lõuna-California. „Poolas
 kehastas ta ühe rahva püüdlusi,“ kir-
 jutab Sontag, „mis juhtub temaga
 Ameerikas?“

Anaheimi kommuuni hakkavad
 peagi kimbutama rahalised raskused
 ja Maryna otsustab taas lavale minna
 — nüüd Marina nime all —, et raha
 teenida. Ta satub XIX sajandi amee-
 rika teatrielu keskele, Edwin Boothi,
 John Wilkes Boothi, Ellen Terry ja
 Henry Irvingi seltskonda, maailma,
 kus kriitikud nimetavad ühte tema
 näidendit „Ameerika perekonda ja
 kristlikke traditsioone solvavaks“.
 Tema soengumoodi ja „Poola vee“
 nimelist lõhnaõli hakkavad kandma
 New Yorgi seltskonnadaamid.

Romaan algab kaasakiskuva
 stseeniga Poola hotellitoas, kus autor
 kujuteldava vaimuna tulevaste ro-
 maanitegelaste seas ringi käib, neile
 nimesid annab ja nende saatust en-
 nustab. Ülejäänud osa romaanist on
 kirjutatud traditsioonilisemas narra-
 tiivses laadis, autorit kui isikut me
 enam otseselt ei kohta. Kirjad ja päe-
 vikussissekanded vahelduvad kõike-
 teadva, jumalikult vaatekohalt esita-
 tud jutustusega, milles segunevad
 ajalugu ja väljamõeldis. Žanrina on
 ajalooline romaan praegu madalsei-
 sus, kaasaegsed kirjanikud kalduvad
 eeldama, et ajalugu pole võimalik
 mõista ega tunnetada, nii et enamasti
 kirjutatakse minevikust kui kaasaja
 ühest avaldumisevormist. Selles post-

modernistlikus ajaloolise kirjanduse
 versioonis, mida esindavad näiteks E.
 L. Doctorow ja A. S. Byatt ja millest
 pole kaugel ka „The Volcano Lover“,
 on tihti peidus terav satiir või must
 komöödia.

Sontagi „Ameerikas“ seevastu
 kuulub teise traditsiooni, pika aja-
 looga diskursusse, millele pani aluse
 Alexis de Tocqueville oma uurimu-
 sega Ameerika olemusest. Ka ühel
 Maryna saatjatest on de Tocqueville'i
 raamat kotis, kuigi „ta süda oli nii
 paha, et ta ei jõudnud seda „Amee-
 rika demokraatia“ väljaannet, mille
 ta reisil lugemiseks oli ostnud, lahtigi
 teha“. Viis, kuidas Sontag käsitleb
 ameerika kirjandustraditsiooni stamp-
 teemat — kontrast süütu Ameerika
 ning paljunäinud Euroopa vahel —
 muudab selle raamatu ootamatult
 tõsiseks. Sel teemal on tohutult palju
 räägitud, aga midagi uut pole Henry
 Jamesist saadik öeldud. Nii et kui
 meile väidetakse, et Ameerika on va-
 baduse kants, „kus tänavaid katab
 kuldne sillutis“, on väga raske sellele
 reageerida teisiti kui õlakehitusega.
 Kunagisest lootusest, ootusärevusest
 ja aukartusest on saanud igavavõitu
 äraleierdatud teema, millest ideede-
 romaani käivitamiseks ei piisa.

Ometi on „Ameerikas“ suurepä-
 rane raamat. Puudujäägid intensiiv-
 suses ja teravuses kompenseerib
 omaladadne kirjanduslik *common*
sense, mis on vähemalt samavõrra
 nauditav. Peategelase elukäigust kõr-
 vale kaldudes muutub lugu küll ko-
 hati igavaks, aga Sontagi kaliibriga
 kirjanik on lugemist väärt igal juhul,
 ka siis, kui ta parajasti tippvormis
 pole.

R. T.

MICHAEL ONDAATJE JA ANILI VAIM

Luuletaja ja romaanikirjanik Michael Ondaatje lahkus Sri Lankalt ja asus oma praegusele kodumaale Kanadasse peaaegu 40 aastat tagasi, kui oli alles koolipoiss, aga tema uus romaan „Anili vaim“ („Anil's Ghost“) näitab, et probleemide käes vaevlev Sri Lanka on talle endiselt südamelähedane. Viiekümne kuue aastane Ondaatje avaldas oma eelmise romaani „Inglise patsient“ („The English Patient“) 1992. aastal, peatselt vändati selle põhjal film, mis võitis mitu Oscarit. Küllap meenub paljudele Ondaatje nime kuuldes just see traagiline ja romantiline lugu inimsuhetest, Aafrikast ja Teisest maailmasõjast.

„Anili vaimu“ peategelaseks on emigrant Anil Tissera, kes satub tagasi kodumaale Sri Lankasse ÜRO kriminalistina. Tema ülesandeks on leida tõendeid poliitiliste mõrvade kohta, mis pandi toime kaheksakümnendate teisel poolel kogu saart valanud kodusõjas. Viieteistkümnendaastase eemaloleku järel on tema endine kodumaa talle ühtaegu võõras ja tuttav, aga — kui jätta kõrvale kohtumine naisega, kes tema eest lapsepõlves hoolitses — hoidub ta sentimentaalsetest tunnetest ja sukeldub tööhe. Anil saab endale paariliseks kohaliku arheoloogi nimega Sarath ja peagi huvitab neid ainult luukere, mille nad ühest Bandarawela koopast leiavad ja Meremeheks ristivad. Mõõda maad rännates ja tõendusmaterjali kogudes kohtavad nad palju sõjas kannatanud inimesi. Ka Sarath ise pole puutumata jäänud, nagu ka tema vend Gamini, narkomaanist arst, kes hoolitseb kannatanute eest, keda kümnete viisi tema Colombo haiglasse tuuakse.

Ondaatje varasemateski teostes

on leidunud meeldejäädavaid kirjeldusi tööle pühendunud inimestest, kes tegetsevad kirjeldamatult rasketes oludes. 1987. aastal ilmunud romaanis „Lõvi nahk“ („Skin of a Lion“) räägib ta pikalt Bloor Streeti viadukti ehitamisest Torontos, „Inglise patsiendis“ riskib noor sapöör Kip oma tööd tehes pidevalt eluga, „Anili vaimus“ teeb Gamini noorele poisile kuuetunnist südameoperatsiooni samal ajal, kui haiglasse tuuakse üha uusi ja uusi kannatanuid külast, mida on just rünnatud. „Poisi südamel oli neli viga, nii et hiljemalt teismeeas pidi ta kindlasti surema, kui praegu operatsioonist loobuda. Ilus poiss. Gamini ei kavatsenud teda üksi jätta, ei kavatsenud magavat poissi reeta.“

Nagu „Inglise patsient“, nii ka „Anili vaim“ on ebatavaline, ent viimistletud ja mitmekihiline lugu, tõsi küll, oma eelkäijast lineaarsem ja kergemini loetav. Raamatus kirjeldab Sarath, kuidas arheoloogid Hiinas eemaldavad kõigepealt mulla, seejärel kiviplaadid ja siis tohutud puitkatted ning avastavad maasügavusest iidse veevõtukoha. Ka selle raamatu lugemine on nagu kihtide järkjärguline eemaldamine, mille käigus lugeja saab üha rohkem teada tegelastest ja nende traagilisest minevikust.

Ondaatje proosa rütm ja struktuur haaravad lugeja vastupandamatult, nagu võibki oodata autori puhul, kellelt on ilmunud üksteist luulekogu, ja lugu ise on meisterlikult, elavalt kirjutatud jõuline austusavaldus kõigile neile, kes üritavad oma elu edasi elada ka pärast seda, kui pealtnäha mõttetu sõda on neilt röövinud lähedased. Kui Ondaatje on ka kõik oma kaheksa vaikimise-aastat ainult selle romaani kirjutamisega tegelnud, on tulemus kindlasti vaeva väärt. See paistab igast lausest.

K. I.

- 643 *Toomas Liiv* • Kremli väravate ees: sissejuhatus / Hobusega Aeaesmael:
imperaatori jälgedes
- 645 *Jaan Kaplinski* • Kevad kahel rannikul ehk tundeline teekond
Ameerikasse
- 666 *Charles Baudelaire* • Önnistus
- 669 *Ilmar Jaks* • Armer Adolf / Proffen / Hulkur
- 680 *Andres Vanapa* • *Miks konnad on mult
- 681 *Asko Künnap* • Meega tee / Kui sa minuga ei räägi jt. luuletusi
- 686 *Jaan Niilus* • Kunstnike elud
- 701 *Tarmo Teder* • Öhkija öö
- 714 *Jüri Paadram* • Vilks, väljavisatu
- 720 *Jüri Kaldmaa* • *Ehk meenutan ma raevund looma / *Veel Sinu
katkendlikku hingamist jt. luuletusi
- 724 *Lassi Nummi* • Maailm, ikka veel / *Päeva õnnelikem hetk jt. luuletusi
- 729 *Andres Langemets* • Kitsaröõpmeline läbi kihelkonna
- 737 *Rein Undusk* • Lähenedes kaanonile: tüpologia ja tähendus
- 750 *Pierre Bourdieu* • Järelsõna: ajakirjandus ja poliitika / Olümpiamängud
- 758 *Toomas Raudam* • Miks Kafka nuttis?
- 765 *Mati Unt* • Joel Sang — langenud inglisi ajastu Endspielerini
- 773 *Reet Kudu* • Üks kõigi eest — kõik ühe eest
- 776 *Jaak Urmet* • Jah, täiesti mööda
- 781 *Priidu Beier* • Kirjanik nädalavahetusel Jumalat mängides
- 786 *Elo Lindsalu* • Täht ja tema lend üle intellektuaalse Eesti
- 790 *Haljand Udam* • Eestlaste saamine raamatu rahvaks
- 795 Kroonikat
- 796 Kirjanike Liidu uusi liikmeid: Reet Neithal ja Aarne Ruben
- 796 R. T. • Susan Sontagi romaan Ameerikast
- 798 K. I. • Michael Ondaatje ja Anili vaim

Peatoimetaja
UDO UIBO
tel. 6443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 6441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 6440 780

Ilukirjandus
ASTA PÕLDMÄE
tel. 6440 781

Kriitika ja ringvaade
MIHKEL NUMMERT
tel. 6440 781

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 6440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 6441 365

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 6441 365

Toimetus:
Tallinn, Harju t. 1
innalusti@hotmail.ee
Postiaadress:
pk. 66, 10502 Tallinn
Perioodika AS, Tallinn,
Voorimehe 9
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Niine 11

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“,
tel. 6413 696.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatu-
poes „Ateena“, Roosikrantsi 6.
2. AS RINDER kioskis, Suur-Karja
t. 18.
3. Perioodika müügiosakonnas, Voo-
rimehe 9.
4. R-kioskites.
5. AS PLUSSPUNKT kioskites.
6. AS KUPAR kaupluses,
Harju t. 1.
7. Kaupluses „Rahva Raamat“,
Pärnu mnt. 10.
8. AS LUGEMISVARA kaupluses
Rahvusraamatukogus, Tõnismägi 2.
9. Eesti Akadeemilise Raamatukogu
müügipunktis, Rävalla pst. 10.
10. Kaupluses „Akadeemiline Raa-
mat“, Narva mnt. 27.
11. OÜ Hüperborea müügipunktis,
Tatari t. 18.

Tartus

1. Ülikooli raamatuäris,
Ülikooli t. 11.
2. „Postimehe“ äris,
Raekoja plats 16.
3. OÜ Greif kaupluses,
Vallikraavi 4.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse Perioodika
AS-i kassast, Tallinn,
Voorimehe 9, tel. 6440 381.

KUU TÕUSIS KÕRGELE

Valgevene rahvalaul

Kõrgusesse tõusis kuu,
puhkes hele koit,
sünget, pilkast külateed
valgustas ta loit.

Milline sa olid, tee, —
vilets, armetu...
Koidu kiirgus muutis, tee,
üliarmsaks su.

Sammus-astus piki teed
vägilasi kaks,
needuse nad võtsid teelt
ära jäädavaks.

Helget valgusküllast teed
Lenin alustas;
Lenini tee lõpuni
Stalin ehitas.

Meile on nüüd antud tee,
vaba alati,
masin niiduks, lõikuseks,
känniks traktorid.

(„Looming“ 1949, nr. 12, lk. 1472.)

järgmises numbris in spe:

- [**Kalev Kesküla** luulet
- [**Toomas Raudami** ood õnnele
- [valik **itaalia** kirjandust
- [**näitekirjandus** 90-ndail

Loomingu Raamatukogus ilmumas:

- [**David Vogel** Sanatooriumis
- [**Arthur Schnitzler** Unenäonovell

9 7701 34 453010

[22 krooni]